

хоч ти й прекрасна, як казкові засніжені гори. Ти така ж гарна, холодна й недосяжна, як засніжена гора. Якби я захотів, то наказав би збудувати сходи з чистого золота аж на саму вершину тої засніженої гори і в такий спосіб досяг би, здобув би тебе, і ти стала б моєю. Але я дав тобі слово.

Груді в Дарії високо здіймалися від хвилювання, і Валтасар дивився на неї, мов зачарований.

— Я ще ніколи не був свідком... мені ще ніколи не доводилось бачити, як дихають статуї. Ти — найпрекрасніша із статуй, а проте дихаєш. Даріє... Даріє...

Він торкнувся пальцями її шиї й плеча.

Здрігнувшись, вона відсахнулася від нього.

— О, ні! Тепер ти не зможеш від мене ухилитися. Ти моя. Моя навіки!

— Пусті! — крикнула Дарія.

На її крик до дверей підбігли охоронці.

— Якби в мене був кинжал, я зарізала б тебе, мов собаку. Мов собаку, бо ти це заслужив, царю. Вночі тобі привиджується, що тебе переслідує Навуходносор, ти й мені не давав спати, поки не кинув до темниці. Ти скаржишся, ніби Навуходносор шепоче тобі, що не ти, а він — справжній халдейський цар. Від люті ти нівечиш мідні барельєфи, які прославляють його велике життя, але знай — ти не зможеш зрівнятися з ним жодним своїм дінням! Скажи сам: хіба справжній цар стане втішатися любов'ю, коли на кордонах його держави стоїть вороже військо?

— Той, хто любить, не може поводитись інакше, — виправдовувався Валтасар.

— Ох царю, — зітхнула Дарія.

Валтасар бурмотів, мов у гарячці. Він нагадував їй тих її співвітчизників, які п'ють маковий відвар, аби поринути у солодкі сни. Тих безвольних людей, що, скуштувавши дурманного напою, вже не здатні від нього відвикнути. А може, Валтасара теж хтось підмовив випити цього трунку?

Коли вона запитала його про це, він здивовано витріщив на неї очі:

— Навіщо мені пити маковий відвар, коли є солодкі вина?

— Я теж так думаю. І все ж таки ти дуже нагадуєш мені тих, хто п'є його або танцює довкола багаття з порожніх маків, удихаючи дурманний дим.

В цареву душу закралася підозра:

— А може, дійсно вороги підливали його мені в їства або підсипали в жертвні курильниці разом з пахощами?

Я й справді не можу думати ні про що інше, крім твоїх обіймів. Ти сама бачиш, що я не здатний думати навіть про перське військо, хоч воно загрожує нашому царству.

Валтасар задумався.

Він думав про загрозу перської навали й дивився на Дарію. Вона стояла, притулившись до стіни. Голова її була ледь закинута і потилицею терлася об камінь. У такт рухів її тіла погойдувалися зборки спідниці й ворушилися на ній зелені листки, неначеб легкий вітерець хитав верхівками дерев.

— Даріє, — зворушено мовив цар, знеможений своєю пристрасстю.

Але дівчина не відізвалася; вона стояла, притиснувшись до кам'яної стіни, і, здавалось, сама була з каменю.

Краще вже йому діждатись лікарів з Греції або Єгипту, ніж так принижуватися перед цією тигрицею, яка заслужила тільки одне — люту смерть. Але Валтасар знав, що ладен принизитися навіть перед послідушим рабом, аби тільки той позбавив його тяжких мук безсоння.

— Ти заслуговуєш, — сказав він докірливо, — щоб я пронизав твоє серце стрілою.

— Було б розумніше, царю, якби ти пронизав стрілами серця персів. Халдейському володареві це принесло б більше честі.

Неспроможний далі витримувати її глузування, Валтасар прохрипів у нападі нестримного гніву:

— Я ненавиджу твою мову! Вона груба, як мова моїх корабельників. Жінка має бути ніжною й привітною. А ти брутальна, і я тебе ненавиджу.

Він схопив з лави плащ і, тягнучи його по підлозі, пішов до виходу. Відчинив двері, за якими стояли охоронці, й раптом побачив Набусардара. Верховний воєначальник нетерпляче ходив сюди й туди в'язничним коридором.

— Що йому тут треба? — запитав він охоронців.

— Він уже майже цілу годину жде твою святість, царю

царів, — відповіли ті.

— Я зайнятий, — невдоволено буркнув Валтасар.

— У нього до тебе якась нагальна справа, — додав начальник охорони.

«Мабуть, перси й справді стоять уже на кордоні», — майнуло Валтасарові в голову. Змучений спекою, безсонням і Дарією непривітністю, він упав на кам'яну лаву в коридорі й наказав покликати Набусардара.

Тільки-но Набусардар наблизився до нього, цар квапливо застеріг його:

— У мене зовсім немає часу, князю, говори коротко: що тобі треба?

— Ідеться про суто особисту справу, і я не хотів би говорити про неї при війнах твоєї святості. Прошу тебе, царю царів, вислухай мене віч-на-віч.

— Говори тут, — наказав Валтасар ослабленим голосом. — Говори... я дуже стомився, — і дав знак охоронцям відійти.

— Твоїй святості вже відомо, — почав Набусардар, — що з допомогою Гамаданової дочки нам удалося схопити начальника перської розвідки Устігу. Пропоную нагородити дівчину за цей вчинок як за героїзм у боротьбі проти персів. Прошу тебе, царю царів і верховний наш володарю, надати їй благородний титул.

Валтасарові раптом пригадався останній Телкізин візит, і він мляво посміхнувся.

— Навіщо Гамадановій дочці благородний титул? Вона бідна, і їй скоріше знадобиться золото, ніж титул.

— Я прошу твою святість надати їй благородний титул. Його носив її дядько Сініб, який відзначився в битві з аммонітянами і втратив його з вини Есагіли. Нанаї була для нього як рідна дочка, і коли ти не хочеш визнати над собою зверхність Есагіли, то поверни благородний титул його небозі.

— Ти хочеш з нею одружитися? — перебив його цар.

— Так, твоя святість, я хочу з нею побратися, але не розумію...

— Ти здивований, звідки мені про це відомо? — розсміявся Валтасар. — Я цар і повинен знати все, що діється в моєму царстві. Та повернімося до справи.

— Я хочу побратися з нею, перш ніж почнеться війна з персами, твоя святість. Досить одного твого слова: так або ні.

— Ми ще повернемося до цієї справи, князю, — запевнив його Валтасар, думаючи при цьому тільки про останній Телкізин візит.

— А чому ти не хочеш вирішити її зараз? — уже наполегливіше запитав Набусардар.

— Щоб ти не вчинив необдуманого, мій верховний воєначальнику. Ми часто чинимо нерозважно.

— Я все ретельно обдумав, твоя святість, і хочу, щоб Нанаї стала моєю дружиною ще до початку війни з персами.

Тільки-но він доказав останні слова, як у нижніх дворах, де були розташовані царські казарми, тривожно прогук гонг.

— Що це може означати? — насторожено запитав Набусардар.

— Що там таке? — повторив цар і собі.

Вони й гадки не мали, що хвилину тому шестеро озброєних вершників принесли Набі-Іллабратові звістку про те, що перси подолали Мідійський мур, що завдяки зраді відчинилася брама Сіппара, а Опіс здався добровільно, аби уникнути кровопролиття, і що Кір захопив у Харрані в полон царя Набоніда, де той будував найрозкішніший у всій Вавілонії храм бога Сіна, неперевершений Ехулхул.

Незабаром з'явився сам Набі-Іллабрат і з розважливістю досвідченого воїна твердим голосом, у якому не було й тіні розгубленості, доповів про те, що сталося.

Та хоч як спокійно тримався Набі-Іллабрат, двір одразу ж охопила паніка.

Мідійський мур зламав ворог, і в Царському Місті розлягалися тривожні удари гонга. Луна його докочувалася з нижнього подвір'я, мов похоронний плач. Пойняті жахом, усі висипали з покоїв на подвір'я. Жінки у відчай падали навколішки, а чоловіки заціпеніло стояли з тривогою в душі. Запанувала моторозна тиша.

Оговтавшись від першого потрясіння, Валтасар глянув на Набусардара й наказав:

— негайно пошли на північ підмогу. Персів треба зупинити.

— Ні, твоя святість, — заперечив Набусардар. — Ти не маєш такого війська, яке зупинило б персів у чистому полі. Всупереч нашим сподіванням, їм удалося зламати Мідійський мур. Я послав туди п'ятдесят тисяч найкраще озброєних і навчених воїнів, а п'ятдесят тисяч воїнів цілком достатньо для того, щоб захистити мур Навуходоносора. Якщо вони його не захистили, то я певен, що нас зраджено. Перси не змогли б з такою дивовижною швидкістю подолати це укріплення. Нас зраджено, і не завадило б запитати в Есагіли, чи план Мідійського муру, яким так підступно заволонув Сан-Уррі, і досі в неї.

— Твоя святість гадає, — втрутився в розмову Набі-Іллабрат, — що Есагіла здатна зрадити свій народ і передати план Мідійського муру персам?

— Я переконаний, що вона пішла на цю підлість, — заскреготав зубами Набусардар, — але зараз нема коли про це розводитися. Прошу тебе, царю царів, склич негайно державну раду.

На державній раді, яка зібралася в тронному залі, Валтасар ратував за те, щоб послати на північ підмогу. Він

зголосився особисто повести військо на бій проти Кіра. Набусардар переконував його, що немає ніякого сенсу ризикувати життям бодай одного воїна, бо перси хоч так, хоч так уже наближаються до мурів Вавилону. Навпаки, зараз важливо якомога більше війська залишити для захисту столиці.

Валтасар спаленів, і його неможливо було відмовити від цього наміру. А коли й вищі сановники спробували підтримати Набусардара, цар просто змусив їх замовкнути:

— Хто править Вавилонією — я чи не я? Якщо я, то чиніть мою волю й виконуйте мої накази. Спорядіть десять тисяч добірних вершників і десять тисяч пішаків, дайте їм триста бойових колісниць, і я ще сьогодні поведу їх проти Кіра.

З двадцятьма тисячами найманих воїнів Валтасар вирушив на північ, щоб зупинити просування перських військ. Ні членам державної ради, ні Набусардарові не вдалося відмовити його від цього. Він уперто хотів зітнутися з Кіром, щоб показати йому, який хоробрий вавилонський цар. Цей варвар, видно, забув, що халдейське царство — не слабка Лідія чи нерозважна Мідія. Сповнений войовничого запалу, Валтасар не заспокоївся доти, аж поки не сів у бойову колісницю й курява не здійнялася з-під копит його коней. Поспішаючи на північ, він наказав гнати коней галопом. Думав, що вибрав найслухнішу хвилину для несподіваного удару, що перська армія після штурму Мідійського муру ще розпоршена й не зможе йому протистояти.

Царя супроводжував вищий воєначальник Набі-Іллабрат.

Набусардар розумів, що коли довірить військо Валтасарові, то прирече цим його на неминучу загибель. Через те він послав з ним Набі-Іллабрата, щоб той опікав воїнів і застерігав царя від даремного кровопролиття. Він також доручив йому командувати військами. Але по дорозі на північ Валтасар умовляннями й погрозами домагався від Набі-Іллабрата, аби той не позбавляв його єдиного шансу довести всім, що він — мудрий цар і досвідчений полководець, який перевершить самого Навуходоносора. Набі-Іллабрат уже стомився слухати ці пусті балачки й, зрештою, перестав заперечувати цареві. Валтасар витлумачив його мовчання як знак згоди. Заспокоївшись, він велично відкинувся на сидінні й подумки утішався своєю рішучістю й хоробрістю. Закутаний у багрянцю, під якою груди його були захищені міцним панцирем, бубонів собі під ніс:

— Якщо мені ще раз з'явиться уві сні мертвий велетень і почне запевняти, що тільки він був справжнім царем, я зможу сміливо глянути йому в вічі й запитати: хто переміг персів? Я зможу зневажливо посміятись над ним, бо я перевершив його й здолав армію, яка хотіла завоювати весь світ. Так чи ні? — І обернувся до Набі-Іллабрата: що той на це скаже?

— Так, — зовсім не слухаючи його, байдуже відповів полководець.

— Отож-бо! — вигукнув Валтасар. — Звичайно, Навуходоносор теж зробив чимало... Він зруйнував Єрусалим, але перемогти Кіра набагато важче. Так чи ні?

Набі-Іллабрат не відповів, удавши, що куняє. Він навмисно прихилився до борта колісниць і похитував головою, наче уві сні. Під шоломом вимальовувалося його мужнє, благородне обличчя. Ніс скорше римський, ніж орлиний, припорошене сивиною волосся, густа борода; щоки трохи запалі, поорані зморшками. Над переніссям — три глибокі складки. Під розстебненим плащем поблискував золотий ланцюг з бойовими нагородами. На руці, яка стискала оніксове руків'я меча зі срібним орнаментом, ряхтів масивний перстень-печатка з ім'ям і родовим знаком.

Валтасар надовго затримав на ньому свій погляд. Видно, цей перстень робив великий майстер. Набі-Іллабрат знав смак у речах і в житті. Та найкращим його родовим знаком була глибина думки й почуттів.

Цар перевів погляд на обличчя Набі-Іллабрата. Воно дуже скидалося на обличчя Зевса, яким його зображують грецькі скульптори.

Валтасар випростався, і ця поза повернула йому самовпевненість і надію на успіх. Всю дорогу він уже уявляв себе в ореолі слави. Забув навіть про скіф'янку, чиеї прихильності так домагався ще кілька годин тому. Та потім серед думок про перемогу й славу все-таки промайнула думка і про неї.

Час від часу його повертало до дійсності ляскання батогів і цокіт копит. Нарешті, стомлений власною уявою, він заходився оглядати свій поїзд. Шалене обертання коліс і форкання шестерика підносили його бойовий дух. Обабіч колісниць скакали вершники, яких захищали важкі вози зі стрільцями в панцирах.

Валтасар майже без передиху мчав на північ. Йому додавала відваги й свідомість того, що халдеї позбулися колишнього царя Набоніда. Кажуть, Кір наказав відвезти його до Екбатан. Тепер Есагіла обеззброєна остаточно, бо її по-

збавлено зняряддя, з допомогою якого вона прагнула захопити владу в Вавілонському царстві.

Відтепер він, Валтасар,— справді єдиний законний цар, єдиний син богів, єдиний гідний наступник великого Навуходоносора, єдиний непомильний суддя халдеїв, єдиний верховний воєначальник і єдиний, кому боги являють свою мудрість та волю.

Відтепер йому вже ні з ким не треба рахуватися, зважати на чиєсь бажання. Про це повинні знати радники й вищі сановники, народ і вельможі, а надто Есагіла.

Він тишився мріями про майбутнє, аж поки передовий загін досяг північної рівнини — рівнини під Пагорбами. Там він наказав зупинитись, щоб підготуватися до нападу на Кіра.

Вечоріло.

Халдейське військо поволі огортало сутінки, що насувалися з півночі Пагорбів. Тільки на заході ще полум'яло крайнебо, за яке щойно сіло сонце.

Кінні роз'їзди не зустріли ніде жодного перського воїна. Це був добрий знак! Валтасар принаймні міг спокійно підготуватися до раптового нападу на Кіра. Залишалося ще вислати розвідників аж до самого табору персів, вивідати, що готує ворог і коли найзручніше завдати йому смертельного удару.

Валтасар саме радився з Набі-Іллабратам, як краще здійснити цю операцію, коли вартіві підняли тривогу. Сторожовий загін несподівано захопив п'ятьох чоловіків, одягнених як сиппарці. На допиті вони назвали себе халдеями, яким потай удалося втекти з міста й таким чином урятуватися від жорстокої розправи перського завойовника, що віддав Сиппар на поталу своїм воїнам. Вони вбивають невинних старців, гвалтують беззахисних жінок, дітям розтрощують голови об мури будинків. Усе, що в Сиппарі мало якусь цінність, вивозиться до Персії. Зв'язаних полонених шмагають нагаями й женуть за Тігр, у рабство. Сиппар та його околиці обернулися на справжню юдоль плачу.

Валтасар докладно розпитав утікачів про криваві злочини новоз'явленого володаря світу. На допиті був присутній також Набі-Іллабрат. Тимчасом як Валтасара розпалювало кожне їхнє слово, Набі-Іллабрат слухав їх стримано й насторожено. Він з недовірою поставився до всієї цієї історії, вбачаючи в ній добре продуману каверзу. Тільки справжньої її мети так і не зміг розгадати. Валтасар, навпаки, сприйняв за щирю правду, усе, що почув про звірства Кірових воєнків. Усіх п'ятьох затриманих він наказав від-

вести до свого намету і там вони знову слово в слово повторили те саме.

Говорив переважно один із них, а решта тільки притакували. Хоч його розповідь була проста й на перший погляд переконлива, однак Набі-Іллабрата не полишала підозра. Бажко було повірити, щоб Кір, здобувши без бою Сиппар, брав якого було ласкаво відчинено перед його військом, віддав місто на пограбунок. Адже він теж був зацікавлений у тому, щоб зберегти місто непорушним, аби воно могло правити його армії не лише надійним захистом, а й безпечною опорою для нападу на південь та на Вавілон. Але затриманий малював неймовірні картини жаху, і в нього саплевняв, що це над ним так познущалися перські воєнки, і навколішках благав Валтасара допомогти йому помститися Кірові за себе та за всіх халдеїв, яких спіткала така сама гірка доля.

Не тямлячи себе від люті, Валтасар вигукнув:

— То це вони тебе так спотворили?

— Так, мій царю,— відповів чоловік і схилив закривавлене чоло аж до землі,— допоможи помститись їм. Візьми мене й чотирьох моїх товаришів до свого війська.

— Ти теж почали просити й теж схилились аж до землі.

— Так, царю наш, візьми нас до свого війська, і ми ревноробро служитимемо тобі, ти побачиш на власні очі, як ми хорвічі й не боїмося зустрітись з нею знову. Доручи нам найнебезпечніше завдання, і ти сам переконаєшся в нашій відданості та відвазі.

Слухаючи це, Набі-Іллабрат не спускав очей з Валтасарового обличчя й чекав сприятливого моменту, щоб застергти його. Але Валтасар дивився тільки на затриманих і нарешті придумав для них завдання. З гарячковим блиском в очах він знехтував порадою Набі-Іллабрата й сказав:

— Цієї ночі ви повинні проникнути в табір перської армії й до світанку повернутися з вістю про наміри Кіра. Якщо ви зрадите мене, царя царів і сина богів, я звелю вас схопити й відрубати вам голови.

— О царю наш і єдиний володарю світу, хіба може халдей служити комусь іншому, крім тебе?

— Ясна річ, ні,— заспокоївся Валтасар і наказав негайно спорядити їх у дорогу до ворожого табору.

Набі-Іллабрат іще раз застеріг його:

— Твоя святість, використовувати під час війни випадкових людей для розвідки ризиковано. Вони можуть зрадити тебе.

— Але ж вони розмовляють чистою халдейською мовою.

— Я не вважаю це переконливим доказом їхньої відданості.

— Навіщо наражати на смертельну небезпеку своїх воїнів, якщо можна послати цих людей? Ти й сам добре знаєш, що в мене на рахунку кожен воїн.

— Краще послати на смерть п'ятьох, ніж приректи на загибель усі двадцять тисяч, твоя святість.

Валтасар спалахнув.

— Ти, здається, забув, що я цар! — гримнув він на Набі-Іллабрата і, схопившись за меч, заскреготав зубами.

Набі-Іллабрат був хоробрий воїн, але гасити цареві примхи й ламати його впертість так розумно, як це робив Набусардар, не вмів. Через те він тільки схрестив на грудях руки й низько схилив голову, ніби на знак поваги й відданості.

— Отож-бо, — вже трохи привітніше буркнув Валтасар і відпустив руків'я меча. — А втім, твоя порада теж непогана. Ти досвідчений воїн, і тебе сплота не обдуриш. Можливо, вони й справді зрадять нас. Ти мудрий воєначальник. Скажи, як ти вчинив би на моему місці?

— Я послав би тільки наших воїнів.

— Але ж ці знають дорогу до табору Кіра. Для мене важливо, щоб вони якомога скоріше, не блукаючи й не плутаючи, дісталися туди. Вони повинні повернутися ще до світанку.

— Тоді пошли наших п'ятьох воїнів і дай їм за провідників двох із цих затриманих. П'ятеро завжди дадуть собі ради з двома. А решту залиш у себе заложниками.

— Мудра порада, — зрадів цар, — так і справді буде надійніше.

Невдовзі з табору на баских скакунах виїхало семеро озброєних вершників. Серед них був і чоловік із спотвореним обличчям.

Решту затриманих закували в кайдани, які прибили скобами до дерев.

Поки військо відпочивало після виснажливого переходу, Валтасар і Набі-Іллабрат радилися в царському наметі. Здавалось, Валтасар нарешті усвідомив складність становища й прислухався до тверезих міркувань свого полководця. Незгода між ними виникла лише тоді, коли цар рішуче заявив, що сам виступить на чолі передового загону. Але тієї ночі вони розійшлися більш-менш мирно.

Валтасар перед сном ще спробував провести навчання з воїнами, та, після того як кілька з них упало від перевтоми, відмовився від свого наміру й сам пішов відпочивати. Майже до самого ранку він не склепив повік і дивився крізь продохвину в наметі на зорі.

На світанку, коли сіра темрява літньої ночі почала поволі відступати перед промінням сонця, яке пробилось звідкись здалеку, Валтасара поїняла тривога. Розвідники й досі не повернулися. Він дорікнув собі за те, що не послухався поради Набі-Іллабрата, але потім махнув рукою, відганяючи від себе чорні думки. Мабуть, не витримали довгої дороги, або їх перестріляли Кірові вояки. Треба почекати ще годину, а потім сурмити сигнал до наступу.

А тим часом Валтасар вирішив усе-таки відпочити й знову впав на ложе, оточене посиленою охороною. Спершу він не спав. Але за хвилину повіки його склепилися, постаті охоронців немов розтанули, і він занурився в сон, дихаючи прохолодним північним повітрям.

Валтасарові приснилося, що до його ложа підкрався якийсь жрець і довго дивився на нього, а потім запитав, чи знає він чоловіка зі спотвореним обличчям, якого послав до ворожого табору.

— Я ніколи його не бачив, — промимрив Валтасар.

Охоронці обернулися на звук його голосу. Жрець стояв перед Валтасаром, як втілення жаху. Валтасарове чоло вкрилося потом, і його краплини виблискували в полум'ї смолоскипів, ніби мерехтливі зорі на небі.

— То знай же, царю Вавілона, що то був перський шпигун, який сам спотворив своє обличчя, аби ввести тебе в оману.

Валтасар перевернувся на ложі, глухо застогнав і, помацавши довкола себе рукою, сів. Розгублено озираючись, запитав:

— Я спав?

— Спав, твоя святість, — підтвердив начальник охорони.

Тоді Валтасар закричав:

— Хіба ви не знаєте, що мені зараз не можна спати? — Ще не скинувши з себе укриття, процідив крізь зуби: — Ще

не повернулися? Вийдіть подивіться! Я бачив поганий сон. Двоє охоронців пішли оглянути околиці.

Тільки-но вони вийшли з намету, як відразу ж побачили, що двоє охоронців пішли повзе чоловік. Охоронці напнули луки й хотіли вже пустити в нього свої стріли, але чоловік безсило уткнувся обличчям у пожухлу траву й не ворухився.

Воїни кинулися до нього, однак невідомий не міг уже й говорити. Тоді його віднесли до царського намету й напоїли гаомою, яка ненадовго повернула його до тями. Він насилу витиснув із себе одне-єдине слово: «Перси!» — й відразу ж сконнав.

Валтасар похолов. Підхопившись з ложа, він наказав сурмити тривогу.

Набі-Іллабрат пропонував спершу з'ясувати, чому померлий вимовив слово «перси», аби не здіймати даремно паніки. Якби наближалось перське військо, халдейські дозори на Пагорбах подали б уже про це сигнал.

Але Валтасар кричав:

— Сурміть тривогу!

Наказ царя негайно було виконано. Табором розляглися звуки сурми. Воєначальники зі своїми підрозділами швидко приготувалися до бою.

Валтасар надів панцир, збираючись особисто виступити проти Кіра на чолі передового загону. Набі-Іллабрат до останньої хвилини відмовляв його від цього наміру.

— Твоя святість легковажно наражає себе на небезпеку, — переконував він царя.

— А хіба ти не знаєш, що я син богів і що вони створили мене безсмертним? Чи, може, ти все ще думаєш, що я не маю досвіду?

— Ні, твоя святість. Але я знаю одне: нашій вітчизні в тяжку годину потрібен цар, він — її опора.

— Ти весь час думаєш тільки про мою смерть. А на війні треба думати ще й про перемогу!

— Що ж, нехай боги пошлють тобі перемогу, царю царів!

— Отож-бо, — Валтасар кивнув головою і крикнув слугам: — Котурні!

Йому' натягли на ноги шкіряні, оббиті золотом котурні.

Коли їх закріплювали, він глузливо зачитав:

— Ну хіба в Кіра теж є такі?

Набі-Іллабрат промовчав. Він одвернувся від царя, і погляд його випадково впав на обличчя мертвого, якого саме виносили з царського намету двоє воїнів з допоміжного польового загону.

Пильно придивившись, Набі-Іллабрат упізнав у ньому одного із сімох розвідників, яких Валтасар послав на північ. Думка Набі-Іллабрата напружено працювала, намагаючись відгадати, що ж там сталося, але метушня слуг, які одягали Валтасара, заважала йому зосередитись.

Валтасар наказав одягти його в найрозкішніше ратне вбрання і, задоволено оглядаючи себе, вихвалявся:

— Нехай Кір побачить, який вавілонський цар. Нехай побачить цей чванько!

Думки Набі-Іллабрата знову повернулися до мертвого.

А сталося те, чого й слід було сподіватися: чоловік із спотвореним обличчям виявився перським шпигуном. То був сам Забада, який після Устіги очолив перських вивідчів на території Вавілонського царства. Коли армія Валтасара вирушила на північ, Забада непомітно подався вслід за нею разом з чотирма підкупленими халдеями. Вони тільки й ждали зручної нагоди, щоб обійти вавілонське військо й попередити персів. Та коли Валтасар зупинився під Пагорбами, вони не змогли посуватися далі, боячись, що потраплять до рук Ітаріної розвідки або якоїсь халдейської залоги. І тоді Забада вирішив спотворити собі обличчя й разом зі своїми супутниками віддатися в руки Валтасара, сподіваючись, що його вдасться обдурити. Задум удався, і Забада щасливо дістався до перської армії, яка стояла між Сиппаром і Опісом. П'ятьох Валтасарових воїнів перси убили, і Забада повідомив Кіра, що халдейський цар готується раптовим ударом зупинити просування на південь його армії. Замість Забади, який мав повернутися до Валтасарового табору на світанку, тепер туди вирушила частина Кірового війська, щоб зненацька напасти на вавілонську армію й попередити її удар. Перси повинні були перешкодити Валтасарові проникнути за Пагорби і, раптово напавши на нього, потопити в крові халдейське військо, яке стояло в долинах.

Халдеї — Забадині супутники, трьох з яких Набі-Іллабрат наказав лишити заложниками, — були завзятими прихильниками справедливого царя Кіра і чекали від нього визволення. Забада легко підмовив їх на зраду свого царя. І тільки той, що разом з ним вирушив до табору Кіра, завагався і в останню хвилину вирішив відколотися.

Всю дорогу до ворожого табору його мучили докори сумління й душили, мов той упир. Врешті-решт, коли попередували вже забовваніли вершечки перських наметів, відчуття провини перед своїми співвітчизниками перемогло в ньому, і він вирішив повернутися назад. Після стомливої дороги йому неважко було прикинутись знесиленим. Забада спробував підбадьорити його покріплюючими напоями, але, зрештою, покинув безпомічного в кущах. Як тільки вершники зникли з очей, халдей щосили кинувся бігти назад до табору Валтасара, щоб попередити царя про Забадин підступ, однак серце його не витримало — він устиг вимовити тільки одне слово: «Перси!» — й спустив дух.

Але й цієї перестороги виявилось достатньо, і після три-

вожного сигналу сурм Валтасарове військо вишикувалося бойовими лавами, щоб, переваливши через Пагорби, несподівано вдарити Кіра в самісіньке серце.

Нарешті Валтасар вийшов з намету й сів на роззолоченого, як і він сам, коня. Палаючи бажанням власноручно простромити Кіра мечем, він очолив передовий загін. Набі-Іллабратові цар довірив праве крило, а на лівому поставив вищого воєначальника Аскудама.

Об'їхавши ряди воїнів, Валтасар знову повернувся до передового загону і вже добув із піхов меча, щоб дати знак сурмачам сурмити початок наступу.

Та щойно він оголив меч, як із передніх рядів долинули крики.

Валтасар підвів голову й раптом побачив на Пагорбах вершника й кількох пішаків.

— Що це означає? — здивувався один із приставлених до нього воєначальників.

— Це наші дозорці, — заспокоїв його Валтасар.

— А мені здається, твоя святість...

— І мені здається, що це перси, — підхопив інший воєначальник.

— Так, це перси, твоя святість, — рішуче підтвердив перший.

— Пер-си?.. — приголомшено повторив цар.

Тільки-но він вимовив це слово, як через гребені Пагорбів чорною хмарою посунуло вороже військо.

Цього разу Валтасар швидко отямився й наказав сурмити до бою.

Халдейське військо видало бойовий клич і під оглушливе ревіння сурм кинулося назустріч ворогові.

Попереду перських вершників мчав сіппарський намісник Угбару, який зрадив вавілонського царя, перекинувся до Кіра й тепер командував загonom у його військо.

Забачивши зрадника, Валтасар вигукнув: «Уперед!», підступив коня і, мов навіжений, помчав просто на Угбару.

Здавалось, вони от-от зітнуться, але Угбару спритно ухилився і вдарив зі своїм загonom по лівому крилу, яким командував Аскудам і яке видалося йому найслабшим. Валтасар разом зі своїм загonom опинився віч-на-віч з перськими вершниками. На баских скакунах вони пробивали собі шлях до вавілонського царя, щоб узяти його живим.

Набі-Іллабрат мужньо відбивав натиск переважаючих сил ворога на правому крилі.

Полщича персів безупину скочувалися з Пагорбів і мчали, мов ураган, від якого немає рятунку.

В лавах персів було видно їхніх союзників — мідійців у панцирах з лусок, у шоломах і з щитами, на яких ще виблискували знаки покійного царя Астіага. За ними сунули дехбелі перси в одежі зі звірячих та овечих шкур. Глибокі шоломи надійно захищали їхні шиї. І легкими, і важкими списами вони орудували не гірше, ніж луками, кидаючи їх так спритно і влучно, що жоден не летів мимо цілі. Уславлена лідійська кіннота глибоко вклинилася в лави Валтасарового війська. Побачивши, що лідійці, недавні союзники халдеїв, б'ються на боці персів, Набі-Іллабрат трохи не впустив з рук меча. Йому раптом здалося, що все закінчилося, що рятунку вже немає. Але він знов і знов напружував сили й відбивав натиск ворога. Йому вже не було коли стежити, воїни яких племен мелькають довкола нього, наче змії, і тільки в підсвідомості билася думка, що весь світ повстав проти Вавілонії, весь світ піднявся на битву, аби знищити народ Мардука.

Після кількогодінного запеклого бою на праве крило докотилася вість, що вищого воєначальника Аскудама вбито. Один із сотників Угбару проломив йому списом череп. Утративши свого командира, військо почало безладно відступати. Помічник Аскудама взяв командування на себе, і халдейські загопи знов піднесли духом. Але персам понаступово вдалося обхопити все ліве крило. У лютій січі минав час, і хоч халдеї захищалися відчайдушно, надії на порятунок, не те що на перемогу, не було ніякої. Утративши більше половини своїх воїнів, ліве крило змушене було зрештою, скласти зброю і здатися.

Стало ясно, що й загін, яким командував цар Валтасар, довго вже не протримається. У лавах халдеїв виникла паника й неймовірно сум'яття.

Набі-Іллабрат бачив, що Набусардарові побоювання збуваються. Єдине, що ще можна було зробити, то це наказати відступити й урятувати цим хоча б частину армії. Однак Валтасар весь час кричав: «Уперед! Уперед!» — і вже не десятки й не сотні найкращих воїнів падали довкола нього — їх полягли тисячі.

Перси теж уже видихнулися і почали сипати отруєними стрілами.

Лише тоді Валтасар спішився й побіг до своєї бойової колісниці. Під прикриттям щитів він уперше, похапцем, оглянув бойовище під Пагорбами й побачив, що на лівому крилі, яким командував Аскудам, не лишилось жодного боєздатного воїна.

Покінчивши з лівим крилом, Угбару спрямував свій удар у центр халдейських лав. Валтасар раптом побачив, що він мчить просто на нього.

Набі-Іллабрат вчасно помітив небезпеку, командування на правому крилі передав своєму помічникові, а сам швидко дістався до Валтасара, який віддавав накази вже зі своєї бойової колісниці.

— Твоя святість, треба відступати! — крикнув він. — Перевага на боці персів.

— Успіх бою вирішує відвага! — окинув його зневажливим поглядом Валтасар й наказав атакувати Угбару, який стрімголов наближався до нього.

— Ми втратимо все військо, царю царів!

— Краще смерть, ніж відступ! — відрубав Валтасар і наказав візничому гнати колісницю назустріч Угбару.

Набі-Іллабрат бачив, що битву програно, але, щоб урятувати молодого, нерозважливого царя, повторив його наказ атакувати ворога.

Угбару напав на центральні бойові лави халдеїв збоку, намагаючись уклитися в них, розколоти, оточити передовий загін і взяти в полон Валтасара.

Обидва війська зішлись в кривавому поединку. З обох сторін були великі втрати. Від удару кожного меча, кожного списа, кожної стріли, кожного дротика, кожного кинджала лилася кров і землю встеляли трупи. Поступово перси знову почали брати гору. Тисячі халдейських воїнів умірало біля підніжжя Пагорбів. Якби Набі-Іллабрат тепер навіть і знехтував царем і віддав наказ про відступ, то це все одно вже не врятувало б уцілілих решток вавілонського війська. Відступаючи, вони не уникнули б смерті. Треба було врятувати хоч царя.

Набі-Іллабрат вибрав зручний момент і пробився до Валтасарової колісниці.

— Царю, — крикнув він, — твоє військо вже не можна врятувати, але ти подумай про свій народ і рятуйся хоча б сам!

— А хто буде командувати битвою? — заперечив цар, однак у голосі його вже не було колишньої впевненості: його охопив відчай.

— Я перейму командування на себе, твоя святість.

— Гаразд, — не вагаючись більше й хвилини, погодився цар. — Але не відступай, тримайся до останнього воїна. Пам'ятай: краще смерть, ніж полон!

— Заприсягаюся доблесною Іштар Арбельською, твоя святість!

Щоб дати втекти цареві та його почтові, який складався із знатних вавілонян, Набі-Іллабрат стрибнув у колісницю й з помноженою відвагою та рішучістю повів халдеїв на ворога.

Побачивши, що він перебрав командування на себе, воїни знову кинулись у бій і бились, як леви. Їх залишалось близько восьми тисяч.

Бій тривав ще кілька годин, хоч Набі-Іллабрат добре розумів, що опір не має вже ніякого сенсу. Для нього важило тепер тільки одне: затримати персів, поки Валтасар опиниться в безпеці. Халдеї не повинні втратити свого царя, інакше вони втратять усе.

Полягло ще дві тисячі вавілонських воїнів, і тепер їх залишилось усього шість тисяч. Порівняно з незліченними перськими полками це була лише жалюгідна жменька. Але й ця жменька показала, яких хоробрих і прекрасно навчених воїнів має Набусардар. Єдиною помилкою було те, що своє двадцятитисячне військо Валтасар кинув проти майже втричі більшої кількості ворога.

Перси пробивалися крізь лави халдеїв, які відчайдушно захищалися.

Нарешті вони прорвалися, й Угбару помчав до колісниці Набі-Іллабрата. Якщо не вдалося полонити Валтасара, то він полонить хоча б його полководця.

Тупіт кінських копит щомиті ближчав. Набі-Іллабрат простяг одному з чотирьох щитоносців, які стояли в його колісниці, меч.

— Зігни мені голову, — наказав він. — Перси не повинні врятувати мене живим.

— О боги! — вигукнув щитоносець. — Радше я відрубую голову Угбару!

— Швидше, бо буде запізно!

— Я відмовляюсь виконати цей твій наказ, — відповів воїн і підняв щит, щоб захистити вищого воєначальника.

В цю мить до колісниці підскакав Угбару.

І тоді Набі-Іллабрат зірвав з грудей панцир і сам простромив себе мечем. Тіло його впало на борт колісниці й повільно перевалилося під колеса. Коні сполохано шарпнулися вперед, і важкий залізний обід розтросив йому голову. І це було добре: принаймні перси не зможуть тепер піднести її Кірові на знак перемоги.

— Мій володарю! — із слізьми на очах вигукнув щитоносець. — Мій володарю! — І з цими словами увігнав собі в серце вістря кинджала на очах у приголомшеного Угбару та його воєначальників.

Слідом за ним те саме зробили трое інших щитоносців, які прикривали Набі-Іллабрата в його колісниці. Вони не мали права жити, коли загинув їхній пан.

Після цього серед халдеїв почалася паніка. Одні добровільно прийняли смерть на знак відданості своєму полководцеві, інші кинулись тікати.

Тільки помічник Набі-Іллабрата з кількома воєначальниками, жменькою вершників, обозних та пішаків з великими труднощами дістався до Вавілона. Решту перебили перси, які ще довго переслідували втікачів.

Події на півночі потрясли Вічне Місто.

Тепер уже ніхто не сумнівався в справедливості Набусардарових слів про наміри Кіра щодо халдейського царства. Після переможної битви перси знову стягували евої сили, щоб рушити просто на Вавілон. Вони займали область за областю, захопили священні міста Куту й Кіш. Мине ще кілька днів — і Кір підійде до Вавілона.

Після звістки про падіння Мідійського муру жителів Міста Міст охопив жах, але вони все ж таки мали надію, що Валтасарові вдасться зупинити ворога. Ніхто і в думці собі не покладав, що перси такі сильні. Та тільки коли Угбару вщент розгромив Валтасарові загони під Пагорбами, вавілоняни зовсім упали в відчай, і цей відчай, наче старий немічний жебрак, переходив від будинку до будинку, залишаючи скрізь сумний слід. У битві під Пагорбами полягло чимало халдейських вельмож, княжих синів і батьків знатних родин. Тисячі вдів, сиріт, матерів, сестер із простолюду оплакували своїх близьких. Про долю халдейської армії, яка захищала мур Навуходносора, ніхто нічого не знав. Ітарі та його розвідці довелося залишити північні області, бо перси відрізали їх від півдня. Тим часом доля армії під Мідійським муром нічим не відрізнялася від долі будь-якої розгромленої армії: доблесних воїнів поженуть до Персії в рабство, і вони будуватимуть там з важких кам'яних брил царські палаци в Екбатанах та Персеполі. Від думки про це в жилах вавілонян закипала кров, але що вони могли вдіяти?

Події, які жахом сповнили Вавілон, гнітили й Набусардара, хоч він давно це передбачав і тепер навіть відчував деяке задоволення за всі образи, які йому довелося витерпіти, поки він створив халдейську армію. Але поразка під Пагорбами здалася йому дрібницею в порівнянні з тим, що чекало вавілонян попереду.

Він тяжко пережив утрату двадцяти тисяч воїнів. При

згадці про загибель Набі-Іллабрата серце його болісно стискалося. Набі-Іллабрат створював разом з ним армію, був найвідданішим з-поміж усіх його воєначальників й усією душею любив Вавілонію, бо тільки той, хто всією душею любить свою вітчизну, може померти за неї такою героїчною смертю, як він.

Затуливши рукою очі, Набусардар ходив по своєму кабінету в ставці верховного командування. Скроні його немовби стиснув залізний обруч.

Ітара, високий, стрункий, з витонченими манерами князя, сидів у кріслі й стежив за верховним воєначальником. Він добре знав його вольову натуру й не сумнівався, що Набусардар знов піднесеться духом, як тільки вляжеться біль перших хвилин. Ітара сам спробував відволікти його від гірких думок.

— Я розумію твою світлість, — почав він, — однак треба думати не тільки про смерть, а й про те, хто замінить Набі-Іллабрата. Я знаю таку людину. Вона віддана тобі тілом і душею, і ти зможеш поставити її на місце Набі-Іллабрата. Набусардар опустил руку з очей і глянув на Ітару.

Той провадив далі:

— Хай вічно живе пам'ять про Набі-Іллабрата в халдейському народі, однак не мертвим, а живим доведеться захищати мур Міста Міст. Не забувай про це, мій володарю і князю.

— Твоя правда, — кивнув головою Набусардар, усе ще сповнений невимовного смутку, — твоя правда, і я пам'ятаю про це, але Набі-Іллабратові я довіряв, як самому собі. Я завжди був упевнений, що він не зробить того, чого не зробив би я, і що він учинить так, як учинив би я сам.

— Я знаю мужа, — уже твердішим голосом повторив Ітара, — відданого тобі всією душею. Заради тебе він ладен на все.

— А чи відданий він нашій вітчизні?

— Він готовий піти на смерть за неї!

— І хоробрий воїн?

— Він чудовий воїн, мій володарю!

— Не знаю, — замислився Набусардар, — не знаю, кого з моїх доблесних воєначальників ти маєш на увазі. І він посідає в моїй армії якийсь пост?

— Так, у твоїй армії він посідає доволі високий пост, але твоя світлість сміло може доручити йому ще відповідальнішу роль. Хоч він і замолодий для поста, який посідав Набі-Іллабрат, однак нинішня обстановка дозволяє робити винятки.

— Хто ж це такий?

— Ісма-Ель, начальник лучників, твоя світлість.
Набусардар трохи не похитнувся від несподіванки. Йому пригадалася та ніч, коли Ісма-Ель з'явився в квітник на побачення з дружиною свого верховного воєначальника, з його дружиною. Він і досі не міг спокійно думати про це, важко дихав, постукуючи кованим каблуком об мармурову підлогу.

— Що з тобою, князю? — запитав Ітара, стискаючи пешеною рукою металевий підлокітник крісла в формі лежачого леопарда.

Набусардар нічого не відповів, але в думці запитав себе:

«Ісма-Ель учинив підлість, а я тепер повинен його підвищити, доручити пост чесного Набі-Іллабрата? Ні, ні! Цього не буде. Та й хіба зможе Ісма-Ель вірно служити Набусардарові, якщо він уже одного разу так негідно повівся щодо нього? Чи...»

В душі Набусардара змагалися суперечливі почуття, і це відбивалося на його обличчі. Глибокі зморшки вкрили чоло.

Відчуваючи на собі пильний погляд Ітари, він підійшов до статуетки із стеатиту, яка зображувала Свято врожаю й пожертви перших плодів. Барабанячи пальцями по виноградному грону, він думав свою нелегку думу.

Якби не цей неприємний спогад, можна було б прислухатися до Ітариної поради. А так...

Чи, може, Ісма-Ель уже пошкодував про свій вчинок і розкався, що так нерозважливо дозволив Телкізі звабити себе? Та й хто здатен устояти перед цією тигрицею? Ісма-Ель, звичайно, доблесний воїн, а всі доблесні воїни повинні служити в армії Набусардара. І потім, зараз зовсім не той час, коли треба зводити особисті рахунки.

Набусардар обернувся до Ітари і вп'явся очима в його обличчя.

— Ну що, твоя світлість? — запитав той. — Ти все зважив і вирішив?

— Так, — рішуче відповів Набусардар, — Ісма-Еля буде підвищено в чині, і він посяде пост Набі-Іллабрата. А тебе я призначаю начальником лучників.

— Красно дякую твоїй світлості, але я й гадки не мав, що ти так винагородиш мене за мою пораду — призначиш на місце Ісма-Еля.

— Я винагородив тебе за твої здібності, любий Ітаро, і я в них нітрохи не сумніваюся. Я цілком свідомий того, що роблю. Я помилився тільки в одному випадку. Це було тоді, коли я призначив Сан-Уррі заступником начальника вавілонського корпусу.

— Твоя світлість усе ще вірить, що Сан-Уррі зрадив батьківщину?

— Я цього певен. Він завжди ставив на перший план власне честолюбство, віддавав перевагу дешевому блисківі й сумнівній славі. З людьми рахувався тільки тоді, коли це було йому вигідно, царя визнавав лише такого, з якого міг би мати користь. Великим богам поклонявся, коли йому потрібна була їхня допомога. Здатен був зрадити й свій народ, якщо бачив у цьому для себе вигоду. Я певен, що план Мідійського муру він передав персам. Інакше вони не змогли б його взяти.

— Можливо, майбутнє покаже, що ти мав слушність, — вітхнув Ітара. — Але в мене до тебе є ще одна справа. — Він зробив невелику паузу. — Я уповноважений передати тобі доручення вавілонської знаті. Подейкують, ніби та дівка з Села Золотого Колосся спіймала тебе в свої тенета і ти забув через неї про народ, прирікаєш його на загибель. Ти втрачаєш у вельмож довіру.

Набусардар ледве стримався, щоб не спалахнути гнівом.

— Який із моїх вчинків дав їм підставу так судити про мене? — запитав він. — Хіба я не створив халдейську армію?..

— ...Яку ти тепер, кажуть, так легковажно посилаєш на смерть.

— Вони мають на увазі розгром двадцяти тисяч під Паргорбами?

— Так.

— У чому ж тут моя вина?

— В тому, що ти необдуманно довірив їх недосвідченому цареві.

— Хіба ж я винен у тому, що в нашій країні слово недосвідченого царя важить більше, ніж розум двохсот членів державної ради?

— Ти сам повинен був повести військо на ворога. Чому ти цього не зробив?

— Я передбачав, що ця битва скінчиться поразкою халдей, і не міг узяти на себе таку відповідальність.

— Я й справді не розумію тебе, світлий князю.

— Колись ви всі зрозумієте, але буде вже запізно. Мені хотілося б сказати: «Дуже жаль, Ітаро, що я в тобі помилився», — але, чого доброго, ти ще подумаєш, ніби то вона, та дівчина, підмовила мене на це.

— Ти повинен зректися її, князю. Заради цього я й приїшов до тебе. Таке прохання вавілонської знаті, і я передаю його твоїй світлості. Інакше вона відвернеться від тебе.

— Зі мною піде народ! — вигукнув Набусардар. — Якщо знать не вважає за свій обов'язок боронити царство, то його оборонить простий народ, на який я лише й покладаю надії. Через те я й дав йому зброю. А вавілонським вельможам можеш переказати, що навіть послідувший раб із рудника для мене дорожчий, ніж вони.

— Але ж я теж вельможа, світлий князю! — вигукнув ображений Ітара.

— Так само, як і я, Ітаро. Невже ти й справді не розумієш, про що я говорю?

— Я довго був відірваний від твоєї світлості й бачу, що ти дуже змінився. Для тебе немає нічого святого — ні богів, ні особи царя.

— Ти добре знаєш, що я ніколи не шанував ідолів і вбогих розумом правителів. На жаль, Валтасар — останній цар із роду Набонідів, і нам не лишається нічого іншого, як виявляти йому всілякі почесні. Та будьмо мудрими хоч ми, якщо вже боги не послали нам мудрого й благородного правителя! Чи, може, ти теж підозрюєш мене в тому, що я хочу захопити царський трон, і з недовірою ставишся до всіх моїх дій?

— Вельможі подекують, ніби ти намовив Валтасара виступити на північ, аби він наклав там головою, а сам тим часом хотів захопити трон.

— А що ще? — з болем вигукнув Набусардар. — Що ще верзуть про мене вавілонські вельможі? Може, їм цікаво буде знати й те, що я думаю про них? У такому разі, Ітаро, гріх марнувати дорогоцінний час на пусті балачки. Іди й скажи їм, якої я про них думки. Ті, що довіряють мені, хай залишаються в армії. Ті, що підозрюють мене казна в чому, хай роблять, як вважають за потрібне. Мудро вчинив той, хто, створюючи народи, створив простий люд. Світ не пам'ятає такого випадку, щоб простий народ зрадив свою батьківщину. Я піду з простим народом.

Ледве стримуючи обурення, Ітара підвівся, щоб піти й переказати Набусардарові слова вельможам, які його сюди прислали. Схрестивши руки на грудях, він схилив голову перед своїм верховним воєначальником.

Коли він уже виходив, Набусардар сказав йому:

— І ти, Ітаро, теж вирішуй сам, що тобі більше до вгоди, але пам'ятай, що навіть вовк у лісі не покидає своєї зграю, коли на неї нападає ворог.

Ітара знову схрестив на грудях руки і схилив у поклони голову.

Наче відшмаганий батогом, Набусардар дивився йому вслід, невиразно відчуючи, як підступає слабкість, схожа на ту, від якої шукав рятунку в цілющому джерелі на пагорбі Колая. Він щосили опирався їй. Ні, ні, тепер вона не сміє його здолати. Він їй не піддасться, тепер її треба побороти. Тепер...

Він ступив кілька кроків, аби переконатися, що має трохи сили; глибоко звів дух, — ні, він іще живий.

Ітара безшумно вислизнув у двері, і тільки поли його плаща майнули від протягу.

Двері лишилися незачиненими, й протяг ворухив на них вовняні завіси. З вулиці долинув голос, який вимагав пропустити його до ставки.

Набусардар безпомилково впізнав його й наказав вартувим відчинити браму.

— Нанаї! — вигукнув він.

Перед ним і справді стояла Нанаї в шоломі й довгому військовому плащі, накинутому поверх жіночої одяжі.

— Я приїхала до тебе, мій пане, — сказала вона. — Пробач мені цю зухвалість, але зараз такий час, що тебе вже мабуть, ніщо не здивує. Я переодяглася воїном і примчала верхи з Барсіппи.

Набусардар наче скам'янів. У його очах блищали сльози радості.

Нанаї тихо вела далі:

— Я приїхала не тому, що боялася за тебе, — о, хіба я могла за тебе боятися? Але ти вислухай мене, мій пане, прошу тебе.

Вона хвилинку помовчала і, не одержавши відповіді, схопила Набусардара за руку, підвела до лави. Сівши разом з ним, обняла його за плечі.

— Ти незадоволений моїм приїздом, пане, однак і не проганяєш мене...

Набусардар конвульсивно стиснув кулаки, намагаючись утихомирити своє розхвильоване серце.

— Ти такий мовчазний, — ніжно пригорнулася вона до нього, — та я тебе розумію. Я не раз торкалася долонею твого чола, твоїх грудей і знаю, як тобі нелегко. Я знаю, що ти переживаєш зараз важкі хвилини, й через те приїхала до тебе, через те прошу вислухати мене.

— Нанаї, кохана моя, єдина моя, — мовив нарешті Набусардар і присилував себе усміхнутися, — ти говори, говори, може, твій цілющий голос воскресить мене.

Притулившись щокою до його плеча, вона почала розповідати:

— Я цілими днями не виходила з комірчини, в якій ти дозволив улаштувати для мене майстерню. Чотири стіни й чисте небо в отворі над головою. На підлозі — бочки з глиною, мокре полотно й металеве причандалля, яким Гедека вчить мене працювати. На стінах мої найулюбленіші друзі — барельєфи з життя славного Навуходоносора, за часів якого жили й умирали Гамадани. Посеред комірчини на підставці моя скульптура матері з дитятком на руках. Незабаром я її закінчу. Якби ти її побачив, то забув би про все на світі. Обличчя її повернене на схід, і вранці, коли сходить сонце, вона всміхається його першим променям. Усміхається так, як усміхалася б я сама, годуючи свого синочка.

Не стримавшись, Набусардар поривчасто обняв Нанаї. А коли нарешті випустив її зі своїх обіймів, то всупереч пихатим вавилонським вельможам, наперекір усьому світу вперсив, щоб вона розповідала далі.

Тримаючи Нанаї за руку, він зачаровано слухав її голос.

— Так, непереможний мій, я безтурботно проводила дні наодинці зі своєю скульптурою й своєю мрією. А сьогодні, коли я ввійшла до майстерні, мені раптом здалося, що там хтось переді мною побував, хоч, як тобі відомо, нікому, крім мене, заходити туди не вільно. Мені здалося, наче за мною хтось стежить. Та в майстерні не було нікого. Я простягла руку до скриньки, яку ти наказав виготовити для моїх інструментів, і, на превеликий свій подив, замість металевого різця, знайшла там наш фамільний кинджал, який Гамадани передавали з роду в рід. Той самий кинджал, який я брала з собою на пасовище. Не знаю, як він туди потрапив, хто його туди поклав. Але він для мене дуже дорогий, і я вся аж затремтіла, коли взяла його в руки. На його руків'ї викарбувано напис: «За честь і за вітчизну життям своїм пожертвуй, Гамадане». Прочитавши це, я забула про усмішку матері з немовлятком на руках, і кров, наче бурхливий потік, завирувала в мені. Я кинулася до палацу й застала там Теку. Вона глянула на кинджал — і більше не могла відірвати від нього очей. «Тобі що-небудь відомо про цей кинджал?» — питаю її з підозрою. «Тсс! — прошепотіла вона й приклала палець до вуст. — Його посилає тобі добра Таба, яку ти вважала покійною. Вона сказала, що ти — остання з роду Гамаданів, отож цей кинджал належить тобі за правом спадщини». — «А що з батьком?» — допитуюсь я затамувавши подих, бо знаю, що Есагіла, злякавшись твоєї погрози, все ж таки відпустила його. Але в ніч на свято богині Іштар нашу хату підпалили, і батько застав тільки

згарище. Ні на що не нарікаючи, він почав носити намул та глину з каналу, щоб зліпити нову хижку. Ніщо не зламало його — він був твердий, мов граніт. Такі вже ми, Гамадани. Такими були ми не одне століття, такими залишимося і надалі. Та мова зараз не про це. Мене привело до тебе зовсім інше. Ага, мало не забула: я передала батькові трохи золота. Не сердься за це на мене...

— Ти добре зробила, кохана моя, — кивнув Набусардар головою і стиснув у долонях її руки. — Признаюсь, я чув, що вашу хату спалили, але не хотів засмучувати тебе цією недоброю вістю. Я давно вже пропонував твоєму батькові поселитися в моєму палаці, однак він відмовився. Просив відпустити його на землю предків. Не взяв він від мене й золота. Сподіваюсь, він прийме його хоча б від тебе.

— Поки жива Таба, я за батька не боюся. Вона така ж безстрашна, як і покійний дядько Сініб. Через те й послала мені цей кинджал. Замкнена в чотирьох стінах, полонена твоєю любов'ю, я не бачила, що діється в світі. Не знала навіть про те, що перси взяли Мідійський мур, що під Пагорбами ти втратив двадцять тисяч воїнів і доблесного Набі-Іллабрата. Я довідалася про це тільки тепер. І якби не кинджал, і досі ходила б, мов зачарована, довкола своєї матері з немовлям. Але кинджал повернув мене до дійсності, і тому я приїхала до тебе. Тепер ти вже розумієш мене?

— Не зовсім. Я все-таки не можу збагнути, що, власне, привело тебе сюди?

У цю хвилину під вікнами на навчальному плацу задзвеніли мечі — нові, міцні мечі, викувані найкращими зброяррами. Завзято рубаючись, воїни випробовували їхню міцність.

Зачувши брязкіт зброї, Набусардар ожив:

— Ходімо, я хочу, щоб ти побачила, якими мечами я озброїв свою армію.

Вони вийшли на терасу. Стежачи за вибликуванням зброї, Нанаї благально мовила:

— Пане мій, я приїхала просити тебе, щоб ти й мене оперезав таким мечем.

Набусардар з несподіванки аж здригнувся.

— Так, саме цього я й приїхала до тебе. Ти втратив двадцять тисяч воїнів, і я думаю, що зможу замінити тобі бо-дай одного з них.

Нарешті він усе зрозумів. У голові його раптом прояснілося, мовби хтось запалив там безліч смолоскипів, і їхнє полум'я розсіяло похмурий сутінок у його душі, що затаївся там після того, як пішов Ітара. Ні, ні, він зовсім не са-

мотній! Нанаї з ним, її неможливо від нього одділити, як дихання від живого тіла, як промінь від сонця, а росу від світанку. Збулося те, про що він так мріяв.

— Ти хочеш замінити мені бодай одного воїна з двадцяти тисяч полеглих. А я хочу тобі сказати, що для мене ти означаєш набагато більше. Я знаю, що ти до останнього подиху боронитимеш нашу землю. Та ми не маємо права всі померти. Хтось повинен і жити. Ти повернешся до Барсіппи й перечекаєш там воєнне лихоліття. Я вже не зможу покинути свою армію, але серцем весь час буду з тобою. Твій образ буде для мене мечем і щитом у бою. Заприсягаюсь, що переможу персів, а якщо цар і тоді не задовольнить мою просьбу, то зречуся свого благородного стану й візьму тебе за дружину. А втім, я й зараз вважаю тебе своєю дружиною і матір'ю моїх синів, яких мені колись подарує твоє благословенне лоно.

— Я остання в роду Гамаданів, пане,— рішуче наполягала Нанаї,— і мій обов'язок — зі зброєю в руках виступити в годину небезпеки на рівних правах з чоловіками. Я не мала б спокою ні вдень ні вночі, якби сиділа згорнувши руки й дивилася, як інші йдуть на смертельний бій... і ти разом з ними.

— Я вже заприсягався тобі, що переможу персів, і ще раз заприсягаюсь у цьому нашою священною вітчизною та святою нашою любов'ю. Вертайся до Барсіппи й чекай переможного кінця цієї страхітливої війни. Ніхто не має права вимагати від мене, щоб я й тебе приніс у жертву. Свідомість того, що ти жива, додаватиме мені снаги. Думка про те, що ти в безпеці, сповнюватиме мене відвагою. Твоя смерть зламала б мене, і я не здатен був би далі боротися. Послухайся мене, любове моя дорога, дружино моя, кров моя і життя мое.

Почувши ці, слова, Нанаї затрепетала, мов вільхова сережка на вітрі.

Вона кинулася Набусардарові на груди, обвила руками його міцну шию, і він зрозумів — вона скорилася. Він палько обняв Нанаї й притисся щокую до її волосся.

На терасі раптом стало так тихо, що їхнє дихання здавалося їм шумом бурі, а падання крапель у клеписдрі — ударами гонгів.

Та за хвилину цю тишу знову порушив дзенькіт мечів на плацу.

Набусардар спершу повернув голову на цей звук, а потім сказав:

— Ми повинні розстатися, кохана моя, опоро й щите мій. Хай береже тебе твій Елліль...

— Коли я знов побачу тебе, любий мій обранцю? Чи довго триватиме ця війна? Я навіть не знаю, чи переживу нашу розлуку...

Набусардар похитав головою.

— Війна з персами, видко, затягнеться надовго, але ми повинні бути мужніми.

І він поцілував її лоб, очі, перецілував кожен завиток на скронях і сказав:

— А тепер іди, Нанаї. Пора.

Вона вислизнула з його обіймів, тремтячи всім тілом від тривоги і щастя.

— Так, мені пора...

Голос її лунав чисто, проте з нотками тривоги, мов гонг, у якому коваль зачарував свій бій.

Нанаї поправила на голові шолом, загорнулася в довгий військовий плащ і пішла до виходу.

— Я накажу воїнам провести тебе, щоб з тобою нічого не сталося. Вони проведуть тебе аж до самої Барсіппи, до нашого палацу.

— Не бійся за мене. Ось поглянь,— і вона підгорнула полу плаща. З одного боку на поясі в неї висів короткий меч, а з другого — плетений батіг.

— І все ж таки я буду спокійніший, коли пошлю з тобою охорону.

— Жодна душа не впізнає в мені жінку. Навіть вартові на мосту віддали мені честь як одному з твоїх воєначальників.

— У Вавілоні неспокійно, моя люба, і все може статися. А раптом піднімуть міст, коли ти вертатимешся, що тоді?

— Дай мені грамоту, що я твій гонець, і все буде гаразд. Набусардар дістав зі столу табличку, скріплену власною печаткою, і простяг її Нанаї.

— Цього достатньо, навіть якби тебе зупинив сам цар.— І додав: — Але все-таки будь обережна.

Провівши Нанаї аж до брами, він мовчки й міцно стиснув її руки і ще довго після того, як вона поїхала, відчував на долонях її тепло й ніжність. То було все, що залишилось йому від неї на довгий час війни.

Начальник охорони допоміг Нанаї сісти на коня, і, виїхавши з брами ставки, вона помчала вулицями міста назад до Барсіппи.

Бабілу, Місто Міст, яке пишалося тим, що на його шитах написано: «Радуйся з богами!», занепало духом. Його охоплювала дедалі більша паніка. Всемогутні боги виявились безсилимими зміцнити волю людини й розсіяти її страхи. Небесний Мардук, переможець хаосу й покровитель мужності, не вмів розігнати хмари недобрих передчуттів, обернувши тривогу, яка дедалі зростала в людських душах, на почуття впевненості. Їм залишилося тільки чекати, покірно чекати на невтішне майбутнє.

Похмурі, як у спекотний аб, місяць смерті, люди покидали свої оселі, висипали на вулиці й, збираючись купками, розпитували один одного про новини. Тисячі найнеймовірніших пророцтв передавалися з вуст в уста. Слово починало хвилювати народ, як вітер море. Насувалася буря, буря нищівна.

Вуличкою, де жили гребінники, крокував жрець-учитель. Його довга ряса чіплялася за кущі винограду, обвішані важкими рожевими гронами. Поголені обличчя й голова вилискували, тверді сандалії, взуті на босу ногу, гучно стукали.

Здавалося, він не звертав ніякої уваги на тих, що гомоніли й бідкалися, але раптом, крадькома зиркнувши на одну з груп, зупинився біля неї.

Дружина плосконого майстра-гребінника розповідала: — Він через те такий сильний, що його вигодували мо-локом вовчиці...

— Молоком вовчиці? — дивувалися ті, що слухали. А однолітне хлоп'я рознощиці Ісіби, яке повзало на животику за голубом, що перевалювався з боку на бік, підводило кучеряву голівку, ніби розуміючи, про що гомонять дорослі, й ніби погоджуючись із тим, що від молока вовчиці людина й справді робиться сильною.

— Свята правда, — мружився підмайстер, шліфуючи буйволячий ріг, — мій брат вантажить на пристані бочки з оловом, яке відправляють до Індії, то він там такого наслухався!

— Гм! — округлила очі лепетуха Села й перестала лузати гарбузове насіння. — Ану, розкажуй, що ти знаєш.

— Авжеж, знаю: Кіра вигодувала вовчиця. Жінки охнули.

Майстер ворухнув плоским носом, роззявив рот, постукав нігтем по щербатому зубові й недовірко похитав головою.

— Майстер мені не вірить, — ображено зітхнув оповідач, — але один грек із Корінфа розказував, що вовчиця народила його від лісового бога, і один перс із Суз це

підтвердив. Через те Кір такий невразливий і непереможний. Він уміє читати чужі думки, викликати бурю й поглядом спопеляти людські оселі.

По спині в тих, що слухали, пробігли мурашки, а Села притиснулася спиною до стіни й сказала:

— Якщо все те правда, то я піду до нього, хай він прочитає мої думки і хай спопелить моє тіло...

— У тебе завжди одне на думці, безсоромнице! — сплюнув підмайстер. — Постривай: Кір таки спопелить твоє тіло, але разом з твоїм кублом.

Заклавши руки за голову, Села потяглася, мов кішка.

Молодий корабельник, син перекупника рогів, поїдав її очима. На його засмаглий шиї здулися жили.

— Село, — проказав він півголосом, затремтівши від хвилювання.

Та тієї ж миті Селу застережливо оклинула мати.

— Ха-ха! — блиснула дівчина перламутровими зубами.

Не буде ж вона зі страхом у серці й смутком в очах чекати, поки прийде перський володар. Вона жде від життя чогось більшого, ніж страх і сльози. Всі її мрії добре знає комірчина, і вона їй ніколи ні в чому не дорікнула — її комірчина під чахлою чинарою, оточена розетками кривавих півоній, комірчина з ложем, м'яким ложем з гладеньких козиних шкур...

Підморгнувши корабельникові, мовляв, навідайся коли-небудь до мене, дівчина прослизнула у хвіртку. Корабельник відразу ж подався за нею через двір, ступаючи неслухняними тремтячими ногами по її гарячих слідах. Але вона грюкнула дверима перед самісіньким його носом і розсміялася в комірчині пустотливим молодим сміхом.

— Добре, що пішла, — полегшено зітхнув підмайстер, — а то весь час тільки хихи тут справляє. Тепер я можу вам розповісти усе до ладу. — І, докінчивши зубець гребеня з буйволячого рогу, почав: — Нехай мене тут-таки забере в підземне царство Ерешкігаль, коли це неправда, що Кіра привела вовчиця. Кажуть, ніби він навіть на людину не схожий: тіло заросло шерстю, замість рук — лапи, а замість пальців — пазури. Це страховище своєю силою не поступається навіть перед самим Саканом, богом пустелі й диких звірів!

— Ох, — простогнала Ісіба і, піднявши з землі своє хлоп'я, пригорнула його до грудей, немовби захищаючи від біди.

На обличчях у слухачів відбився жах, і тільки майстер-гребінник непомітно всміхався.

Він знав, що Кір — могутній цар, але знав він також і те, що ця казочка про вовчицю — суцільна вигадка, аби задурити людям голови. Не так давно раннього ранку до його майстерні ввійшов перський купець із кошелем за плечима. Він купив у нього майже всі гребені, оздоблені перлами й тонкою різьбою, щедро заплативши за них золотими перськими монетами, які горіли на долоні, мов маленькі сонця. Він до самої ночі просидів у порожній майстерні, гомонячи з майстром. А коли вже місяць почав сріблити зубчасті стіни палаців, мова зайшла й про Кіра, могутнього правителя країни за Еламськими горами, куди здійснюють паломництво пророки; там вони постять, а потім вертаються, осяяні вищою правдою, щоб сіяти її в народі.

Цей купець теж прийшов звісти і, наче пророк-златоуст, розповідав про Кірове життя, починаючи з самого його зачаття, коли Кір, мов те загублене сім'я, ще перебував у лоні Мандани, своєї матері, й кінчаючи тим днем, коли він став володарем Аншафу, як і його батько Камбіз. Отже, Кіра породили Мандана і Камбіз. Мандана була дочкою мідійського царя Астіага, а Камбіз — сином перського князя Куруша з правлячої династії Ахеменідів. «Кір — царський син, і йому самою долею визначено владарювати. — Так розповідав перський купець, спершись ліктями на кошіль і дивлячись у маленькі очиці гребінника при світлі місяця, охоронця вічного неба. — Та його дід, цар Астіаг, — підкидав він слово за словом, — не злюбив онука». — «Не злюбив?» — перепитав майстер. «Атож». — «Гм...» — «Всемогутньому цареві Астіагові, який правив Мідією й Еламським царством, приснилося, ніби з лона Мандани виросла величезна виноградна лоза, пагони якої затінили все його царство. Маги й зіздарі пророкували, що Мандана дасть життя синові, який стане великим володарем і правителем не тільки довколишніх народів, а й підкорить собі самого царя Астіага. І Мандана сповила Кіра, який зламав Астіагову міць і став володарем Мідії. Так він помстився тому, хто прирік його на смерть іще тоді, коли він був беззахисним немовлям». — «На смерть?» — перепитав майстер, машинально розгрібаючи на столі обрізки рогів. «На смерть, бо він злякався пророцтва магів. Замисливши недобре, він покликав Мандану до себе в Екбатани. Камбіз не міг противитись його волі, бо був Астіаговим данником. Невдовзі Мандана народила сина й нарекла його Кіром. Астіаг забажав глянути на онука. Коли годувальниця принесла його, то зі страху за своє

майбутнє дід наказав найвірнішому слугі Гарпагові вбити немовля і, сховавши його під плащ, віднести в гори».

Майстер-гребінник здригнувся і з острахом, немовби й досі сидів у своїй майстерні з перським купцем, повторив:

— У гори...

Ісіба глянула на нього. Вона не вміла читати чужі думки, бо не володіла даром пророків — даром пізнання і прозирання. Вона не знала навіть того, які думки снують за низьким чолом гребінника, отож запитала:

— Ти вважаєш, що нам краще піти в гори й там перечекати, поки це лихо прошумить над нашою землею?

Майстер отямився й знову постукав нігтем по зламаному зубові, немовби повертаючи цим себе до дійсності.

— Мабуть, нині й справді краще було б жити серед диких звірів, ніж серед людей, бо наближається день суду й страшної кари. Та я хочу сказати про інше.

— Про інше? Кажі!

— Про те, як Астіаг, одягнений у пурпур з міста Бібла, обвішаний золотом з острова Тассу, цей бездушний цар Астіаг, наказав Гарпагові вбити Кіра, щойно він покинув материнське лоно, а тільце його віднести в гори.

— Але Гарпаг пощадив цього недолюдка, — затрусився від люті торговець Ерау. — Нехай Шамаш осинить Астіага: він знав, які біди чекають людей, коли його внук підросне.

— Нехай Нінурта, бог війни, — надув губи гребінник, — загартує Кірів меч, бо, звідавши на собі, що таке несправедливість, Кір бореться проти несправедливості й хоче знищити в світі всю кривду.

— А звідки тобі все це так докладно відомо, майстре? — вдивувалася Еліга, яка товкла ячмінь у ступі.

— До мене якось приходив один перський купець, — гребінник гучно втягнув плоским носом повітря.

— Мабуть, він непогано заплатив тобі за твої гребені, — докорила йому Ісіба, пригладжуючи густі кучері над лобом малюка.

— Атож... золотом.

— Зо-ло-том?

— Виходить, тепер ти як вельможа, — засміялася жінка, — хіба золотого ланцюжка бракує на грудях.

— Невже й справді золотом? — здивувався підмайстер. — Золотом, а не ячменем?

— Та кажу ж вам, що золотом, справжнім золотом. От я собі й думаю: якщо навіть простий перський купчик може платити золотом, то коли сюди прийде цар Кір, ми всі ку-

патимемось у ньому. Оце і є та справедливість, за яку він бореться!

— Це таки було б справедливо!

Люди закивали головами.

Неподалік, на краю хідника, сиділа вкрита виразками жінка, благаючи в милостивих богів зцілення. Вона ловила кожне слово про Кіра, якого тут чекали, бо вірили, що він несе визволення упослідженим, і водночас боялися, бо його військо сіяло смерть і руїну. Хоч про нього й казали, що самі боги визначили йому правити Старим Світом, однак жінка, спотворена гнійними виразками, всією своєю згорьованою душею бажала, щоб замість цього він володів даром зцілення.

— Здоров'я нам потрібне більше, ніж золото! — кричала вона людям, затуляючи виразки на своєму тілі.

— Якщо в нас буде золото, то буде й здоров'я, — відповіла їй Еліга і, важко зводячи дух, випустила з рук товчак. — Ми купимо собі палаци, щодень будемо купатись і натирати своє тіло пахощами, як вельможі.

Укрита виразками жінка махнула рукою й задивилася в бік Тісної вулички, звідки кожного дня о цій самій порі виходив жрець бога Еа, щоб утішити страждених словом співчуття. Жінка випростала з-під ганчір'я руки й наставила їх до жерця, який саме з'явився на розі вулиці. Він ішов просто до неї, але цього разу замість слів розради подав їй полотняний мішечок із сушеними травами.

— Обмий свої рани відваром цього зілля, — ласкаво сказав він.

— І тіло мое знов очиститься?

— Очиститься, якщо буде на те воля Еа.

— Будь благословен, слуго божий, — подякувала вона. Тільки-но жрець відійшов від хворої, як дорогу йому заступила дружина гребінника.

Люди, кланяючись, обступили його, підмайстер, замість привітання, сказав від імені всіх:

— Мудрий слуга божий міг би розповісти нам про Кіра й вовчицю. Він людина вчена, й для нього не існує ніяких таємниць. Ось побачите, що на пристані мені казали правду.

Жрець охоче зайшов з ними в розмову.

— Я теж чув цю історію. Про те, що Кіра народила вовчиця, балакають скрізь. А от про що говорили ви тут, я не знаю.

— Я тобі зараз розповім, слуго божий, — протиснувся вперед підмайстер, сховавши за спину ніж і недокінчений

гребінь. — Я кажу, що Гарпаг зовсім не вбив немовля, а відніс живим до лісу. Там його знайшла вовчиця й вигодувала своїм молоком. Коли хлоп'я піросло, його побачили пастухи й принесли до царського палацу в Екбатанах. Астіаг відразу ж упізнав у ньому сина своєї дочки Мандани.

— А мені, — поважно озвався майстер, — цю історію один перський купець розповів зовсім інакше. Гарпаг не став убивати невинне дитя і віддав Мітрідатові, якій пастарські отари біля підніжжя гір, аби той відніс його в чегарі й кинув на поживу диким звірам. Та саме тоді Мітрідатова дружина народила мертву дитину, хай утішать її боги. Царський пастух вирішив залишити собі Кіра, а тіло свого синочка віддати царським воїнам, щоб вони похоронили його як убите немовля Мандани. Підрісши, Кір грався на лісових галявинах з дітьми інших пастухів і вже тоді вирізнявся серед них своєю мудрістю й красою. Через його мудрість і красу Мітрідатів обман незабаром виїшов на світло, яке посилає нам ясновидий Шамаш.

— Це викрилося під час гри, — перебила майстра дружина, побачивши, що йому вже набридло розповідати. — Хлопчаки обрали Кіра своїм царем. Йому всі корилися, крім сина знатного мідійця Артембара, який відмовився слухатись пастухового сина. За непослух Кір наказав відшмагати його лозиною. Після цього мідієць поскаржився на Мітрідата і його сина цареві. Астіаг наказав негайно покликати їх до себе. Кір, що як син пастуха носив тоді інше ім'я, почав хоробро захищатись: «Я наказав його відшмагати, користуючись своїм правом царя, він-бо разом з іншими обрав мене царем, а цареві всі повинні коритись». Ці слова так сподобалися володареві великого Мідійського царства, що хоч він і здогадався, хто перед ним стоїть, однак пробачив Мітрідатові його обман, а Кіра взяв на виховання до свого палацу. Правда, лише після того, як маги його запевнили, що Кір більше не становить для нього загрози, бо, мовляв, пророцтво вже збулося — Кір устиг побути царем під час гри з ровесниками, отож Астіаг може бути цілком спокійним за свій трон.

— Зате Гарпага, — ошкірився підмайстер, — спіткала помста. Астіаг наказав потай убити його сина, приготувати з нього печеню, а відтак запросити Гарпага на обід.

— Ой! — скрикнула Ісіба. Не втримавшись, вона затулила фартухом свого малюка, підхопила його на руки і втекла до будинку.

— Невже все це було так насправді? — допитувалися люди в жерця.

— Я й сам не знаю, скільки правди в цих чутках, але ви не вірте їм — у них багато нісенітниць. Їх розказують перські шпигуни, щоб викликати в халдеїв любов і співчуття до Кіра. А Кір якраз із тих, хто не заслуговує ні любові, ні співчуття.

— А це правда, що він заріс шерстю й що замість пальців у нього пазури? — вигукнув підмайстер, повторюючи вигадки Кірових недругів.

— І що з очей у нього б'є вогонь?

— І що поглядом він спопеляє людські оселі?

— І що він могутній, як Сакан?

— І що навіть на людину не схожий? — наперебій гукали жерцєві присутні.

— Ні! — перекричав їх усіх божий слуга. — Кір створений за людською подобою, це могутній і великий цар, але в грудях своїх він носить серце хижака.

— Виходить, він такий же небезпечний для нас, як леопард для лісових звірів, — заскреготав зубами Ерару.

Людей знову охопили тривога й страх.

— Що ж нам робити, слуго божий? — пробелькотала гребінникова дружина.

— Зберігайте спокій і розважливість. Вавілон буде боронитися, — сказав жрець і, тихо повернувшись, пішов геть.

Замислений, він крокував поміж рядами пальм і дивився на пагорби Царського Міста. Він любив ці пагорби, любив своє місто й не припускав навіть думки про те, що його могла б топтати нога жорстокого ворога. На цих штучних терасах навесні розпускаються катальї з бузковим цвітом, схожим на надвечірнє марево, що тремтить у далині. Квітнуть там і форзиції, які своєю барвою й пахощами нагадують мед. У їхніх чашечках гудуть бджоли й беруть пилок, схожий на золотий пісок, що його Валтасарові кораблі привозять з Аравії разом із слоновими бивнями, ебеном, цинамоном, сріблом, олов'яними мисками й рабами. Парки і сади на терасах уже не одне століття прикрашали Місто Міст, і серце жерця обливалося кров'ю найсаму думку, що Вавілон, цю перлину Старого Світу, можуть сплюндрувати перські завойовники.

Як справжній халдей, він не міг відірвати погляду від цієї краси. Та не встиг він дійти до третього будинку, як його стривожив гучний крик з вузького проходу між шинком на розі й крамничкою, в якій торгували овечим

Галасувала юрба жінок і старих дідів. Придвинувшись уважніше, жрець побачив, що вони оточили якусь чорно-волосу, з орлиним поглядом дівчину в пістрявій одежі. Її штовхали, щипали, били могуззям, а коли вона, знеслена, впала й не змогла більше підвестися, почали тусати її ногами.

Жрець бога Еа надав ходи.

Та тієї ж миті з Перехресної вулиці викотилася інша юрба, й на площу, гарцюючи на коні, виїхав царський воєначальник, з голови до ніг загорнений у плащ. Кінь ставав під ним дибки, іржав і струшував гривовою. Нарешті він закружляв на одному місці, й воєначальник побачив жінку, з якої знушалася юрба.

Він галопом погнав коня туди. Юрба, що викотилася з Перехресної вулиці, посунула слідом за ним.

Люди здивовано розступилися. Воєначальник запитав їх, хто ця жінка й чим вона провинилася.

Хтось прошепотів:

— Здається, це не воїн, а якась благородна пані.

Це й справді була Нанаї, що поверталася зі ставки верховного командування від Набусардара.

— Чим провинилася ця жінка? — повторила вона своє запитання.

— Вона персіянка, пане! — вигукнув дід з довгою розкошленою бородою.

— Я питаю, чим вона провинилася?

— Нічим, пане, нічим! — крикнула нещасна жінка і впадала навколішки перед вершником. — Я провинилася тільки тим, що мене породило на світ лоно персіянки. Змилуйся наді мною, пане! Вони мене вб'ють! Я ні в чому не завинила. Я вірую в Ахурамазду, але почитую й вавілонських богів, і вашого царя, і ваші закони! Я живу на Купецькій вулиці, чесно торгую часником і цибулею. Не допусти, пане, щоб місто твоїх богів і твого царя стало містом беззаконня.

Нанаї здригнулася. Вона хотіла щось сказати, але в неї було таке відчуття, наче її язик раптом зав'язався вузлом. Вона мимохіть згадала князя Устігу. Він теж говорив про Вавілон як про місто пороку. Хоч день був теплий, в обличчя їй війнуло холодом і навіть причувся запах глибокого підземелля.

— Пане! — заплакала жінка й простягла до неї руки, бо халдейки почали на неї плювати.

— Перестаньте! — зупинила їх Нанаї й піднесла до свого лоба палець, як це роблять воєначальники.

Персіянка, яка все ще стояла навколішках, звела на неї очі.

— Дякую тобі, пане.

— Не смійте її більше чіпати! — додала Нанаї й повернула коня.

І тільки тепер вона помітила служителя бога Еа. В довгій білій рясі він стояв біля стовпа з висіченим на ньому Кодексом законів. Вона промчала повз нього галопом у бік мосту через Євфрат.

Вулиці кишіли людьми. Вавілон нагадував розтривожений мурашник.

Безперервно марширувало військо, біля зовнішніх і внутрішніх брам змінювалася сторожа, тяглися важкі вози, навантажені військовим спорядженням, ставали табором підрозділи; снували жінки, діти й старі. Від міських мурів, під якими жила біднота, заздрісно поглядаючи на палаци вельмож, сунули юрби жебраків. Голота ринула до центру, покидаючи халупи з глини й очерету, які, мов ті чиряки на тілі багача, потворно й несміливо ліпились на околицях Міста Міст. І хоч Набусардар потурбувався й про цих підданих великого халдейського царства, виділивши їм будинки для пристанища, всі вони сунули вулицями, сіючи скрізь паніку й заважаючи військові.

Зрештою, царські радники порадили вивісити в різних кінцях міста десять таблиць із закликком до спокою й розважливості. Юрби людей кинулися до них. Кожен хотів їх прочитати. Кожен хотів побачити їх на власні очі. Гамір, шум, крики від цього тільки зросли.

Тоді управитель Вавілона вдався до іншого засобу — він розіслав царських оповісників утихомирити народ. Ті підняли на ноги все місто. Всі жителі покинули будинки, і цим скористалися грабіжники — вони вбивали слуг та палацових рабів і тягли до своїх кубел незліченні багатства. Разом з ними палаци вельмож чистила й околична голота.

Повертаючись зі ставки верховного командування, Нанаї мимохіль стала свідком цього неймовірного сум'яття.

Натовп ніс її від вулиці до вулиці, лякаючи під нею скакуна. Кінь форкав і метався, сполоханий криками, плачем і лементом. Вона не змогла пробитися навіть до мосту через Євфрат і здалася на волю бурхливого людського потоку. Вулиці хвилювалися, наче повновода ріка. Нарешті потік виніс її на просторі Торжище.

Там серед базальтових колон перед рабами, купцями, носіями, ремісниками, багатими городянами й вельможами

волав царський оповісник. Нанаї змушена була зупинитись, поки натовп покотиться в іншу вулицю.

— Кір — не перший, хто хоче завоювати весь світ і запанувати навіть над Вавілоном, — долинуло до неї від коземного володаря розбилися об мурі нашого Священного Міста. Так сталося з правителями Мідії, Еламу, Єгипту й Ассирії. Боги покарали їх, зруйнувавши їхні царства. З помсти за те, що вони насмілилися посягнути на Вавілон, Ворота божі, через які боги сходять з неба на землю, небожителі знищили Фіви, Сузи, Ніневію й Сарди. Пихатий Ашшурбаніпал, цар ассирійський, завоював майже весь Старий Світ. Він правив Еламом, Вірменським царством, Палестиною, Єгиптом і зазіхав уже й на Вавілон. Ефіопський цар, могутній Тіргак, рятуючись від нього, покинув свою батьківщину й сховався у Верхньому Єгипті. Фараона Нехо Ашшурбаніпал силоміць вивіз до Ніневії. Гордому тірському цареві Балу довелося укласти з Ашшурбаніпалом мир. Арвадський цар Якінлу сам добився Ашшурбаніпалової прихильності. Володар Іудеї Манассія, як і багато інших палестинських князів, змушений був віддати Ашшурбаніпалові свої кораблі й сухопутні війська. Кілікійський цар зі страху перед ним зобов'язався добровільно платити йому данину. Правителі всіх держав слали йому царівен для царського гарему в Ашшурі, щоб таким чином запобігти ласкакам, і ні один володар не міг мріяти про більше. На честь своїх перемог пихатий Ашшурбаніпал влаштував триумфальний хід. У свою розкішну колісницю він наказав запрягти трьох полонених еламських царів — Таммаріту, Пае і Уммана, а також арабського царя Уайте. Богорівний, він правив своїм царством доти, аж поки йому не забаглося правити ще й Вавілоном. Ашшурбаніпал пішов проти нього війною. Але, нашттовхнувшись на мурі нашого міста, його могутність похитнулася. Бо Вавілон — не Фіви! Ашшурбаніпал зазнав поразки, а Вавілон, Місто Богів, і досі пишеться у всій своїй красі та силі. Така ж сама доля жде й пихатого варвара Кіра, який задумав зламати нас.

Оглушливий рев захвату прокотився площею. Він стрясав повітря, й воно гуло, ніби під час навальної бурі. Царський оповісник підняв руку, й на його зап'ясті блиснув вбраслет із темно-червоних карбункулів. Цей рух, однак, не вплинув на слухачів. Площею прокотилися нові вигуки радості.

Нанаї кортіло побачити, чи вельможі теж погоджуються з оповісником і дякують йому, бо це була неправда, що Ашшурбаніпал зазнав поразки під мурами Вавілона. Якщо простолюд міг цього не знати, то вельможі — народ освічений, і їм було добре відомо, що відбувалося тут сто років тому.

Тоді Вавілоном правив Шамаш-шум-укін, син Асархаддона. Асархаддон недолюбував сина і своїм спадкоємцем призначив Ашшурбаніпала. Шамаш-шум-укінові довелося задовольнитися північною частиною халдейського царства. Але він не хотів миритися із становищем другорядного правителя, через те укріпив Вавілон і об'єднався з Еламом, який був тоді могутньою державою, з єгипетським фараоном Псамметіхом I, лідійським царем Гігом, з царями Сирії, Палестини й Аравії. Він готував бунт, сподіваючись, що Ашшурбаніпалове царство збудоване на неміцних підвалинах. Та Ашшурбаніпал напав спершу на Елам, а відтак рушив на Вавілон і здобув його через два роки, коли в місті почався такий голод, що збожеволілі люди поїдали власних дітей. Ашшурбаніпал переможцем вступив до Вавілона й почав правити ним.

Навіщо ж царські оповісники перекручують правду? Яка в цьому потреба? Хто наказав їм це робити? Чи знають про це члени державної ради, цар і Набусардар? Навіщо обманювати народ? Хіба ще мало брехні в житті? Чи, може, в славній минувшині халдеїв не було великих постатей, які найяснішим світлом можуть сяяти в дні пільми?

Нанаї не могла цього збагнути. Вона тільки відчувала, що теперішній образ Вічного Міста ранить її душу і що він аж ніяк не схожий на той, який уявлявся їй у затінку Оливкового гаю. Мабуть, Устіга мав рацію, назвавши Вавілон містом пороку. Та свідомість цього завдавала їй такого нестерпного болю, що вона мало не скреготала зубами, як це робив Набусардар, коли намагався пересилити в собі душевний біль.

Нанаї озирнулася на людей, що стояли довкола. Мабуть, за інших обставин вони не повірили б царському оповісникові, але сьогодні їм здавалося правдивим кожне його слово, яке переконувало їх у нездоланності Бабілу. В ці нелегкі хвилини їм приємно було слухати навіть брехню, аби лиш вона зміцнювала в них слабку надію, що Вавілон нікому не зламати, бо він — Місто Богів, а боги вічні й безсмертні. Вавілон — Місто Міст і столиця світу! Який захват викликає його пишнота в очах цінителів краси! Навіть найвидатніші полководці захоплюються його фортечними укріпленнями.

Пристрасні слова розпалили людей. Збуджені юрби сунули вулицями. Одні вимагали, щоб оповісники вели їх до храму, інші попрямували до Муджаліби, ще інші зупинилися перед Набопаласаровими вежами, мов перед усемогутніми богами.

Перед Муджалібою зібрався простолюд, якій прагнув побачити й почути свого володаря. Царський оповісник пішов до палацу передати цареві волю народу.

Нанаї ї собі зупинилася там. Вона теж хотіла бодай раз побачити халдейського царя, свого володаря, у стрункому тілі якого дримав, нехай простить його Елліль, непостійний і безвольний дух. Затамувавши віддих, вона дивилася на палацові тераси.

Та Валтасар не показувався. Замість нього люди бачили тільки стрімкий блискучий дах бенкетного залу, а замість його голосу долинав шум прибою євфратських хвиль.

Валтасар тим часом з гіркотою згадував те, що сталося під Пагорбамі. Він усе ще не міг опам'ятатися після програної битви. Його мучили докори сумління, що майже двадцять тисяч найкращих воїнів він послав на смерть.

А запалені вуста людей, які зібралися на площі, без упи-ну скандували:

— Хочемо бачити царя!

— Хочемо чути царя!

Коли оповісник повернувся з відмовою й сказав, що в царя зараз нарада і він не може до них вийти, у натовпі хтось вигукнув:

— Тоді послухайте мене, халдеї!

Всі повернули голови до колони з вирізьбленим на ній драконом. Біля її підніжжя стояв чорнявий юнак.

Нанаї теж глянула в той бік. Вечоріло, і обличчя юнака вже тануло в рідких сутінках.

Юнак дихнув на повні груди й войовничо почав:

— Царські оповісники переконують вас, що ми всі, як один, повинні виступити проти ворога. Ви повинні оперезатися мечами й битися за свою свободу. Послухайтеся цієї поради і скористайтеся нагодою, бо друга така вам випадє не скоро. Оперезіться мечами й оголіть їх проти найлютіших ворогів халдейського народу — проти царя, жерців і князів, які тягнуть із вас останні соки своїми поборами, вбивають непосильною працею. Вони велять вам битися за свою свободу. Але хіба халдей знає, що таке свобода, якщо він усе життя був рабом у вельмож? Досі ви помиралі з серпами на полі, біля черпалок на каналах і з кирками в руднях, щоб вельможі могли пити-гуляти. Тепер вас при-

мушують з мечем у руці вмирати за них, щоб вони й далі могли тримати вас у рабстві. Домагайтеся справжньої свободи, якої прагне ваше серце! Домагайтеся, щоб вами правив справедливий володар і милостивий цар!

Юнак знову набрав повні груди повітря й витер долоною лоб.

Юрбою прокотився гомін; нахилившись одне до одного, люди тихо перемовлялися.

Юнак тим часом провадив далі:

— Всім відомо, що Кір править справедливо, що в його державі царюють спокій та лад і що там нікого не кривдять. Халдеї, ви так довго мріяли про справжню свободу, і ось тепер про неї сповіщають сурми перського війська. Кір — справжній володар і милостивий цар. Ждїть Кіра, царя царів і володаря світу. З ним боги всіх народів!

— Хай живе Кір, великий цар і звитяжець! — несподівано вигукнув хтось у юрбі.

— Хай живе Кір-визволитель! — натхненно підхопив юнак, підбадьорений тим, що його слова знайшли серед слухачів відгук.

Серце в Нанаї швидко забилося, руки, які натягували поводи, затремтіли. Вона не могла повірити, що все це діється наяву. Може, це їй тільки сниться? Невже й справді вона чує це наяву? Вона розгублено вдивлялася в обличчя юнака, що розпливалося в надвечірній імлі. Очі її непорушно застигли, мов ткацький човник, який заплутався в нитках основи. Вона не могла відірвати погляду від цього вилицюватого обличчя, від чітко окресленого рота й від чорних, мов воронове крило, очей, що металися, наче потривожені змії, і ніяк не могла зрозуміти: чому саме він, Сурма, став підбурювачем?

У її мозку раптом сплив спомин про дядька Сініба. Якось він нарвав білих дзвіночків і поставив їх у підфарбовану воду. До ранку дзвіночки стали червоними. В день родинного свята він поставив їх на стіл і сказав: «Дзвіночки, які ввібрали в себе червону фарбу, схожі на дитя, що живилося в материнському лоні кров'ю. Все те, що воно вбере там у себе, залишиться в ньому до самої смерті, як ця червонь у пелюстках дзвіночків, аж поки вони зів'януть. Те, що з материнською кров'ю одержує дитя, або зміцнює його тіло, облагороджує й примножує думки, або згортається в ньому, прокисає й псується і потім разом з кров'ю переходить у серце. З такого дитяти виростає лиха людина». Після цих слів мати Сурми підвелася й вороже запитала:

«Чого це ти дивишся саме на мене?» — «Щоб ти знала, яку небезпеку таїть у собі материнська кров», — усміхнувся він примирливо. Вона здригнулася, схопила сина за руку й пішла з дому.

Тільки тепер Нанаї зрозуміла, що дядько Сініб, хай боги пошлють йому світло в царстві п'їтми, хотів сказати про закон крові. Сила материнної крові перемогла в Сурмі. Вона покинула тоді родину, а він нині зраджує свій народ.

Яка підлість!

У Нанаї раптом запаморочилося в голові, вона захиталася, але за хвилину млість пройшла. Нанаї стиснула боки коня й натягла повіддя. Кінь почав пробиратися крізь юрбу.

— Царський воєначальник! — загомоніли люди, розступаючись перед нею.

Нанаї їхала просто до колони.

Зіркі, яструбині очі Сурми зразу впізнали її. Він міцно притисся спиною до колони й зустрів її застережливою усмішкою.

Нерви в обох були напружені, мов тятива лука, коли вони опинилися віч-на-віч.

— Чого тобі? — запитав Сурма.

— Я бачу, що ти заблудився, і подаю тобі руку, аби вивести на праведний шлях. Схаменися, Сурмо, пам'яттю твоїх предків закликаю тебе, схаменися. Двадцять тисяч рідних братів наших полягло під Пагорбами за нашу, за мою і твою вітчизну.

— Саме тому я не хочу, щоб полягли нові тисячі. Перс однаково переможе, бо настав час, коли правда нарешті візьме гору над брехнею й несправедливістю. Не Вавілонія, а правда і справедливість моя вітчизна! Не забувай про сотні інших кривд, яких у нас щодень завдають беззахисним людям! — кинув він її у вічі. — Не всі ж можуть сховатися в Барсіппському палаці, як ти. Люди вмирають з голоду, падають під батогами.

Біль і гнів відбилися на обличчі Нанаї. Адже Сурмі добре відомо, чому вона змушена була шукати захисту в Набу-сардара, і все одно докоряє їй за це. Але в одному, можливо, він має рацію: їй треба повернутися до своїх, розділити їхню долю. Мабуть, це було б достойніше, якби вона була зараз серед тих, кого погнали на болота в пониззя Євфрату, або простромила собі серце кинджалом. Краще б вона прийняла смерть за правду, ніж мала покинути своїх. Жорстокий докір сумління пропів душу Нанаї, до того ж їй несила вже було витримувати погляд Сурми. Ще мить —

і вона помчить до рідного села... Та раптом натовп сколихнувся, люди розступилися й пропустили кінний роз'їзд.

Вершники спішилися і почали пробиратися до колони, під якою промовляв Сурма. Попереду йшов воєначальник з батоном у руці. Біля колони він склав його вдвоє і, розмахнувшись, полосонув Сурму по обличчю. Чвиркнула кров. Червоні цівки побігли по шиї на сорочку й груди.

— Хай відомстять тобі боги! — простогнав Сурма від нестерпного болю.

— Заради Еллїля! — вигукнула Нанаї. — Що ви робите?

Вона й не підозрювала, як і сам Сурма, що це Ідін-Амуррум, верховний суддя Вавилона, наказав схопити підбурювача, коли йому доповіли про крамольні промови Сурми. Ідін-Амуррум не сподівався, що пригрїє на своїх грудях змію. Не знав, що коли відкриє Сурмі очі, той спрямує свій зір за кордони вітчизни й замість того, щоб допомогти братам у боротьбі проти халдейської знаті та в боротьбі з чужоземним загарбником, чекатиме справедливості від перського царя. Незважаючи ні на що, він наказав зв'язати Сурму й кинути його до в'язниці.

Перш ніж люди опам'яталися, воїни схопили Сурму й повели геть.

Нанаї рвучко повернула коня й хотїла пробитися на царський шлях, аби сповїстити Набусардара про те, що сталося. Та натовп затис її, наче в кліщах, і вона не змогла зрушити з місця. Нарешті, смикнувши щосили повіддя, вона стиснула ногами боки скакуна, він здибився, і люди злякано відсахнулись. Нанаї безстрашно рушила напролом і нарешті опинилася на вільному просторі. Лише тут вона вразно усвідомила, що Сурма своєю поведінкою поставив себе проти Набусардара, отже, не заслуговує його заступництва. Розміркувавши так, вона помчала просто до Магат Аbartі Пуратту, мосту через Євфрат, до якого вела Брама бога Ураша.

Шлях до нього видався їй нескінченно довгим. Наче казковий дракон Мардука, мчала вона на змиленому коні. На мосту через канал Арахту, який омивав північні bastiони Царського Міста, повіддя вислизнуло з її рук, і вона впіймала його лише під муром храму богині Нінмах — храму Великої Матері. На мосту через канал Лібіль-хегалла, який захищає південні bastiони Царського Міста, її трохи не затримала варта. Нанаї була б пробилася крізь її кордони, але кінь раптом заноровився. Начальник наказав схопити її за непідкорення наказові. Вона сперечалася, тицїла йому

табличку з печаткою Набусардара. Але тої ні на що не зважав. У відчаї Нанаї вигукнула:

— Невже ти, пане, хочеш узяти на себе відповідальність за те, що Набусардарів наказ не потрапить вчасно до намісника Барсіппи? Мені звелено ніде не затримуватись і на хвилину! Але ти, здається, вважаєш, що наказ верховного воєначальника тебе не стосується?

Тоді воїни, боячись Набусардарової карі, теж почали просити, щоб начальник варти її пропустив.

— Я не можу більше тут стовбичити. Пропусти мене, — наполягала Нанаї, з нетерпінням чекаючи, коли начальник підніме руку й дасть воїнам знак пропустити її.

Нарешті той махнув рукою. Нанаї розвернула коня й стьобнула його батоном. Довкола розлігся гучний цокіт копит.

Від скаженого галопу в Нанаї несподівано зсунувся з голови шолом. Вона не встигла підхопити його, і шолом, ковзнувши по крижах коня, з брязкотом покотився по бручківці.

— Жінка! — пролунав позад неї здивований вигук.

Тїєї ж миті начальник варти крикнув:

— Негайно затримати її! — І послав за нею в погоню двох вершників.

Вечорїло, і міст через Євфрат уже підняли.

З розпущеним волоссям Нанаї підскакала до охоронців Брами Ураша й виталмїла, ледве зводячи дух:

— Я — гонець Набусардара! — І показала табличку, яку їй дав верховний воєначальник.

Начальник варти відразу ж наказав опустити міст і віддав їй честь, яку звичайно віддавали царським гінцям.

На дорозі між Есагілою й вежею Етеменанкі пролунав цокіт кінських копит.

Міст іще не встиг повністю опуститись, а Нанаї вже галопом мчала по ньому. Сили залишали її, руки обважніли, тіло перестало коритись. У неї було таке відчуття, ніби вона підіймається схилом гори Машу, по вершині якої проходить границя між цим і тим світом, між життям і смертю.

За колотнечу, розбрат і безладдя, які охопили Вавилон, карали чужинців.

Двері будинків багатьох персів, лідійців і мідійців було порубано сокирами, майно пограбовано, а самих мешканців вигнано в пустелю. Крамниці фінікійців розгромили, а їхніх власників запрягли в вози, як худобу, й примусили тягати важкі вантажі. Не забули й про одвічних недругів —

ассірійців та еламітів. Греків, римлян, етрусків, іберійців, карфагенян, індійців, нубійців та ефіопів тільки сікли батогами для перестрашу. Вірмени, кілікійці й араби завчасно вибралися геть. Єгиптян під страхом смертної кари було заборонено чіпати, бо Вавілон розраховував на військову допомогу від фараона й не здогадувався, що фараон уже зрадив царя.

Жорстока помста впала й на іудеїв. Після поразки халдеїв під Пагорбами вони вже, не криючись, чекали приходу Кіра.

Але недовго втішалися вони надією, що Кір дасть їм свободу й дозволить повернутися до Єрусалима, де пісок уже заносив могили їхніх батьків. Загін царських гвардійців вдерся до іудейського кварталу, вбиваючи мечами й списами все живе, що потрапляло під руку.

Зоробабель, внук ізраїльського царя Іоакіма, разом з проповідником вирушив до царського палацу, щоб урятувати співвітчизників від нових нещасть. Він сподівався випросити в Валтасара милість для свого нещасного народу.

Коли радник доповів Валтасарові про настійливу просьбу Зоробабеля, цар спохмурнів і відмовився прийняти його.

— Я ненавиджу їх,— просичав він.— І якщо Зоробабель не хоче провести решту своїх днів у в'язниці разом з пророком Даниїлом, то нехай забирається звідси!

Зоробабелеві не лишалося нічого іншого, як піти геть. Коли сторожа зачинила за ним трое важких дверей із кедрового дерева, обкутих металом, він сказав проповідникові:

— Я не годен далі дивитись на муки своїх одновірців. Ти посередник між богом і людьми, тож попроси в Ягве, щоб він позбавив нас цих мук.

— Не ремствуй, Зоробабелю. Тобі судилося ще побачити те місце, де стояв і знову зведеться великий Єрусалим. І ти, Зоробабелю, будеш його царем.

— Сили мої вже вичерпалися, любий друже. Я не діждуся визволення.

— А хіба я тобі не казав, щоб ти в хвилини відчаю молився перед вмурованою у Браму Іштар кліткою, де доживав віку твій дід Іоакім, закутий у кайдани? На нього плювали халдеї, які проходили мимо, народ великого й мудрого царя Навуходоносора, що відбудував і зміцнив славний Вавілон, завоював моря й землі, царя, рівного якому не знав світ. Це він замкнув у клітці іудейського царя, могутнього царя Іоакіма, й дозволив плювати на нього. Мудрий був Навуходоносор, і він перевершив своєю мудрістю всіх халдейських царів, однак забув, що в житті треба бути не тільки

сильним, а й справедливим. Зоробабелю, тобі судилося ще побачити Єрусалим, і ти будеш свідком падіння Вавілона.

— Я більше не маю сили,— признався той і поклав руку мудрецеві на плече.

— Молитва біля Брами Іштар знову додасть тобі снаги. Зоробабель насилу доплентався від Брами Белтіс до Брами Іштар.

Проповідник попросив вартових, щоб вони дозволили їм помолитись біля клітки, над якою було висічено молитву до Мардука. Раніше тут цього каменя не було. Але коли Есагіла довідалася, що іудеї приходять сюди, до цього священного для них місця, аби помолитись Ягве, то наказала стратити на жертовних каменях тридцятьох іновірців, а над кліткою вирізьбити молитву, звернену до Мардука.

І тепер, коли хтось з іудеїв приходив сюди почерпнути життєвої сили, він зобов'язаний був читати вголос висічені на кам'яній таблиці слова:

«О Мардуку, Сотворителю, Володарю й Царю між богами! Верховний, Усемогутній і Всезнаючий, зверни на мене свій погляд. Я падаю ниць пред величчю твоєю.
Я лижу порох із взуття твого.
Немає бога, могутнішого за тебе.
Немає бога, мудрішого за тебе.
Немає бога, суворішого за тебе.
Ти сотворив мене й дав мені життя!»

Зоробабель підвів голову і втупився в клинописні знаки. Він швидко перебіг очима слова молитви, але вголос не вимовив жодного. Відвернувшись від напису, він спрямував погляд на небесне склепіння, з якого сипалися вогненні стріли сонячних променів.

— Зоробабелю,— шепнув йому проповідник,— молися бо-дай про око. За нами стежать.

— Я не можу молитись Мардукові, не можу,— запротестував він.

— Тебе засудять на смерть. Молися.

— Ягве,— вигукнув Зоробабель,— змилуйся над нами!

Проповідник похолов від страху, а начальник варті сказав:

— Він зневажає гідність Мардука. Ми зобов'язані заарештувати його за блюзнірство.

— Він душевнохворий,— почав захищати Зоробабеля проповідник,— пожалуйте його.

Начальник варті вп'яв пильний погляд у змучене обличчя Іоакімового внука. І тоді Зоробабелеві губи знову розтулилися, і він вимовив:

— Ягве, ти мій всемогутній бог, і я вічно славитиму тебе. Проповідник затремтів.

Один із воїнів, кремезний, широкий у кості здоровань, буркнув:

— Якщо ти проповідник, то заборони йому верзти нісенітницю про Ягве. Верховний бог — Мардук. Нехай молиться Мардукові.

— А може, він не вміє читати? — запитав інший.

— Я йому допоможу, — великодушно зголосився начальник варті.

І почав читати:

— «О Мардуку, Сотворителю, Володарю й Царю між богами!»

Зоробабель наблизився до клітки й упав навколішки. Він зрозумів, що зможе врятувати своє життя тільки тоді, коли підкориться, і, ніби ковтаючи гіркоту, насилу вимовив:

— О Мардуку... о Мардуку... о...

— «О Мардуку, Сотворителю, Володарю...» — підказував йому начальник варті.

Раптом Зоробабель схопився руками за ґрати клітки, що сили затермосив ними й вигукнув:

— Кривавий Мардуку! Кривавий, бездушний володарю!

— Доведеться його зв'язати й кинути у в'язницю, — обурено мовив начальник варті. — Він баламутить народ.

Багато хто з вавілонян, які проходили в цей час Брамою Іштар, зупинялися віддалік подивитися, що тут відбувається. З юрби зівак загукали:

— Так, у в'язницю його, у в'язницю!

— Зв'яжіть — і в підземелля! — пролунав наказ.

Вартові схопили Зоробабеля під руки й спробували відірвати його від клітки. Але він конвульсивно вчепився за ґрати. Здоровань хотів розціпити його пальці, проте вони не піддавалися.

— Відрубайте йому руки! — порадив хтось.

— Вгамуйтеся, халдеї, — сказав проповідник. — Пожальте нещасного. Хіба ви не бачите, що його зсудомило?

— А ти що за один? — озвалися прискіпливі голоси.

— Я його знаю! — сказав один із вартових. — Він теж утішав у іудейському кварталі свою паству, що Кір визволить їх із полону.

— Я йшов слідом за ним аж сюди, — озвався худий горбун. — Він запевняв Зоробабеля, що той побачить Єрусалим, стане його царем і буде свідком краху Вавілона.

— Свідком краху Вавілона? — невдоволено прокотилося юрбою.

— Хай упаде на нього гнів царя!

— Відведіть його на суд Валтасара!

Вартові накинулись на проповідника, зв'язали йому руки й потягли, відганяючи цікавих.

Зоробабель відчував, що сили зовсім залишають його тіло. Залізне пруття клітки злилося в нього перед очима. Ясна смужка неба несподівано потемніла, і все довкола огорнула пільма. Він безсило впав на клітку й притулювся чолом до ґрат.

— Давайте почепимо його за ребро на вежу, нехай побачить, скільки війська має Вавілон! — закричали в юрбі.

— На вежу його!

— За ребро!

Зоробабеля вирішили почепити на вежі Брами Іштар, найнеприступнішої цитаделі Вавілона. П'ять кілець міцних мурів оточували її. Подвійні металеві засуви замикали браму. Високі мурі з вежами самим своїм виглядом вселяли страх, а найхоробріше в світі військо, що охороняло їх, загрожувало смертю будь-якому ворогові.

Один із вавілонян кинувся до вартівні і, винісши звідти залізного гака з вірьовкою, підбіг до Зоробабеля, щоб зачепити його за ребро.

Юрба раділа.

Але коли збудження досягло найвищої точки, коли на Зоробабелі вже роздерли одіжку й почали обмацувати ребра, а півночі раптом долинули незнайомі звуки чужинських сурм. Біля брами Царського Міста розлігся цокіт копит. Четверо перських вершників, посла царя Кіра, прибули з пропозицією укласти мир, якщо Вавілон здасться добровільно. Посли спішилися, бо священною дорогою, Дорогою процесій, ніхто не смів їхати ні верхи, ні возом. Вони квапливо крокували від В'ізної брами до Брами Іштар, щоб виконати доручення свого володаря.

Вавілоняни залишили Зоробабеля й почали здивовано дослухатися до незнайомих звуків сурм. Юрба стривожилась від лихих передчуттів.

Першим отямився прокажений, гончар Ілігара.

— Що це означає? — звернувся він до воїнів, які стояли біля муру.

Посли Кіра швидко наближалися в супроводі халдейського воєначальника.

Начальник варті вражено дивився на чужинців. Отже, де їхні сурми розганяли пішоходів, звільняючи дорогу! Він

теж сховався до вартівні й звідти здивовано стежив за гордовитою, сягнистою ходою персів.

Занепокоєні вавілоняни покинули Брану Іштар і поспішили до міста, щоб рознести вість про прибуття перських послів до царського палацу. Ніхто не знав, з чим вони прибули до Вавілона, і це вселяло в людей тривогу. Біля Брани Іштар залишився тільки халдей з гаком і вірвовкою, але, зрештою, й він кинув гак на землю й побіг слідом за іншими.

Лише Зоробабель усе ще стояв навколішках перед таблицею Мардука. Голова його схилилася на ґрати, з плеча спадала біла накидка з тонкої вовни. В коліна впивався розпечений камінь бруківки. До тьми Зоробабеля привело гудіння бджоли, яка літала довкола клітки й шукала захисту від пекучого проміння сонця в її тіні. Він схопився за ґрати й спробував підвестись. Гаряче залізо обпекло його долоні. Тоді він сперся на мур, але мур теж був гарячий. Усе довкола пашіло всотаним упродовж тисячоліть палом сонця. Пал струмів уже не стільки з неба, скільки з землі, де він пустив коріння від сонячних променів. Тому на кожен дотик людської ноги земля відповідала жорстоким опіком. І все ж таки Зоробабелю треба було підвестися й піти звідси геть.

Начальникові варті стало жаль бідолахи. Він підхопив Зоробабеля під руки і допоміг йому стати на ноги. Але ноги Зоробабеля заціпили від довгого стояння навколішках, і він не годен був ступити й кроку. Тоді начальник варті обхопив його за груди й потягнув до вартівні, довірливо шепочучи:

— Мене ти можеш не боятися, некоронований царю Іудеї, я не заподію тобі зла. Я служив на каналі Кабару й покочав там іудейську дівчину Зілу. Але нас розлучили, і я тепер тужу за нею. На Кабару вже Кірове військо...

— Ти правду кажеш? — прошепотів Зоробабель.

— А щойно до Валтасара прибули перські послі. Ти, мабуть, теж їх бачив?

— Ні... я нічого не бачив. Я знаю тільки одне: молитися Мардукові й перебувати в його місті небезпечно. Він зробив мене калікою й засліпив мої очі.

— Тесі! — здригнувся начальник варті. — Сюди хтось іде.

Угору сходами повз велетенських кам'яних левів рухалася процесія служниць, у центрі якої м'язисті, засмагли чоловіки несли інкрустований золотом паланкін. З правого боку від нього йшла підслівка рабиня Гемеза, з лівого — гінкий флейтист. Він награвав благородній Телкізі сумну пісню про зневажене кохання.

Телкіза напівсиділа-напівлежала на подушках, і вії її тремтіли від тамованого болю. Очі пекло від невидимих сліз. Сумна пісня ще дужче краяла її душу. Але вона відчувала від цього болісну насолоду. Чим гостріший біль — тим солодшим було страждання від самотності.

Коли вони поминали вартівню, Гемеза нахилилася до своєї володарки:

— Поглянь, благородна пані. — І, відгорнувши цупку завіску, показала на Зоробабеля.

Телкіза знужено визирнула з паланкіна. Та її очі раптом зустрілися з очима іудейського красеня. Вона стрепенулась і звеліла носіям зупинитися.

— Я хочу побачити його зблизька, — сказала вона. — Приведіть його до мене.

Зоробабель ладен був підкоритися її наказові, але ноги не тримали його струнке тіло. Судомо ще не пройшла. Начальник варті підступив до знатної вавілонянки, щоб побачитись за нього.

— Він довго молився Мардукові, стояв навколішках на розпеченому камінні, і йому відмовили ноги.

Постукуючи довгими пальцями по краю паланкіна, Телкіза всміхнулася:

— Той, хто так палко молиться Мардукові, може розраховувати на мою допомогу, навіть якщо він іудей. Мої раби відведуть тебе додому. Де ти живеш?

— У Верхньому Місті, серед благородних халдейських вельмож. Неподалік від мене — палац вельможі Мурашу, — відповів Зоробабель.

— Це по дорозі до мого палацу. Я даю тобі свої ноші. — І Телкіза наказала опустити паланкін на землю.

— Я недостойний такої ласки, — заперечив Зоробабель, — я належу до знехтуваних, княгине.

— Ти хочеш остерегти мене перед халдейськими законами, царю іудейський? — гучно засміялася Телкіза, вкрай збентеживши Зоробабеля.

Незважаючи на все, що діялося в місті, вона наказала бронзовотілим рабам допомогти йому сісти в її паланкін.

Гемеза, улеслива, мов кішка, не зупинила рабів біля будинку Зоробабеля, а звеліла віднести його до Телкізинового палацу, сподіваючись догодити цим своїй пані.

Телкіза й справді радо прийняла Іоакімового внука. Як і всім своїм знатним гостям, вона запропонувала йому пахощів та вина.

З гілочкою нарду в волоссі й сардоніксовою чашкою в руці Зоробабель відпочив у світлиці зі склепінчастою стелею.

Посеред світлиці був великий отвір до нижньої зали, обгороджений срібним поруччям. Знизу в нього бив водограй і розсипав довкола перлини бризок. Поруччя довкола водограю обвивали квітучі рослини, які в спеку затримували вологу. Стіни були завішані барвистими килимами, а підлога вистелена м'якими подушками.

Неподалік від Зоробабеля, теж із пардом у косах і з сардоніксовою чашею в руці, сиділа Телкіза в яскравому вбранні, схожа на рідкісного метелика, який сів на пелюстку лаванди. Вона неквапливо пила густе вино і їй уже уявлялося, як руки гостя обив'ють її стан, паче плющ — стовбур чинари. Вона силкувалася прогнати від себе пав'язливі видіння, знаючи, що подібні речі їй швидко набридають. І все ж таки ловила себе на тому, що пристрасть її ладна спалахнути знову, а надто тепер, коли в покої запанувала напружена тиша.

Та хоч Зоробабель був молодий, вродливий і запальний, він не виявляв нічого, що властиве гарячій молодості. Спершись на лікоть, він замислено дивився кудись крізь стіни покою; у безмежних просторах світу він бачив Єрусалим.

Зоробабель заплющив очі й проковтнув гіркий клубок, який підкотив йому до горла.

Телкіза помітила це й зітхнула:

— Я бачу, ти не вмієш віддаватися радості, внуче Іоакіма. Вилий біль свого серця тій, яка хоче тобі допомогти. Чи, може, ти не віриш, що Телкіза керує волею царів, сановників та вельмож? Скажи, що тебе гнітить, і ти переконаєшся, що в жодному Телкізиному слові немає й крихти хвастощів. Я бачу — тебе щось мучить, і прагну тобі допомогти. Ну, Зоробабелю...

— Чого ти від мене хочеш, княгине? — запитав він і, як перепону, поставив між собою й нею чашу з іскристим вином, бо Телкіза пронизливо й пильно глянула на нього.

— Я хочу, щоб ти був щасливий, щоб ти забув про цей жорстокий світ.

— Халдеї вбили в мені здатність радіти дарам життя. Я знаю тільки, що таке смерть і страждання. Ні, княгине, я не можу зараз бути щасливим: Я думаю про своїх поневолених співвітчизників.

— Ти повинен був попросити для них милості в царя Валтасара.

— Я хотів це зробити, але він не допустив мене до себе.

— Тоді я випрошу в нього цю милість. Навіть більше — я вблагаю, щоб він звільнив вас із вавілонського полону, і ви зможете знову побачити свою землю.

— Княгине, — тихо мовив Зоробабель, — княгине... — І голос його раптом зламався.

— Ти, бачу, не дуже мені довіряєш, не дуже... Але ти ще переконаєшся, хто така Телкіза й на що вона здатна. Ти будеш царем Іудеї, Зоробабелю! Повір мені, якби я захотіла, то зробила б тебе володарем навіть самого Вавілона. — Вона згадала, що те саме говорив жінкам Валтасар, коли хотів, аби вони стали поступливішими.

Зоробабель мимохіть відсахнувся від неї.

Телкіза поставила чашу між подушками й простягла до нього руку.

— Ти холодний, як стіни підземелля в моєму палаці, — довікала вона йому. — Ти холодніший навіть за мерця. Чому не припадеш до вогню, який палає поруч тебе? Ти ніколи не зміг би забути ці хвилини блаженства. Ніколи, Зоробабелю. Не було ще чоловіка, який не жадав би мене тим більше, чим більше тримав мене в своїх обіймах.

Зоробабеля поймав жаль до неї і бажання водночас. Її краса золотистого лотоса, чарівність свіжого яблуневого квіту хвилювали його, але щоразу, коли він уже хотів простягти руки, якась невидима сила зупиняла їх.

І тут несподівано зі світильником і торбинкою в руках увійшла рабня Гемеза. Вона насипала в золоту курильницю трав'яної потерті й шматочків якогось плоду, покропила їх запашною олією і підпалила. Після цього рабня пішла, і звуки її кроків розтанули в дзюрчанні водограю.

Пасма диму повисли під склепінчастою стелею покою, залягаючи там шарами, ніби сивуваті хмари під небесним зводом.

Вдихнувши його запах, Зоробабель сказав:

— Цей дим дуже п'янкій, княгине.

— Я хочу, щоб ти забув про всі лиха й відчув себе щасливим. Уяви собі, що ти — цар Вавілона або що незабаром станеш царем на своїй землі. Заплющ спокійно очі й уяви собі, що вас звільнили з вавілонського полону й ви повертаєтесь у містя, де колись стояли підвалини Єрусалима. І якщо це тобі дуже приємно, то уяви собі також, що я покинула в Вавілоні палаці й багатство й подорожую разом з тобою. — Телкіза опустила вії й погладила його стан. — Уяви собі, що ми вже бачимо схили піщаних пагорбів і незабаром зможемо розрізнити листя на виноградних лозах. — Вона зробила паузу й прислухалась. — Якщо ти стомився після довгої подорожі, — мовила вона з турботливою ніжністю, — то ми можемо лягти в тіні сосен на березі річки й відпочити, царю мій.

— Чому ти називаєш мене царем, княгине, якщо я зовсім не цар? — перервав він Телкізу, усвідомивши всю безглуздість її мови.

Телкіза перемінила позу й сперлася на другий лікоть.

— Яке це має значення, цар ти чи ні, — гірко всміхнулася вона. — Ми живемо в такий час, коли все може бути брехнею і правдою, коли все може мати два обличчя. Вже неможливо розрізнити, де правда, а де брехня. Ми втратили міру, відчуття справжнього і несправжнього. Ми живемо в жорстокий час! З якою радістю подалася б я звідси далеко-далеко! Покинула б багатство й вавілонські палаци, аби тільки до мене знов повернулася сила й бажання жити. Ти не можеш більше терпіти мук, мені ж набагато важче — я не маю сили далі жити.

Телкіза зітхнула й мимохіть окинула поглядом зграбу, ніби виточену, постать Зоробабеля. Ще недавно палке бажання не випустило б її із своїх тенет, а нині вона дивиться на все, мов небіжчиця, очі в якій чудом лишилися живими.

— Ти не віриш мені, — мовила вона за хвилину, і в голосі її щораз виразніше бриніли нотки гіркоти, — але я зрелася б не тільки палаців і багатства, а й життя і богів, якби ще раз, згоряючи від вогненного кохання, могла комусь признатися: «Заради тебе я зречусь життя, краси і молодості, бо ти — саме життя, краса і молодість!» Коли я торкаюся твого тіла, — вона знову погладила Зоробабелів стан, — поглянь, з якою тугою і з якою ніжністю я його торкаюся: з тебе мовби переливається в мене жар сонця, любий мій, ось — я відчуваю його, прикладаючи долоню до твого тіла.

Телкіза змовкла й спрямувала на нього свій пильний погляд.

Зоробабелеві здалося, що вона от-от спалахне прлум'ям. Її очі все ще сяяли, мов самоцвіти, а тіло світилося, як світильники в храмі.

— Якби я мала силу жити, — гірко поскаржилася Телкіза й скупко всміхнулася, — я сказала б тобі вогненними вустами: «Обними мене, і ти довідаєшся, що заховали в мені дарувальники земних насолод. Обними мене міцно, тут ніхто не побачить, як іудейський цар ошасливив своїм коханням одну з вавілонянок. Забудь про страх — він недостойний мужа, який незабаром правитиме тисячами».

Вимовивши останнє слово, вона схилила голову й затулила обличчя руками. Куди поділося минуле? Хто з богів так покарав її — спустошив її серце? Телкіза краще, ніж будь-хто інший, розуміла: все це вона зараз говорить уже тільки за звичкою. Вона механічно повторювала все, що їй підка-

зували спомини про вирування почуттів у минулому. Насправді ж вона теж була холодна, як і стіни підземелля її палацу.

Їй важко було вже навіть говорити. Вона на повні груди вдихала дурманний дим і невидючим поглядом дивилася поперед себе. Потяглася рукою до чаші, але навіть не пригубила її.

Зоробабель помітив, що думками Телкіза витає десь дуже далеко.

— Княгине, — звернувся він до неї, — я вдячний тобі за ласку, за те, що ти дала мені змогу відпочити в твоєму домі. Якщо я засидівся в тебе, то відпусти вже мене.

— Я рада, що ти відпочив. Мої раби відведуть тебе додому. Я виконаю все, що пообіцяла тобі. Я нічого не забула й замовлю перед царем за іудеїв добре слово. Я зроблю це заради тебе, царю іудейський.

— Навіщо ти ятриш мені серце, княгине? Я пережив уже багато прикрих хвилин і не маю більше сили терпіти нові розчарування.

— Я не хочу ятрити твоє серце, царю. Але все, про що я кажу, я кажу цілком серйозно. Майбутнє переконає тебе в цьому, хоч я його дуже боюся. Кажуть, Кір наближається до Вавілона.

Зоробабель промовчав.

— Ясна річ, Вавілон йому так легко не здасться і нині це для твоїх одноплеменців найнебезпечніше. Через те я хочу виконати твоє прохання й замовити за них перед царем добре слово.

Зоробабель подякував.

— Якщо вже ти наважишся потурбувати царя, княгине, — сказав він, — то в мене є ще одне прохання: закинь слівце за пророка Даниїла, якого його святість несправедливо покарав.

— Гаразд, — кивнула Телкіза головою, — я хочу, щоб бодай хтось коли-небудь згадав про мене добрим словом. Хто знає, що принесе нам майбутнє? Тож нехай добрим словом згадає про мене й Даниїл. — Вона вп'ялася в Зоробабеля пильним поглядом. — Що ще? Може, твої одноплеменці на Кабару теж мають якесь прохання? Може, й за них треба попросити царя?

Зоробабель не відповів. Щоб приховати своє раптове хвилювання, він механічно простяг руку до чаші. Наче з туману, перед ним виринув начальник варти біля Брами Іштар, і він почув його голос: «Кабару вже в руках Кіра».

— Чому ти мовчиш, Зоробабелю?

Передчуваючи щось недобре, Телкіза й собі взяла чашу і міцно стиснула її в руці.

— А може, військо Кіра вже захопило Кабару, і ти не наважуєшся засмутити мене цією звісткою?

Зоробабель мовчки кивнув головою.

Він бачив, як Телкізіна рука, що стискала чашу, ослабла і як затремтіли її пальці.

Час і справді настав дуже тривожний. Неспокій охопив не тільки Телкізу, а й усіх халдеїв — від раба до царя. Від раба до царя кожен по-своєму шукав опори, надії й порятунку.

В храмі Нінмах, храмі Великої Матері, що прилягав до царського палацу, горіли всі світильники й тліли всі курильниці. Білі алебастрові стіни велично здіймалися вгору, сповнюючи людину пошаною до богині Нінмах, плодоносне лоно, якої породило все живе на землі. Якби злі демони проникли в неї і якби вони умертвили священне сім'я, то загинуло б усе людство. Тому святилище Нінмах оточене з усіх боків високим, потрійним муром. А саму богиню захищає ніша в північній стіні. Під нею височить вівтар з величезними головами биків — символом чоловічої сили бога, з яким безсмертна Нінмах зачала цей світ.

Перед її гігантською статуєю, мов карлики, молилися всі царські сановники на чолі з Валтасаром. Ліворуч від нього стояв Набусардар, далі рядами вишикувалися сановники, радники і вищі воєначальники.

Біля самого вівтаря жрець у довгому сніжно-білому одязі співав:

О Нінмах!
О Нінмах!
О Нінмах!

Присутні повторювали за ним простенький гімн. Доспівавши його, вони схилили голови і вступили очі в підлогу з вапнякових плит. Найнижче схилив голову цар, заглибившись поглядом, здавалось, аж у самі земні надра. Він ревно каюся й ревно благав порятунку для Вавілона, хоч іще зовсім недавно, як тільки його охоплювали гнів і гордість, кидав виклик самим богам. Та, зазнавши першої поразки в битві з перською армією, Валтасар зрозумів, які шкідливі для людини впертість і зарозумілість. Навіть більше повіривши, що щастя, перемоги й поразки сильних світу цього залежать від богів, він вирішив покаятись перед Нінмах за свої минулі провини й помилки.

— Віднині ти, мати богів,— мовив він,— берегтимеш мене від усього лихого й від нерозважливих вчинків, віднині ти посилатимеш мені силу й мудрість. Мене чекає нелегкий царський обов'язок — прийняти послів Кіра й поладнати з ними справи на благо царства й народу. Не допусти, щоб повторилася січа, схожа на ту, яка відбулася під Пагорбами. Разом з усім моїм двором я прийшов віддати тобі шану, аби ти укріпила в нас дух, волю й надію на те, що Вавілон не похитнеться під ударами крил того орла з півночі.

Цар знову низько схилив голову, а слідом за ним і його сановники, радники й воєначальники. Дехто впав навколішки й бив чолом об плити підлоги.

Нараз Валтасар почув, як намісник Барсіппи пошепки сказав начальникові царської скарбниці, що добре було б принести жертву й Мардукові, попросити і в нього благословення. Та Валтасар ладен був примиритися з усіма богами, але з Мардуком миритися не хотів нізащо. В його серці жила лють, непримиренна ненависть до верховного бога халдеїв за те, що той виявляв більшу прихильність до жерців, ніж до царя.

— З Мардуком нізащо! — повторив він, закінчивши молитву до Нінмах, і схилив чоло перед богинею на знак того, що здається на її ласку.

І тільки один Набусардар ні разу не схилив голови. Навіть поразка під Пагорбами не спонукала його повернутись до богів і скоритись перед ними. До храму він погодився піти лише заради Валтасара, але перед вівтарем стояв байдужий, ні про що не просячи Нінмах. Він і тут думав тільки про свій меч і про своє військо. Йому не вірилося, що Велика Мати спроможна відвернути навалу персів. Навпаки, він був переконаний, що сутичка з персами неминуха і що халдеям доведеться випробувати в битві з ними власну силу й міцність зброї.

Гордо випроставшись, Набусардар байдуже дивився в кругле, мов повний місяць, обличчя Нінмах. Він чекав кінця відправи, а щоб відволіктися від думки про перських послів, що ждали в палаці, розглядав статую Нінмах як твір мистецтва. Повняве обличчя богині було облямоване густим волоссям, яке спадало їй аж на плечі. Форми її слідили своєю округлістю й наготою. У неї були товстенні стегна, опуклий живіт скидався на покришку величезної глиняної посудини для зерна. Він мав нагадувати віруючим, що джерелом їхнього життя є це божественне лоно. Руки богині були зімкнені під округлостями грудей, які хо-

вали в собі солодке молоко, що ним небесна Нінмах годувала божих немовлят. Зачіску її прикрашали шпильки із золота і слонової кості, оздоблені коштовним камінням. На шиї висіло казково дороге намисто, яке богині пожертвував Валтасар, благаючи її відвернути від Вавилону напад персів.

У матері богів Нінмах халдеї вбачали втілення жіночої краси. Коли Набусардар подумав про це, губи його мимохіть розтяглися в усмішці. Лабаші, будівничий храму Нінмах, мабуть, тільки тому дозволив зарахувати цю статую до зображень богів, що ніколи не бачив тіла, схожого на Нанайне. Вона сміливо, на подив усьому світові, могла б стояти на цьому вівтарі. Йй міг би поклонитися й шепотіти палкі слова любові сам цар. Перед нею падали б ниць сановники й повзали б усі вавилонські вельможі.

Раптом його плеча торкнувся новий начальник управління державних робіт і прошепотів:

— Твоя світлість, цар уже виходить із храму, а ти все ще стоїш.

Набусардар відповів не зразу. Рясний піт укрив його чоло і градом котився по підборіддю й скронях.

Тільки вийшовши на денне світло, Набусардар отямився й пішов услід за царським почтом.

На нижньому подвір'ї, де біля входу до писарських канцелярій їх вітали царські чиновники, до Набусардара підійшов хранитель печатки й тихо сказав:

— Твоя світлість сьогодні, видко, дуже ревно молився, якщо навіть забув відійти від вівтаря. Як на мене, ти молився ще ревноше, ніж сам цар, хоч персів не боїшся.

— Певна річ, князь персів не боїться, — утрутився в розмову начальник торгового відомства, — і божественну Нінмах він просив не про дар мудрості, сили й хоробрості, а...

— Ти ясновидець, благородний пане, — докірливо всміхнувся перший радник, — ти ясновидіший навіть за Дельфійського оракула.

— Така воля богів, — захищався сановник, — це вони допомогли мені зазирнути в серце верховного воєначальника. Уявіть собі: він молився до Нінмах не про зміцнення нашої армії, а про те, щоб вона послала нам стільки волів, скільки зажадав від нас для своїх воїнів. І ця його молитва виявилася дуже вчасною: запрягають святим Мардуком, я вже вирішив, що оратиму рабами.

— Нові закони забороняють це, твоя світлість, — незворушно зауважив Набусардар.

— Зате завдяки тобі вони дозволяють відбирати у вельмож останню худобину, різати її й роздавати м'ясо міській голоті. Ти зраджуєш свій стан. Ти віддаєш перевагу жебракам перед вельможами.

— Зараз не час дискутувати про це, твоя світлість, — озвався недавно призначений начальник управління шляхів.

— А я радий, — спалахнув начальник торгового відомства, — що мені випала нагода сказати все, що думаю. І якщо Набусардар не отямиться, то я заявлю при всіх, що ні на хвилину не завагаюсь замінити тягло рабами.

— Я б тобі цього не радив, твоя світлість, — погрозово мовив Набусардар, — я б тобі не радив привчати нині рабів до думки, що можна орати й людьми. Ти й сам дуже легко можеш опинитися в ярмі!

Сановник лиш пирснув у відповідь, губи його стиснулися, а обличчя скривила злість.

Далі вони вже мовчки пройшли крізь подвійні двері до внутрішнього двору, а звідти — до зали правосуддя, де часто засідала царська суддівська колегія і де цар особисто виносив і затверджував вироки.

Саме тут Валтасар вирішив прийняти персів.

Він сів у суддівське крісло і, дивлячись поперед себе, постукував каблуком по його підставці, тримаючи одну руку під багрянцею. За хвилину він підвівся, зійшов сходами до сановників і знову мовчки зупинився, замислено розчісуючи пальцями кучеряву бороду. Видно було, що в голові його рояться невеселі думки.

Нарешті він підвів очі й сказав:

— Мій батько, цар Набонід, — бранець Кіра. Набонідове царство впало, але Вавилон, верховним володарем і правителем якого є я, стоїть. Я знаю, що в тяжку годину для народу єдина його опора — цар. Перед вівтарем Великої Матері я просив мудрості, сили й хоробрості, щоб урятувати Вавилон від ворожого сплюндрування. Сюди ось-ось увійдуть перські послі. Лиш одним богам відомо, з чим вони прибули до нас. Але я, мої вірні, я, ваш цар, хочу бути з вами й зі своїм народом до останнього подиху. Прошу й вас зберігати вірність йому й не зганьбити честі своїх предків.

Ніхто з присутніх ще ніколи не чув, щоб Валтасар говорив так поважно. Всі вражено дивилися на нього й з нетерпінням чекали, що буде далі.

А цар, наче його й справді осяяла богиня Нінмах, провадив тим самим тоном:

— Як правило, обложники вимагають здати місто без бою...

Залою прокотився гомін невдоволення.

— Ви гадаєте, що Кір прислав сюди своїх послів з іншою метою? — запитав Валтасар.

— Так! — однозначно відповів один із сановників.

— Це ти сказав, світлий князю? — цар нахилився в бік намісника Барсіппи.

— Так, царю царів, — підтвердив той, — я думаю, що Кір послав їх просити в нас миру, бо почуває себе не досить сильним.

— З часу правління ассирійських Саргонів, відтоді, як Навуходоносор перетворив Вавілон на неприступну фортецю, ніхто ще не відважувався посягти на нього зі зброєю в руках, — вів далі намісник.

— Свята правда! — підтримав його начальник царської скарбниці.

— Кір теж похвалявся, поки не підійшов до мурів нашої неприступної фортеці. А коли побачив її зблизька, то зразу ж охолов.

— Ми всі такої самої думки, — озвався верховний суддя, спираючись на палицю з тризубом на кінці — знаком свого сану, — ми всі переконані, що навіть наймогутніший завоюник у світі здригнеться перед творінням нашого славетного володаря, премудрого Навуходоносора. Але Кір не здригнувся. Його не лякає міцність мурів, — голос судді дедалі дужчав, — просто він хоче полегшити собі справу і вступити у відчинену браму як переможець.

— Я радий, що твоя думка, благородний рабіануме, не збилася на манівці, — похвалив Ідін-Амуррума Набусардар. — Так, Кір не відмовиться від наміру здобути Вавілон, бо не халдейське царство, а Вавілон — його мета. Той, хто ще має якийсь сумнів, незабаром сам у цьому переконається. Я поділяю думки царя й рабіанума.

— Верховний воєначальник говорить так через те, — ехидно зауважив начальник торгового відомства, — що боїться, аби йому не дорікнули за маєтки, які він у нас відібрав.

— Тільки негідник може говорити таке, тільки наш спільний ворог, — обурено відповів Набусардар.

Сановник протягнув руки з розчепіреними пальцями в бік Набусардара.

— Шануй хоч царя! — крикнув один із радників і, схопивши його за руки, силоміць опустив їх додолу.

— Ще б пак! — не тямлячи себе від люті, вигукнув сановник. — Від нас вимагають тільки шани, а говорити про те, що нам болить, забороняють!

На подив усіх Валтасар з достойністю відвернувся від нього й пішов до суддівського крісла. Він поводився як справжній великий цар. Опустившись у шкіряне крісло, рвучко підніс жезл, вимагаючи тиші.

— Вірні мої піддані, — сказав він. — Ясно як день, що Кір хоче примусити нас здати йому Вавілон. Я думаю, він тому так швидко підкорив собі решту халдейських земель, що полонив царя Набоніда. Мене він тим більше не боятиметься, бо не визнає законним царем...

Набусардарові вперше стало по-справжньому жаль Валтасара. Він відчував, що той відчайдушним зусиллям своєї слабкої волі примушує себе грати роль хороброго й сильного володаря. До цього його спонукала грізна небезпека й гіркий урок, здобутий під Пагорбами. Там цар зрозумів, що пиха й порожні слова не роблять правителю честі. Тепер він намагався змінити своє життя й свої манери, але схожий був на безпорадне хлоп'я, оточене зграєю вовків. І найстрашніше було те, що його думки в самому зародку не відзначалися необхідною сталістю, певністю і ясністю. Вони були мов ті мандрівні хмари під мінливим вітром.

Валтасар хотів ще щось сказати, але не поспішав.

— Отже, — нарешті промовив він, — ви так і не дійшли єдиної думки, що відповісти послам. Як цар і правитель Вавілона, я маю для них тільки одну відповідь...

Набусардар хотів крикнути: «Не здавати Вавілон!» — але в цю мить почув важку ходу за спиною в себе. Воєначальники, які стрімко наблизилися до царя, доповіли, що перські послі вже прибули.

Радники, сановники й воєначальники зайняли свої місця, і цар сказав:

— Хай увійдуть!

Пишні убори перських послів уразили бундючних халдейських вельмож не менш, ніж варту біля В'ізної брами. Золоті платівки панцирів і всипане коштовним камінням вишите вбрання сліпило зір. Та ще більше вражали вишукані манери послів. Вони так невимушено й так благородно схилили перед Валтасаром коліна, що це викликало неабиякий подив у тих, хто падав перед царем долілиць, мов підтяте дерево. Потім усі четверо, високі, ставні, разом підвелися й вишикувалися в ряд. Хвилину почекавши, один із них ступив два кроки вперед. У руках він тримав скриньку із слонової кісті, оббиту навхрест золотими штабками.

В ній був дар Кіра цареві Валтасарові, що дорівнював вартості цілого князівства.

Посол простяг скриньку Валтасарові зі словами:

— Кір, син Камбіза, цар Великого Перського царства, посилає Валтасарові, синові Набоніда, цареві Вавілона, цей дар з проханням прийняти його й вислухати його послів.

Дар прийняв перший радник і поставив на столик біля царя. Коли він підняв кришку, в сніжно-білій оправі скриньки сяйнули коштовні персні.

— Царю царів, цар Кір посилає тобі триста шістдесят перснів,— на кожен день інший. Камені в перснях приносять щастя, якщо їх надівати в ті дні, які визначила мудрість магів. На кожному з них у кружку з внутрішнього боку вирізьблено день і місяць,— додав перський посол.

Валтасар скупю подякував. Він щосили боровся з собою, намагаючись зберегти витримку, не принизитись перед чужинцями. Зовні здавався спокійним, але Набусардар і верховний суддя відчували, що йому дуже прикро. Тим більше дивувала їх царева поведінка.

Нарешті Валтасар дав знак, що готовий вислухати Кірове послання.

Блискаючи очима, посол відкарбував:

— «Я, Кір, цар із династії царів, з могутнього роду Ахеменідів, володар світу і новий пан халдейського царства, велю правителеві Вавілона: відчини брами міста, щоб мое військо могло вільно вступити на його вулиці. Віддай мені, як переможцеві, засуви від брам царського палацу. Тоді я пощаджу Вавілон від сплюндрування, тебе — від смерті, а підданих твоїх — від кровопролиття. Якщо ти сповниш мою волю, то пізнаєш, що Кір — милосердний володар. Якщо ж...»

Валтасарові потьмарилося в очах. Нічого принизливішого йому ще не доводилося чути. Відчинити брами й віддати засуви від царського палацу... «Тоді я пощаджу Вавілон від сплюндрування, тебе від смерті, а підданих твоїх...» «Ні! Ні! Ні!» — загуло йому в мозку, і серце шалено закалатало. Кір на його троні! Ні! Ні! Ні! Йому здалося, що суддівське крісло під ним захиталося і все довкола обертається на каламутну стихію вод, яка от-от його затопить.

Заціпеніли й усі царські радники та сановники, але Набусардар чекав подібної вимоги і з хвилюванням дивився на царя: що той відповідь послам? Аби тільки Валтасар не зробив якогось нерозважливого кроку...

А перс тим часом вів далі — спокійно, врівноважено:

— «Якщо ж ти виступиш проти мене, то я накажу своєму війську зрівняти місто з землею, тебе взяти живим або мертвим, а всіх твоїх підданих перебити. Мудро розміркуй над словами володаря й пана світу, великого царя Кіра, й сам вирішуй, яку обрати собі долю».

Валтасар слухав, задихаючись від люті. Здавалось, тільки-но він відкріє рот — і звідти вдарить полум'я. Це було образливе й чваньковите послання. Цей перс багато собі дозволяє. Погрожує кривавою розправою. Не завадило б за таке нахабство послати йому в мішку голови його послів... Та Валтасар не має права цього робити, бо тоді скажуть, що вавілонський цар не вмів вести перемови.

Валтасар зненацька випростався. Очі його заблищали, заклопотане обличчя проясніло. Здавалось, він відчував себе сильним, як ніколи, бо рішуче сказав:

— Як цар і син богів, я можу сам відповісти цареві Кірові. Але наші закони велють вислухати перед цим ще й думку членів державної ради. Тож залиште нас на хвилину, щоб ми могли порадитися, яку відповідь послати цареві Кірові. Мої воїни супроводять вас.

Коли перси вийшли, в залі зчинився такий гамір, неначе Валтасар розсуджував сварливих жінок. Гнів і войовничий запал охопили всіх. Тільки жалюгідна жменька сановників легкодухо висловилася за добровільну здачу міста, сподіваючись зберегти цим своє життя й маєтки. Бо, зрештою, хіба не все одно, хто сидить на вавілонському троні? Лиш би вони могли ніжитись на м'яких ложах і втішатись радощами життя.

Першим озвався начальник торгового відомства:

— Я проти того, щоб чинити Кірові опір з упертості. Шкода міста, храмів, палаців, старожитностей і дорожнього життя вельмож.

— І простого люду — забув ти додати, світлий князю, — перебив його верховний суддя.

— Ти скажи краще, жебраків з-під міських мурів, — звирився на нього сановник.

— І їх теж, — кивнув головою Ідін-Амуррум, — бо життя однаково дороге всім. Тільки ми повинні боронити не маєтки й палаци, а свою честь. Я за те, — сказав він, обернувшись до Валтасара, — щоб Вавілон дав персам відсіч.

— Атож, атож! — вигукнув один з воєначальників. — Невже ми немічні, мов те падло, на яке накидаються стервятники? Мечі проти Кіра!

— Мечі проти Кіра! — розлігся залом дружний вигук.

— Божевільні! — закричав намісник Барсіппи. — Ви хочете віддати місто на поталу ворогові? Треба поладнати з Кіром добром, іншого виходу в нас немає.

— Тепер, коли ворог підкорив усе царство, ми врятуємо хоча б Вавілон. Треба прийняти Кірові умови й зустріти його як переможця.

— Мечі проти Кіра! — залунали вигуки.

— Мечі проти вас! — почулось у відповідь.

Здійнявши руки, цар крикнув:

— Вгамуйтеся! Чвари нам не допоможуть. Вирішальне слово за верховним воєначальником. Йому одному довірив я оборону міста. Набусардаре, світлий халдейський князю, скажи, що думаєш із цього приводу ти!

Набусардар наблизився до Валтасара й опустився перед ним на одне коліно.

— Спершу поблагослови мене, царю мій, — попросив він. — Я хвалю твій розум і твою витримку в таку хвилину! Хай твоя царська десниця осинить мене.

Валтасар підвівся і, зворушений, поклав долоню на його чорне хвилясте волосся.

— Будь благословен царем Вавілона, войовничою Іштар Арбельською й Нінібом, богом війни та дарувальником сили, який знайшов пристанище в храмі Епатутіла в Шуанні¹, — і знову сів у крісло.

Тепер усі прикипіли очима до Набусардара.

— Це правда, що армія Кіра могутня, — почав Набусардар, — та фортеці нашого міста ще могутніші. Мое військо сильне й хоробре. Воно сповнене рішучості битися до останнього подиху. Ні ти, царю царів, ні члени державної ради не сміють допустити, щоб Вавілон здався без опору, без єдиного стрілу з лука, без єдиного удару мечем. По-рабському схилити голову перед ворогом — це ганьба. Вавілон повинен захищатися, а якщо йому судилося впасти, то краще вже зі зброєю в руках.

— Ти такої ж думки, що й цар, — сказав Валтасар. — Вавілон оголить мечі проти персів. Така наша відповідь Кірові.

— Це самогубство! — залунало з різних кінців зали.

— Набусардар не певен, що місто вистоїть. Треба прийняти умови Кіра! — вимагали інші голоси.

— Прийняти умови Кіра? — вигукнув Валтасар. — Відчинити браму й віддати Кірові халдейський трон? І це,

¹ Шуанна — один з епітетів Вавілона, букв. «Рука небес» (шумер.).

по-вашому, умови миру? Невже молоко рабниць, які вас годували, зробило вас такими легкодушними? Я ніколи не схилю голову перед ворогом. А може, ви, вельможі вавілонські, хочете, щоб Кір погнав вас, як своїх полонених, до Екбатан?

— Кір обіцяє, що буде милостивим правителем! — заперечив начальник царської скарбниці.

— Кір обіцяє, що буде милостивим правителем! — з притиском повторив за ним Валтасар і відкинувся на спинку суддівського крісла. — Отже, ви чекаєте Кіра, і я, ваш цар і володар, повинен уступити йому трон, щоб ви пізнали його милість? Ви не довіряєте ні мені, ні війську, ні мурам, на яких сяють імена найславетніших халдейських правителів. Геть звідси! — І, закривши обличчя рукою, почав спускатися східцями. — Геть! Геть!

— Твоя святість! — зупинив його Набусардар. — Жменька заблудлих не може похитнути нашу рішучість. Залишся і вислухай мене. Чому тебе раптом покинула розважливість? — Він подивився на царя поглядом, сповненим непохитної волі, і, схопивши обома руками його меч, проказав: — Заприсягаюсь твоїм мечем і всіма правителями Вавілонії, що здолаю персів. Довіряй мені, як я довіряю своєму війську. А вас, вельможі, я теж закликаю до мужності й віри в те, що Місто Світу ми захистимо.

— Мечі проти Кіра! Мечі проти Кіра! Мечі проти Кіра! — прокотилося залом, стрясаючи стіни. Це були голоси вірних цареві людей.

— Бачиш, твоя святість, — запалився Набусардар, — ми всі з тобою. Ми всі спільної думки: Вавілон не здавати!

— Вавілон не здавати! Вавілон не здавати! Вавілон не здавати!

— Поклич, царю, перських воїнів і повідом їм свою відповідь Кірові.

— Посли вислухали Валтасара, не спускаючи з нього очей, і, похапцем схиливши перед ним коліна, швидко рушили до виходу.

Відповідь, яку вони мали передати Кірові, була несподівано коротка:

«Я, Валтасар, син Набоніда і нащадок непереможних володарів славного халдейського царства, відповідаю тобі, Кірові, синові Камбіза й нащадкові князів з Аншану, що Вавілон не схилить перед тобою голови, а зустріне тебе стрілами, списами й мечами».

— І ще одне... — зупинив їх на хвилю Валтасар. — Перекажіть своєму цареві, що дар, який він мені прислав...

Усі були впевнені, що він поверне дар, як того вимагав звичай, проте Валтасар стримано усміхнувся й докінчив:

— ...Я залишаю собі. Ви сказали, що ці персні мають чарівну силу й приносять щастя. Це справді дружній дар, хоч і не царський, принаймні не для царя Валтасара, який спочиває на золотих ложах, що стоять на золотій підлозі, серед золотих стін і під золотим дахом. Але, щоб віддячити Кірові за люб'язну увагу, я теж пошлю йому свій дар. — Кутик його вуст при цьому лиховісно сіпнувся, та він опанував себе: — Велю тобі, світлий мій князю, начальнику скарбниці, вибрати найбільшу скриньку з дерева усу, вистелити її до половини дорогим сидонським пурпуром і насипати в неї золотих браслетів, а щілини між ними заповнити перлами. До цього додай десять найкращих кілікійських огирів. Надінь на них позолочені вуздечки з бронзовими вудилами. Десять білих, як полотно, огирів! Щоб він мав на чому повернутися після поразки до Персії. Так, так... я сказав усе.

Вельможі тільки похитали головами, приголомшені такою щедрістю царя, однак Валтасар свого рішення не змінив. Коли послі вийшли із судової зали, він сказав:

— Хай Кір знає, з ким має справу. — І гірко, але гучно зареготав. — Кір гадає, що трьохсот шістдесят перснів, лише трьохсот шістдесят перснів цілком достатньо, щоб зробити людину щасливою. Їх у мене повні підземелля, а серце моє не знає радості. Ні, золото й дорожчості приносять тільки владу, але не щастя. Колись і Кір це зрозуміє... — Валтасар сперся на лікоть і затулив долонею очі. — Триста шістдесят перснів... триста шістдесят перснів... У нього, видно, дитячий розум, хоч він і набагато старший літами. Благословенне безтурботне дитинство, ох, який я тобі вдячний, який я тобі вдячний! Блажен, хто вміє якомога довше залишатися дитиною, навіть сидючи на троні й завойовуючи чужі країни. Як я заздрю тобі, Кіре, що тебе й досі не покинули дитячі примхи. Триста шістдесят перснів... по одному на кожен день... і людина може бути щасливою...

— Твоя святість, — тихо звернувся до нього Набусардар, — нам треба порадитись, бо перси незабаром почнуть наступ.

— Це ми зробимо завтра — сьогодні в мене вже немає сили. Завтра вранці ми всі зберемося у тронному залі.

— А зараз ти нас відпускаєш?

— Так... Подумай лишень, Набусардаре, яке лицемірство! А я кажу — дитячий розум! Кір задумав одібрати в мене

Вавілон і водночас присилає мені на щастя ці персні. Як я можу бути щасливим без свого трону й без Вавілона?

— Перси ніколи не здобудуть наше місто, я тобі в цьому вже запряся, царю, і хай заспокоїться твоя душа.

— І все ж таки моя душа не знає спокою — її кусають усі змії світу.

До нього нахилився один із радників.

— Перевір, сину богів, чарівну здатність персня.

Валтасар зневажливо махнув рукою, але потім усміхнувся:

— Ану подай мені той, який призначено на сьогодні.

— Агат, — сказав радник, — він запобігає підступам ворогів.

— Все це обман, підлий обман. Кір — єдиний мій ворог, він один замишляє проти мене лихе... А який камінь припадає на завтра?

— Ось цей. Сапфір.

— А цей од чого?

— Він лікує проказу...

— Але ж я чистий!

— ...Заживляє глибокі рани, тамує спрагу, робить ясною думку.

Валтасар стягнув із пальця перстень з агатом, пошпурив його на підлогу й знову наставив руку.

— Цей, цей надінь. Може, сапфір мені якраз і потрібен. Може, він і справді допоможе мені.

— Але ж сапфір призначений на завтра.

— Ох, запрясяюсь Гільгамешем духові Енкіду¹ в потойбічному царстві, що Кір послав мені ці персні, аби завдати ще більших мук моему серцю. Так, агат застерігає: бережись підступів ворога! Добре, що я вчасно це зрозумів. Забери їх геть! Геть! Бо коли я дивлюся на них, перед очима все тьмариться. Їхне сяйво сліпить. Вони хочуть осліпити мене, осліпити... геть... геть... — Хитаючись, Валтасар підвівся з крісла і, піднявши скриньку високо над головою, шосили вдарив нею об підлогу. — Так, — важко дихаючи, сказав він. — Кір учинив як справжній цар, застерігши мене від підступів ворога. — І глянув на Набусардара: — Ми повинні підготуватися до відсічі. А зараз ідіть... — І зробив рукою знак, що відпускає всіх.

¹ Енкіду — друг Гільгамеша, разом з яким він здійснював свої подвиги. За те, що Енкіду відкинув кохання Іштар, богиня наслала на нього смертельну недугу, й Енкіду помер. Гільгамеш, гірко оплакуючи смерть друга, з волі бога Еа зустрівся з тінню Енкіду, і той повідав йому про потойбічне життя померлих.

Закутавшись у багрянцю і згорбившись, Валтасар пішов до своїх покоїв у жиловому крилі Набопаласарової цитаделі.

Члени державної ради розгублено дивилися на розсипані по підлозі коштовності, і згорблену цареву постать проводжав тільки пильний погляд Набусардара.

Другого дня вранці, шойно зійшло сонце й заграло на дахах цитаделі, з Муджаліби прибула цариця. Вона хотіла застерегти Валтасара від необдуманих рішень та нерозважних дій, бо від своїх прихильників довідалася, як царя вивело з рівноваги послання та зухвала погроза Кіра. Цариця з'явилася в супроводі невеликого почту і, непомітно ввійшовши через Північну браму в фортечному мурі Імгур-Бел, опинилася на східному дворі. Про її появу не повинен був знати ніхто, крім варти.

Її супроводжували княжни й прислужниці. Передусім вона побажала запалити запашні трави в висячих садах Есігіші, де стояв жертвний храм урочистих свят верховного бога Мардука. Сади ці були розбиті на склепінчастих опорах у кутку північно-східного муру царського палацу. Там, серед зелених кущів і квітучих дерев, височіло святилище з колонадою.

Цариця попрямувала до вітваря. Поки юні діви насипали в жертвні чаші пелюстки халвану, шафрану, мускату, нарду, алое, мирти й цинамону, вона опустила навколішки й почала молитися.

Слова молитви так тихо зривалися з її вуст, що ніхто не почув жодного звуку. Цариця оберігала тайну свого серця від сторонніх вух і повіряла її лише великому богові.

Відчувши, що небо милостиве до неї, — а відчувати це її навчив пророк Данііл, — вона підвелася й непомітно пройшла на жіночу половину палацу. Там вона звеліла доповісти про себе Валтасарові.

— Чого їй тут треба? — насупився цар. — Знову морочитиме голову.

Кірова погроза знов нагнала на нього страху. Вже після поразки під Пагорбами Валтасар почав з тривогою замислюватися над тим, що він — останній у роду Набонідів. Якби він загинув у бою, то після нього не було б кому поспісти халдейський трон. У нього й досі немає нащадка, а пора б уже мати, надто в таку тяжку для царства годину, бо як інакше забезпечити панування своєму роду? Він не може допустити, щоб після його смерті халдейський трон захопила ненависна Есагіла чи навіть Набусардар, цей

бистрий орел, можливо, ще бистріший, ніж Кір. Цілу ніч він провів у тривозі, яка доводила його до відчаю.

Тому, коли йому доповіли, що цариця просить прийняти її, Валтасар зразу ж приборкав свою роздратованість і вирішив не відмовляти їй, ба навіть — хоч як це дивно — зустрів примирливою усмішкою.

Довкола нього ще метушилися слуги. В суворій послідовності вони виносили предмети його нічного туалету. Нарешті дворецький поправив ланцюг на шиї царя і, схилившись перед ним, поцілував пряжку на його сандалії.

— Ох, — роздратовано мовив Валтасар, — коли ти вже відучишся від цієї бридоти?

— Так я шанував і його святість царя Набоніда.

— О-о-о! — прохрипів Валтасар. — Я ж не Набонід. Іди геть.

Цар був сердитий, змучений безсонням і пригнічений.

Цариця завмерла. Коли вони залишилися вдвох, вона опустила на одне коліно й покійно схилила голову. Ждала, як ждуть раби або собаки, щоб не дати приводу йому знову спалахнути. За останні тижні їй довелося багато пережити. Валтасарова нерозважність зовсім засмутила її. Тому зараз вона не наважувалася навіть звести на нього очі. Цар Вавілона мовчав, і це мовчання важким тягарем лягало їй на душу.

Та раптом почулися кроки — один, другий, третій. Вони наближались до неї. Нарешті вона помітила, що царська сандалія наступила на край її одяжі. Валтасарова рука ладно лягла їй на голову. Мов крізь туман, до неї долинув його сумний голос:

— Чому ти не прийшла до мене цієї ночі? Мені так не вистачало тебе, твоєї благородної краси й ласки.

Вона похлоливо здригнулася. Не могла повірити його словам, не розуміла їх. До того ж вони ніяк не в'язалися з тим настроєм, що запанував у всьому дворі.

— Тобі важко в це повірити, я знаю. Довгі місяці я нехтував тобою. Мов навіжений, жадав інших, чекав незнайомих жінок з далеких країв. Та вчора Нінмах розкрила мені очі. І з учорашнього дня в мені щось перемінилося, — Валтасар поклав м'які долоні на оголені царицині плечі й нахилився до самого її вуха: — Мое ложе приготоване для тебе. На ньому тебе ждуть нард і мої обійми. Подивись мені у вічі, й ти прочитаєш у них все. Я щирий з тобою, сестро, дружино й царице моя.

Їй здалося, що від близької небезпеки в нього потьмарився розум. Вона схвилювано бгала складки свого вбран-

ня. Мова Валтасара збентежила її й водночас нагадала про те коротке щастя, яке урвав час, а життя потроху витравлювало з пам'яті.

— Встань і ходімо...

Цариця не наважилася чинити опір, щоб не викликати його гніву. Вона пам'ятала, чого сюди прийшла, але Валтасар домагався свого. Коли вона підвелася й рушила до ложа, він перепинив їй дорогу, схопив в обійми й почав палко цілувати в шию.

— Валтасаре... я не розумію, що це сьогодні з тобою? — ледь чутно прошепотіла вона.

— Я хочу, щоб усе знову повернулося до нас. Ще зовсім недавно твої дотики розпалювали мою кров. Пам'ятаєш, як, обнявшись, ми блукали висячими садами в Муджалібі? Як я марив твоєю юною красою?

— Ні, ні, Валтасаре! Ти даремно намагаєшся оживити те, що давно померло. Мені все це здається вигадкою, казкою, чарівним сном. Хоча...

— Бачиш, ти сама сказала «хоча»... Отже, ти любиш мене, сестро... Я теж любитиму тебе не так, як любив раніше, а як належить любити справжньому цареві...

Цариця скорилася його волі.

Ведучи її до суміжного покою, цар сказав:

— Минулої ночі мені явилася уві сні священна Нінмах і поблагословила моє сім'я. Я повинен зачати майбутнього володаря халдейського царства. Мені потрібен спадкоємець, як і Набонідові. Настають тяжкі часи, і кому я передам своє царство, якщо мене поразить стріла перса? Людина ніколи не знає, що жде її попереду.

— Дочекайся ночі, Валтасаре. Дочекайся зірок і місяця. Я залишуся в палаці до завтра.

— Сестро, благородна моя сестро. Позбав мое тіло мук, а душу тривоги. Вчора сюди приходили перські посланики... хто знає, що жде нас цієї ночі? Прозірлива Нінмах не дарма прислала тебе зараз до мене, мабуть, уві сні вона благословила й твоє лоно.

— Мене привело до тебе зовсім інше, — губи цариці болісно здригнулися.

— Говори, не крийся. Якщо ти прийшла до мене з якимось проханням, я його виконаю. У винагороду за цю хвилину.

— Благородний мій брате, — вона хотіла впасти перед ним навколішки, — ти великодушний, як усі справжні володарі, і я прийшла попросити тебе, щоб ти заборонив убивати чужинців на вулицях та в їхніх оселях. Благаю тебе, царю, могутній царю Вавилона!

Валтасар обняв її й притис до грудей.

— Я негайно скасую свій указ. Сповню твою волю. Мій дар буде гідний цієї хвилини.

Він підвів її до золотисто-білого ложа під червоним пологом, на якому віддавалися любові неземні створіння серед небесних світил і квітів.

Відстебнувши царський ланцюг, Валтасар кинув його на килим із тигрячих шкур. Стягнув із себе багрянцю й теж кинув її на підлогу. Відкривши флакон, інкрустований коштовними каменями, полив народом своє й царицине волосся.

Відтак знову обняв її — вона сиділа поруч нього — й почав розстібати золоті пряжки на її уборі.

Він шепотів у захваті:

— Ти довго не могла забути тієї хвилини під кипарисами, а тепер ти не забудеш мене повік. Я сп'яну тебе народом і силою свого молодого тіла. Заприсягаюся священною Нінмах, що навіть боги не дали б тобі більшого блаженства... Але чому ти така нежива й чому очі твої такі сумні, царице й сестро моя? Чи, може, ти не хочеш, аби рід наш правив халдейським царством?

— Хочу, Валтасаре.

— То в чому ж річ?..

— Ти забув... — вона затнулася, — ти забув, що початок твоему царському родові дав верховний жрець і що твій син може стати законним царем тільки тоді, коли його зачине сам Мардук у своєму святилищі?

Валтасар непорозуміло глянув на неї й заціпенів від подиву. По хвилі мовчанки очі його спалахнули, і він вигукнув:

— Я сам хочу бути батьком свого сина!.. Чи... — Він підхопився і, сахнувшись, усе ще не міг відірвати від цариці очей. — ...Чи, може, ти вже носиш у собі плід Мардука, плід якогось жерця Есагілі?

Цариця мовчала.

— Я... я збожеволію, якщо це правда, збожеволію! — люто накинувся він на неї.

Вона знову нічого не відповіла.

Широко розчепірені Валтасарові пальці застигли біля її обличчя. З якою насолодою зірвав би він цю личину німоти, розтулив би ці зціплені губи, щоб із них злетіло бодай одне, хай навіть убивче слово.

— Коли ти це зробила? Чи, може, тебе примусили? Невже ти й справді віриш, що сам Мардук запліднив твоє лоно? Вродований есагільський жрець — ось хто запліднив його!

Всі вони святотатці й злодії! І ти осмілилася зробити це мені, своєму володареві? Я збожеволію...

— Вгамуйся, брате мій, — озвалася нарешті цариця, — і вислухай мене спокійно. Я вже давно хотіла тобі відкритися, але ти ніколи не підпускав мене до себе... Та я все одно сподівалася, що цариця Вавілона не буде почувати себе приниженою, як остання рабня. Боги оточили мене почестями, дали багатство і владу, але позбавили найдорожчого.

— На що ти натякаєш?

— Сядь і вислухай мене, заклинаю тебе милосердними богами, вислухай мене.

В царициному голосі забриніли нотки болю.

Коли Валтасар сів, вона повела далі:

— Хай свідком мені буде Еа, бог мудрості й друг людей, що я керувалася добрими намірами. Як цариця Вавілона, я повинна була знати його закони. А в їх зведенні записано: первісток царя, щоб не втратити права на успадкування трону, має бути зачатий із Мардукового сімені. Яюсь уночі твій батько Набонід, нехай береже його великий Сін у перському полоні, привів мене до вежі Етеменанкі й наказав дивитись на зорі й чекати на золотому, вистеленому шовками ложі з'яви бога Мардука. У глибокій тиші я молилася, стежачи за тим, як рухається по небу срібляста колісниця Місяця. Нараз усе святилище заясніло від світла, й до нього ввійшов хтось осяйний і чистий. З ляку я вся заціпеніла, а очі невідривно дивилися на того, хто ввійшов. Але довкола знову все огорнуло п'ятьма, і я тільки відчула, як хтось торкається мене теплими долонями, як він зігриває мої плечі, стегна і як, зрештою, моє і його дихання зливаються в одне... Над ранок по мене повернувся твій батько Набонід. Він застав мене вже одну і в обіймах міцного сну. Коли він поклав мені на чоло палець, я прокинулася і почувала, як він сказав: «Хай буде благословенне твоє лоно й хай з нього вийдуть тисячі!»

Валтасар від люті кусав губи й скреготав зубами. Не знаючи, як бути, він розгублено сопів і раптом лиховісно посміхнувся.

— Це твоє дитя ніколи не владарюватиме в халдейському царстві. Як тільки воно побачить світло Шамаша, я наведу на нього свою руку й кинути на поталу звірам, — так зробив Астіаг із Кіром. І я сам дочекаюся його смерті. Такі...

— О милостиві боги! — прошепотіла цариця. — Це дитя й справді ніколи не правитиме твоїм царством, бо воно ніколи не народиться.

Валтасар насупив брови.

Цариця застогнала й зарилася обличчям у подушки.

— Це дитя ніколи не народиться, бо в моєму лоні немає життя, моє лоно — прах і попіл, його зробили безплідним демони.

— О боги! — скрикнув Валтасар і затермосив її за плечі. — Що ти говориш? Невже мстива Ліліту відбрала в тебе розум? Хіба ти не знаєш, що я останній з роду Набонідів і що разом з моєю смертю припиниться й наш рід? Ти розумієш, що говориш? Твоє лоно безплідне? Але ж це неможливо! Я збожеволію. Я збожеволію!

Цариця гірко заридала. З очей її ринули сльози й змочили шовк подушок. Вона не наважувалася звести очі, соромилася своєї ганьби й приниження, які душили її й відбивалися на обличчі. Вона чекала, що Валтасар зглянеться над нею й допоможе їй знести цю нестримну муку.

Але Валтасарова злоба дедалі наростала.

— Обернися, коли поруч стоїть цар! — закричав він. — Я ніколи не думав, що злі демони відберуть у тебе дар материнства і що ти так принизиш мій рід, та ще й на очах у рабів. Ти недостойна, щоб тебе називали царицею Вавілона. Недостойна, щоб на тебе дивилися люди!

Цариця кинулася йому в ноги і обхопила руками коліна. — Вбий мене, Валтасаре, щоб урятувати себе від ганьби, але прошу тебе — не рани словами моє серце. Я ладна прийняти смерть і відійти до богів, бо все одно не звідала на землі нічого, крім страждання. Якщо тобі неприємно дивитись на мене, то я звільню тебе від себе, ти навіть не здогадуєшся, як швидко я це зроблю. Тільки не будь жорстоким до мене, поки я ще жива, Валтасаре...

Вона звела на нього почервонілі від сліз очі, обличчя її стало непривабливим, губи посмикувалися.

Цареві раптом стало жаль її, і він сказав уже трохи м'якше:

— Я недобре повівся з тобою. Знаю, що перед волею богів ти безсила. Але зрозумій, як боляче вразила ти мене своїм зізнанням. А може, ще не все втрачено? Що кажуть придворні лікарі?

— Я вже пила відвари з усіляких трав. Мудрий Ігі-Ану каже, що при дворі фараона живе лікар-чародій, який вилікував від безплідності царівну Нубії й багатьох знатних єгиптянок. Тільки він один може врятувати мене. Але перси перекрили тепер дорогу в країну Мусурі. Я благала всіх богів вавілонського царства, та жоден із них не допоміг мені. Я навіть звірилася в своєму горі пророкові Даниїлові.

Валтасарові не сподобалося, що цариця вдалася по допомогу до цього мудреця, і він спохмурнів.

— Ох, даруй мені, мій повелителю, що я вчинила так, але безмежний відчай штовхає людину й на ще гірші вчинки.

— Ну й що ж порадив тобі Даниїл, цей невразливий іудейський лев? — криво посміхнувся Валтасар.

— Він велів мені молитися Ягве, своєму богові й творцю чудес.

— О-о-о! — гнівно зблиснув очима цар. — Сподіваюсь, ти ще не зробила цього?

— Ні, ні, — похитала вона головою. — Як могла б цариця Вавилона молитися богові полонян?

— Отож-бо! Це не личить цариці! А зараз уставай і вертайся до Муджаліби. Сьогодні ми все одно виряджаємо послів до єгипетського фараона, щоб прискорити військову допомогу, яку він нам пообіцяв. Я попрошу його, щоб він дозволив тому чудодійникові вилікувати тебе.

— Дякую тобі, царю, дякую й священній Нінмах за те, що вона обдарувала тебе стриманістю й силою зносити тяжкі удари.

— Годі вже про це, не ятри рану в моєму серці. Бо якщо мені стало сили пощадити тебе, то це ще не означає, що мені стане сили здолати свій душевний біль. Щоб мене не мучили похмурі думки, я втечу з цього міста. Якщо затримаюсь тут іще бодай на хвилину, то, мабуть, збожеволію. Ти собі навіть не уявляєш, на яку муку прирекла мене. На нестерпну муку...

Валтасар підняв з підлоги багрянцю й недбало надів на себе. Багрянцю незграбно висіла на ньому. Коли він нахилився по царський ланцюг, з нього спав ремінь і залишився лежати на килимі. Ланцюг він так і не почепив собі на шию, а поніс у руці, розмахуючи ним і бурмочучи:

— На нестерпну муку... на нестерпну муку... від цього можна збожеволіти. Перси під мурами Вавилона, а я останній у роду... останній у роду... Ні, я таки збожеволію від цього.

Валтасар повільно вийшов з опочивальні. Проходячи палатами, він лякав охоронців своїм виглядом. Один з воєначальників хотів був почепити ланцюг — знак царського достоїнства — йому на шию.

Валтасар відмахнувся:

— Геть з дороги! — І пішов далі, не знаючи, куди й чого. Він довго тинявся палатами й коридорами, від дверей до дверей, від брами до брами, бурмочучи щось зі стражден-

ним виразом обличчя. Нарешті, після довгих роздумів, які неблаганно свердлили його мозок, після безперервних зітхань, що хвилювали його груди, зупинився й тупо зареготав:

— Цей іудейський лев намовляє її молитися Ягве. Облудник! Мабуть, він і сам не вірить у те, що його бог може зцілити цю жіночу недугу. Чудотворець? Брехун! Ще більший брехун, ніж Мардук! Але якщо це правда, Ягве, то побий мене на цьому місці. Яви чудо, й нехай я з цієї хвилини престану бути царем халдейським. Нехай обернуся на змію, яка повзає по камінню в темних глибинах потойбічного царства. Нехай відпаде мій язик, яким я хулю, хулю від усього серця і всієї душі. — Він тремтів усім тілом, і рот його скривило від нестерпної муки. — От бачиш, ти не можеш, не маєш наді мною влади! Та й як ти міг би явити мені чудо, якщо не здатен явити його навіть тим, хто в тебе вірує? Ти пообіцяв, що визволиш їх із полону, то чого ж і досі не повів їх назад до Єрусалима? Чого, скажи?! Скажи, якщо ти всемогутній, могутніший навіть від вавилонського царя!

Валтасарові одповіла тільки тиша. Але вона не полегшила болю його серця. Він так знеміг, що не годен був уже ні ходити, ні кричати. Сперся на мур біля сходів. Потім знесилено опустився на кам'яну лаву у вигляді сидячого лева, звів голову на груди й на мить упав у забуття.

Але неспокій не дав йому всидіти на одному місці. Він підвівся й почав спускатися сходами. Хитаючись, петляв порожнім коридором. Незабаром за поворотом він помітив дві скорчені постаті. Це були царські служниці. Вони вже давно спостерігали за ним і тепер з жахом метнулися до челядні сповістити про те, що боги відібрали цареві розум. Покинувши роботу, челядь потай стежила з-за дверей за Валтасаром. Він ішов коридором без меча й без царського ланцюга на грудях, багрянцю теліпалася на ньому, а ланцюг подзвякував у безсило звислій руці.

Несподівано для самого себе Валтасар опинився перед входом до тронного залу. В просвіті між тілами охоронців він помітив, що члени державної ради вже зібралися й не терпляче ждуть його. Він швидко увійшов до залу, але, помітивши на обличчі у всіх подив, збентежився, оглянув свій непристойний убір і, ніби виправдуючись, промимрив:

— На мене впав великий смуток. Затуливши очі тильним боком долоні, він підійшов до трону й сів, згорбившись і розставивши ноги. Потім нахилився вперед і сперся ліктями на праве коліно. Золотий

ланцюг погойдувався в його руці, а крізь незастебнену багрянцю виглядали волохаті груди.

Набусардар почервонів за царя й дав знак одному з радників трохи опорядити його, бо негоже було володареві сидіти тут розхристаному, виставляючи себе всім на посміх.

Та Валтасар тільки махнув рукою:

— Не треба... Що це міняє? — І по щоці його покотилася сльоза.

— Царю, — підбіг до нього Набусардар. — Що сталося? Чим ми можемо тобі допомогти?

— Ох, — простогнав Валтасар, але відразу випростався й окинув усіх темними, запалими очима. — Всі зібралися? — спитав він по хвилині.

— Всі.

— Про що в нас нині мала йти мова, вірні мої?

— Треба відрядити до фараона послів, — відповів Набусардар.

— Так, і то якомога скоріше, негайно! Треба, щоб єгипетське військо вдарило на Кіра ззаду. Крім того, — він на мить зам'явся, — я маю до фараона також особисте прохання. Тільки він один може розвіяти тугу мого серця. При його дворі живе умілець, який... який лікує від безплідності й повертає нещасним жінкам радість материнства. Ні, цього я їм не скажу. Сановники не повинні знати, що разом з моєю смертю настане кінець династії Набонідів... Фараон повинен виконати моє прохання й прислати лікаря з нашими послами, інакше...

Хмара, яка залягла в зморшках його чола, згустилася ще дужче.

Скупе цареве зізнання не розкрило таємниці його журби. Невже його мучить якась невиліковна недуга?

Ідін-Амуррум заговорив першим, поки інші розмірковували:

— Дозволь зауважити, твоя святість, що навіть коли халдейські послі й доберуться до країни Мусурі, то немає ніякої певності, що вони звідти повернуться. Ми щойно дізналися про падіння міст Ура й Урука. А це означає, що війська Кіра відрізали вже всі шляхи з Вавілона. Можна припускати, що вони вже вийшли на Середню дорогу, найкоротшу з тих, які ведуть через арабські провінції просто до Єгипту.

Валтасар широко розкрив очі й заціпенів.

— Значить, Ур і Урук теж? Але ж на півдні не було персів. Кір наступав з півночі!

— Сьогодні нас повідомили, що частину війська він помітно перекинув через арабські провінції.

— Але ж вони теж належали до халдейського царства! — обурився Валтасар.

— Так, проте більшість із них перейшла на бік персів, — пояснив Набусардар, — з їхньою допомогою Кір, по суті, й захопив Ур та Урук. Аравія, як цього й слід було сподіватися, для нас утрачена. Очевидно, Кір не поскупився на обіцянки. Але це не зламає нашої рішучості. Йдеться-бо про Вавілон, а Вавілон надійно укріплений.

— Отже, і Урук теж? — перепитав цар. — Невже його намісникові бракувало воїнів для захисту?

— Честь і слава намісникові Урука на віки вічні! — вигукнув Набусардар. — Коли він побачив, що місто доведеться здати ворогові, який значно переважає його силою, то наказав підпалити свій палац і разом з усією сім'єю кинувся у вогонь, але не дався до рук цих хижаків.

— Хай віднині намісник Урука називається великим князем. Його ім'я я звелю занести до царської «Книги пам'яті».

— Він буде взірцем для нас, — догідливо підхопив намісник Барсіппи.

— Отже, кажете, Ур і Урук, — похитав головою Валтасар. — Виходить, Середня дорога теж уже, напевне, в руках правителів з Аншану?

— Так, твоя святість, — відповів начальник кінноти, — але хай тривога не гризе твоє серце. У мене є один сотник, про якого кажуть, що його не здожене ні найпрудкіший скакун, ні найбистріша стріла ворога. Пошли його в Єгипет з посланням до фараона. Ручусь головою, що він щасливо дістанеться туди й принесе тобі папірус з відповіддю правителя країни Мусурі.

— Хвалю твій розум. Хай буде так, як ти радиш. А ти, князю Набусардаре, подбай про сотника й послання від Вавілона. Не забудь і про моє особисте прохання. Оце, мабуть, і все. На сьогодні можете бути вільні.

— Тебе ще жде начальник охорони порядку, — нагадав цареві Набусардар.

— Чого йому треба? — похмуро запитав Валтасар і здригнувся. — Коли всьому цьому вже буде кінець?

Начальник охорони порядку, високий, смаглявий чоловік, який звук діяти рішуче й навпростець, квапливо змалював Валтасарові становище в місті. Між іншим він зазначив, що чужоземці, які вціліли й уникли розправи, розсіялися по місту, ховаються по закапелках і переконують вавіло-

нян, що цар повинен був здати Кірові столицю без бою, інакше, мовляв, перси силоміць здобудуть Вавілон, і тоді його жителям не уникнути кривавої розплати. Чоловіків нібито повбивають, а жінок і дівчат поділять між воїнами-переможцями. Всі скарби й рухоме майно вивезуть до Персії, а Місто Міст зруйнують дощенту.

Осатанілий Валтасар підхопився з трону.

— Що ти зробив із тими підбурювачами?

— Усіх, кого вдалося спіймати, я наказав посадити на палі. Помилував тільки одного баламута на ім'я Сурма. Смертну кару я замінив йому довічним ув'язненням. Він халдей, і я не хотів страчувати його разом з чужоземцями.

— А треба було! — Валтасар затремтів від люті. — Той, хто підбурює народ проти царя, заслуговує смерті.

— Бунтарів стільки, що не вистачить паль, твоя святість.

— Покидайте їх до левиних ям!

— Леви теж уже наситилися трупами.

Валтасар почервонів від гніву й крикнув:

— То потопіть їх у Євфраті!

За дверима раптом почувся гамір. Не чекаючи, поки його пропустить сторожа, до залу вбіг воєначальник і, впавши перед царем долілиць, захекано вигукнув:

— Кір!

Валтасар глянув на Набусардара й на інших вельмож.

Набусардар підбіг до воєначальника.

— Устань і поясни, що сталося.

— Кір іде на Вавілон!

Валтасар хотів уперто закричати, що не вірить у це, що в Кіра не вистачить на таке відваги, але крізь мури палацу раптом пробився звук, схожий на глибокий підземний гул.

Цар заціпенів, обличчя його спотворив вираз жаху. Він намагався щось сказати, але слова каменем застрягли йому в горлі. Губи залишилися напіврозтуленими, руки обвисли, лоб укрит холодний піт, тіло пройняв дрож.

Нараз над суцільним гулом злетів пронизливий крик перських сурм і вдарився у стіни розкішного царського палацу, що, ніби могильник слави безсмертних династій, здіймалися на пагорбі Бабілу.

А Валтасар стояв, мов камінна статуя. Слух його був напружений до краю, а погляд непорушно втуплений у вавілонське передпілля, де, наче з глибини підземного царства, сунула тьма-тьмуца перського війська, сунула невтримно, як зовсім недавно перед битвою під Пагорбами.

Вітер відносив хмари куряви з-під копит перської кінноти, що, наче розгнівана орлиця, летіла над полями до мурів Вавілона. Чорною хмарою насувалися ворожі полчища. Здавалося, вони закрили вже не тільки обрій, а навіть і саме небо. Воїнам не було ліку. Нескінченна лавина стомлювала зір, скоувала думку і вселяла страх у душу.

На терасі Есігіші висипали мешканці цитаделі. Від верховного писаря до останнього слуги — всі хотіли побачити цей страхітливий смерч, що насувався на мури Вічного Міста.

Отямившись від першого потрясіння, Валтасар теж підібрав поли одержі й вибіг із залу на горішню терасу. Важко дихаючи, він дивився згаслим зором на північ і на схід. Бо саме там розверзлася земля, бо саме звідти наближалася ця лавина. Кіннота невтримно мчала до мурів Вавілона. Войовничий рев виривався з горлянок переможців. Під сотнями тисяч копит гула земля. Оглушливі сурми й барабани стрясали повітря.

З дахів цитаделі не можна було як слід щось розгледіти на такій відстані. А Валтасарові страшенно кортіло побачити в бойовій колісниці песиголовця Кіра, зазирнути в нахабну пику перса. Та, хоч як жалійся богові Ану з Урука, на такій відстані все одно нічого не добачиш.

І раптом Валтасарові сяйнуло в пам'яті, що фараон Амасіс колись на знак вічної дружби подарував йому далекоглядну трубу. Цей винахід єгипетських мудреців тепер стане йому в пригоді. Хай буде благословен фараон Амасіс!

І цар нетерпляче гукнув радникові:

— Принеси мені трубу, ту, фараонову! Хай цар побачить... — гірка посмішка скривила його губи, — ...хай цар побачить царя!

Коли трубу принесли, Валтасар весь аж затремтів від нетерпіння й тамованого страху. Він підносив її то до правого, то до лівого ока. Картина на підступах до міста була невиразна. Все зливалось в якийсь безформний потік. Можна було помітити лише, як швидко накочується лавина перського війська.

— О, — скрушно зітхнув цар, — хтось замінив дорогоцінне скло в трубі звичайним! Хто це зробив? — люто закричав він. — Хто з вас це зробив? Хто посмів?

— Може, скло само втратило з часом свою чудесну здатність бачити на відстані? — висловив здогад котрийсь із сановників.

— Гм! — здивувався Валтасар. — Само втратило чудесну здатність бачити на відстані?..

— Або, — значуше докинув Набусардар, — це — таємниче явище природи, і його слід витлумачити як попередження володареві Вавилону: фараони Мусурі такі ж непостійні, як і це відкриття їхніх учених мужів.

— Ти вважаєш, що це чудо?

— Я не вірю в чудеса, але ще раз користуюсь нагодою застерегти твою святість — не треба покладатися на допомогу Єгипту!

— Фараон запрягся мені богом Амоном, що нападе на персів з тилу. Адже вони загрожують і Єгиптові.

— Саме тому, твоя святість.

— Я тебе не розумію, Набусардаре. Ти завжди думаєш не так, як я. А як же наш посол до фараона?

— Кір оточив Вавилон з усіх боків. То як же він зможе звідси вибратися? Ми замкнені з усіх боків. Кір зайняв підступи до Вавилону, — підкреслив Набусардар, — але ми самі, по суті, цього хотіли, бо для нас вигідніше бити його з-за мурів. Твою святість я поставив про це до відома.

— Так, але, як я вже казав, у мене до фараона особисте прохання, мені потрібна мудрість його чудодія-лікаря. Набусардаре, я пропащий...

— Довірся мені, царю царів, я вже стільки разів просив тебе про це. Заприсягаюся Нінібом, дарувальником сили, і войовничою Іштар Арбельською, що не складу зброї, поки не принесу тобі відрубану Кірову руку разом з його мечем. Хай будуть спокійними твої дні і хай ніщо не тривожить твоїх ночей. Вавилон ніхто не здатний здолати, і ніхто не здатний його знищити.

Валтасар витер долонею вогкий лоб і потер кісточками пальців скроні, думаючи свою гірку думу. Набусардар не знав, зовсім не здогадувався, що так гнітить цареве серце. Останній у роду, останній... бо демони обертають плодоносні лона жінок на пустелю й попіл. Кір під Вавилоном, а він без нащадка, стоїть на розкішній терасі стародавньої фортеці й дослухається до ревіння війська того, в кого є і нащадки, і могутність, і слава.

— Я... — почав Валтасар, але сльози застелили йому очі. Їх ніхто не сміє бачити! Ніхто не сміє бачити слабості великого володаря!

Поки він боровся з собою, хтось вигукнув:

— Колісниця бога Сонця, а за нею — Кір!

Колісниця бога Сонця, а за нею — Кір...

Валтасар потер очі, однак нічого не побачив, ані чогісінько. Він чув лише виразні звуки чужинницьких сурм, які сповіщали про наближення почту перського царя. Вони

лунали гучно й сповнювали Валтасарову душу дедалі більшою тривогою. Він крадькома озирнувся. Може, піднятися ще вище, на вежу звіздарів, яка стоїть пустою після його вступу на трон? Та при згадці про неї перед очима в нього раптом постало тіло звіздара, простерте на підлозі. В нападі люти він наказав убити вченого мужа, бо той за сянням небесних світил передрік, що Валтасар занепасть своє царство. І ось тепер звіздар кличе його туди, нагору, щоб повторити своє пророцтво. Мертві повертаються до живих. Мертві застерігають, мов перст долі.

— Ні, я туди не піду, — вихопилося в нього.

— Куди, твоя святість? — здивовано запитав Набусардар.

— Туди, нагору, — і Валтасар скосив очі на вежу. — Звідти видно Кіра.

— Настане час, і ти його побачиш зблизька, царю й володарю Вавилону. Це станеться тоді, коли мої воїни принесуть тобі на списках його бездушне тіло. А зараз нам треба повернутися до своїх обов'язків. Я прошу, щоб ти відпустив мене. Мое військо жде мене, хоч воєначальники давно одержали накази на випадок появи під містом ворога. Хвала людській мудрості — я не помилився, призначивши наступником Набі-Іллабрата начальника лучників Ісма-Еля. Вияви йому свою ласку, царю, дозволь особисто віддати шану цареві Вавилону. Він це заслужив. Ісма-Ель — стріляний воїн.

— Гаразд, — кивнув цар. — А ти, князю, поспішай до свого війська, щоб не запізнитись.

— Будь благословен і не забувай, що при першому ж штурмі міських мурів твоє військо засипле ворога стрілами, як піщана буря засипає подорожніх у пустелі. Якщо ти ще трохи побудеш тут, то станеш свідком того, як рови й вовчі ями поглинуть Кірову кінноту. Перси ще відчують, хто у Вавилоні цар, і пересвідчатся на власній шкурі, яка хоробра в нього армія.

— О, так, так! — аж засяяв Валтасар. — Коли ти поруч, я завжди почуваю себе могутнім і безсмертним.

— Ти й справді могутній й безсмертний, царю царів.

— О, так, так, Набусардаре... Іди, іди до своєї армії. Я відчуваю в собі сили чинити опір не те що персам, а й усьому світові. Твоя правда, я могутній і безсмертний. То чого мені боятися стріл ворога? Иди до свого війська, будь для нього опорою, як я буду опорою для своїх підданих.

Набусардар востаннє віддав йому честь і в супроводі воєначальників покінчив цитадель.

Валтасар обернувся до сановників та інших членів державної ради. Їхні обличчя відбивали страх і нетерпіння. Всі думали про свої домівки й родини, і він відразу ж зрозумів, що вони ждуть, коли він їх відпустить.

— О легкодухи! Чого ви боїтеся, коли з вами цар? — запитав Валтасар.

— За свої статки, дружин і дітей! — вигукнув намісник Барсіппи.

Цар ображено посміхнувся:

— Ваші статки, ваших дружин і дітей захищають мої воїни й міські мури. Вам нема чого боятися. Кір незабаром зрозуміє свою помилку й марність цього походу. Я вірю Набусардарові.

Звідкись знову долинув вигук:

— Кіннота провалюється в рови! І коні, і воїни западаються в землю!

— А пращники падають на гостре пакилля у вовчих ямах!

Людей, що стояли на терасах Есігіші, охопила мстива радість. Перські воїни заслуговують ще страшнішої смерті!

Залунали вигуки:

— Хай буде благословен Мардук!

— Хай славиться наш цар!

— Хай живе непереможний Набусардар!

Валтасар підбіг до краю тераси, де росли катальпи й форзиції, і, обриваючи від хвилювання листя, кричав:

— Кір зрозуміє свою помилку! Так, він зрозуміє, що халдейське царство — не Мідія й не Сирія, аби упасти від власної слабості! Вавілон — не Ніневія й не Єрусалим, щоб від нього не лишилося каменя на камені! Цар Валтасар — не Астіаг, від якого розбіглося власне військо! Вавілон вічний, а його цар — безсмертний!

Він немовби струснув із себе жах, обвів жвавим поглядом бастіони й дахи будинків. Скрізь стояли воїни, балісти й катапульти. Біля них височіли купи стріл і ядер, укриті сирими шкурами й мокрим ганчір'ям та полотнищами, щоб захистити їх від запальних стріл ворога.

Цар сповнився почуттям власної гідності. Але потім він перевів погляд на вавілонські вулиці й похолов від картини немовірної паніки, яка будь-коли охоплювала місто, населене дітьми роду людського.

Плач і стогін долинали знизу. Люди метушилися довкола своїх осель. Здавалося, розважливість і витримка зрадили халдеїв, їхні душі поїняли страшне сум'яття. Вони не здатні були думати вже ні про що, крім близької смерті

і жорстокості ворога. Втративши над собою владу, люди не могли протистояти паніці й хаосові, як не може протистояти їм кожен, кого проймає немовірний страх.

Однак із терас Есігіші можна було спостерігати тільки те, що коїлося на вулицях. А тим часом у покоях палаців, старанно захищаних від людського ока, демони господарювали ще спритніше: вельможі вкрай розгубилися, не знаючи, що їм рятувати в першу чергу — своє життя чи добро? Ті, які ще не повністю піддалися страхові, наказували рабам ховати речі в глибокі підземелля, і раби зносили туди розкішні килими й дорогі вишивки, надривалися під тягарем скарбів, накопичених десятками поколінь і нинішніми здирниками: скрині з золотом і коштовностями закопували в садах; розкішні заморські тканини й шкури замурували в стінні тайники. На той випадок, якби все ж таки довелось покинути домівку, кожен член родини мав під одежею на грудях мішечок з коштовностями. За поясом у всіх, навіть у жінок і підлітків, поблискували кинджали. На подвір'ях іржали загнудані коні, бо що, як раптом доведеться тікати з міста?

Будинок начальника торгового відомства стояв у Верхньому Місті, якраз навпроти царського палацу. Широченна брама з дерева усу, оздоблена бронзою й тибетською яшмою, горіла позолотою. Вона й зараз мінилася на сонці всіма барвами веселки.

Зненацька брама відчинилася, і з неї на вулицю вибігла тендітна дівчина. Кожен рух її видавав страх. Вона лякливо озирнулася й сховалася за велетенську діоритову статую крилатого бика, який охороняв вхід до палацу. Дівчина немовби збожеволіла.

— Моя дочка! — розпачливо закричав начальник торгового відомства, невідривно дивлячись на дівчину.

І саме в цю мить на вулиці з'явився загін воїнів. Дівчина кинулася їм назустріч. У її волоссі, зібраному ззаду вузлом, виблискували дорогі шпильки. Вона впала перед воїнами навколішки і, повзаючи по бруківці, благала, щоб вони простромили її мечем. Вириваючи з волосся коштовні оздобы й кидаючи їх як винагороду воїнам, бідолаха кричала:

— Жорстокі Кірові воїни хочуть поглумитися з нас... Я не віддам своє тіло... цим варварам з Персеполя й Екбатан. Краще ви вбийте мене!

Сановник учепився пальцями в ланцюг на грудях і закричав:

— Моя дочка! Не вбивайте її! Моя дочка!..

А дівчина тим часом уже розірвала поворозку й оголила груди, благаючи простромити мечем її серце.

Сурмач загону відштовхнув її з дороги. Їм зараз було не до жіночих примх. Дівчина відлетіла на край хідника, і шпилька, яка стирчала у волоссі, вп'ялася їй у горло. Вона впала під ноги кучерявому хлопчині, який тягнув на вірвовці священне біле козеня, щоб принести в жертву богам, — може, вони збережуть йому життя.

Але, забачивши раптом печать смерті на обличчі в дівчини, хлопчина випустив із страху вірвовку, кинувся до неї й залементував:

— Сестро, моя дорога сестричко!

Сановник завив, мов звір, і почав рвати на собі волосся. Негайно покликали двірського лікаря. Випивши кілька крапель якогось відвару, розчиненого в молоці, він прийшов до тями, але безперервно шепотів:

— Я ж казав, що з Кіром треба поладнати миром. Не можна було відсилати його послів з відмовою. Тепер ми самі вбиватимемо себе, вбиватимемо один одного.

Валтасар мимохіть схопився за горло й обмацав гострий кадик. Марні, але справедливі слова! Тяжкі часи настали для Вавілона. До царства, в якому править меч, приходять смерть. Перед цим невблаганним законом не встоять навіть Місто Міст. Битва відбудеться не тільки з ворогом під міськими мурами. Вона почнеться й тут, серед своїх. Пригадаються тисячі кривд і чвар, заворушаться бунтарі, душогуби, зрадники, користолюбці, скнари й усяка інша потлоч, яка заради наживи не побоїться схопити за горло навіть самого царя.

Валтасар іще міцніше стиснув підборіддя довгими пальцями. Незважаючи на вересневу задуху, він відчував, як по спині в нього котиться холодний піт, усвідомлював свою беззахисність перед слугами, чиновниками й придворними. Скільки підступних зрадників може ховатися під їхньою смиренною личиною? Хто знає, може, саме он той чорнобровий писар або он та рум'янощока швачка тільки й чекають нагоди, щоб убити свого царя. Найбезпечніше тепер у палатах, які охороняють вірні воїни.

— Туди, — сказав він і, надівши на шию ланцюг, немовби цих кілька золотих кілець могли замінити йому міцний панцир з лусок, почав спускатися з тераси.

Начальник управління шляхів приєднався до нього й попросив:

— Відпусти й мене, твоя святість. Ми присяглися чесно виконувати свої державні обов'язки, але на нас лежить також турбота про свої родни.

Щоб приховати власний страх, цар силувано й глузливо посміхнувся:

— Ще б пак! Ви завжди віддавали перевагу своєму дому перед царським палацом і своїм родинам перед нашою державою. То хіба можете ви в цю хвилину бути іншими?

— Присягаюся тобі, царю царів, що, піклуючись про своїх близьких, я не забуваю й про інтереси держави.

— Можливо, — зітхнув цар, — але завжди було так, завжди і скрізь, що в тяжкі хвилини прибічники царя трималися поблизу свого володаря й не покидали його заради дружин та дітей.

— Тоді вважай, що я звернувся до тебе з цим проханням тільки від свого імені. Можливо, це тільки я піддався нікчемному страхові, коли побачив труп дочки його світлості начальника торгового відомства. Я теж залишив удома дочку, а вона для мене все, твоя святість. — І на очах у нього заблищали сльози.

— Що ж, іди. Врятуй її й приведи до мого гарему, — зловтішно сказав цар, щоб завдати йому ще тяжчого болю.

— Царю! — пролепетав той і впав Валтасарові в ноги.

— Я сказав, що відпускаю тебе. Можеш іти!

З юрби долинув голос барсіппського намісника:

— Просимо твою святість відпустити й нас. Нашим палацам загрожують грабунок і знищення.

— Он як?! — розлютився цар і гучно втягнув у себе повітря, яке вібривало від звуків перських сурм, гуркоту бойових колісниць і тупоту буйногривих коней.

Гук, виття й ревіння війська були такі оглушливі, наче вони виходили з-під терас Есітіші. Валтасар мимохіть загорнувся щільніше в багрянцю і знітився.

Але щоб ніхто не побачив на його обличчі страху, він, зацінаючись, сказав:

— Чого ви тремтите? Набусардарова армія покидає Кірових вояків у Євфрат, мов те падло.

Перські важкоозброєні воїни готувалися до першого приступу. Воєначальник Утбару сподівався взяти місто штурмом фортечних мурів. Він не сумнівався в успіхові свого добре продуманого плану. Був переконаний, що пробивна сила Кірової армії переважає міцність вавілонських фортець.

На всі запитання воєначальників і царя він відповідав однозначно:

— Вони здадуться, ми візьмемо місто з першого ж приступу.

— А якщо наші сподівання й припущення все ж таки не справдяться? — засумнівався Кір, коли маги вже готувалися принести останні жертви й запашний дим з вівтарів здійнявся вище вершечка вежі Етеменанкі.

— Вони не встоять, царю царів, присягаюсь зіркою Сопід, на якій перебувають душі блаженних. Хай Ахурамазда не допустить мене туди, якщо я не виправдаю твоїх сподівань. Ще ніколи я не був такий упевнений, як перед цією битвою.

— А що передрікаєш ти, князю? — звернувся Кір до Сан-Уррі. — Ти халдей і добре знаєш сили своїх. Ти був заступником Набусардара, начальником вавілонського корпусу.

Сан-Уррі глянув з-під низького лоба на Кіра маленькими чорними очима. В його погляді можна було прочитати невдоволення тим, що перський володар не вшанував його ще жодним військовим чином і величає лише князем. Він мріяв про те, як вступить до переможеного Вічного Міста на чолі загону — з пишними відзнаками високого перського воєначальника. Однак Кір і досі вперто зволікав.

Захоплений уявою про свій блиск, Сан-Уррі всміхнувся:

— Будь-яке місто можна взяти з першого ж приступу, та одного воєначальника для цього замало. А тим часом ти, царю, доручив Угбару керувати штурмом усіх зовнішніх укріплень... Як на мене, то було б правильніше, якби Угбару керував штурмом укріплень Барсіппи з заходу, а штурм вавілонських укріплень зі сходу ти б доручив комусь іншому.

— Угбару — мій найкращий воїн і в мене немає підстави не довіряти йому.

— Угбару чудовий воїн, це правда, але, можливо, серед твоїх прибічників знайшлася б людина, яка краще знає слабкі місця вавілонських мурів.

— Я не знаю такої людини серед своїх прибічників, — покрутив головою цар.

Сан-Уррі опустил очі, його райдужні сподівання на чин вищого воєначальника розвіялись остаточно.

Забувши про скромність, він випалив:

— Я до твоїх послуг, царю царів і володарю світу! Я поведу твої лави на південно-східні укріплення, за якими розташоване Храмове Місто. Жерці Есагілі вблагають

Мардука, щоб він підказав їм, якими хитрощами можна відчинити в цій ділянці браму. Ти й не зогледишся, як я разом з твоїм військом проникну до міста.

Сан-Уррі весь аж затремтів від нетерпіння.

— Ні, ні, любий мій Сан-Уррі. Хай усе лишається, як було. Для твоїх подвигів час ще не настав. Потерпи. Після перемоги над лідійцями я десять років ждав перемоги над халдеями. Більше, ніж поразки, я боявся в чомусь виявити поспіх. Тож будь терплячим і ти.

— Царю, ти прирікаєш мене на нескінченну бездіяльність, на нескінченну... — похмуро процідив Сан-Уррі крізь зуби.

— Терпіння й спокій, — повторив Кір і обернувся до Угбару.

Настирливість Сан-Уррі непокоїла його. Роздратування виразно видавало його честолюбні наміри. Це викликало в Кіра огиду до нього, відбивало бажання доручити йому якийсь важливе завдання.

Але Угбару добре розумів, що мучить цього халдейського чванька, і волів довірити йому командування загonom, який стояв перед укріпленням Храмового Міста.

— Тільки в чині вищого воєначальника, — не забув нагадати йому Сан-Уррі.

— Якщо ти проникнеш до міста й не даси полонити себе, то цар царів надасть тобі чин вищого воєначальника перської армії, — кинув Угбару, чекаючи згоди Кіра.

— Хай буде так, — мимоволі погодився цар і підійшов до вівтаря.

Поки інші покійно молилися. Сан-Уррі шепотів:

— Я битимусь, як лев, битимусь, як тигр. Я переможу і знищу його. Я мушу зламати його міць, мушу приборкати його пиху, мушу побачити його закривавлений труп.

Він думав про Набусардара. Думав зі злобою, до болю стискаючи щелепи. Він ладен був розірвати його зубами, спопелити вогненним поглядом. Позбавлений поки що іншої змоги, Сан-Уррі проклинав його перед ликом чужинських богів, благаючи на його голову ганебної смерті. Хай не знає він від сьогодні ні любові, ні радості! Хай покинуть його від сьогодні сила й тверезий розум! Хай поб'ють його тіло гостець, чиряки і проказа! Хай упаде на нього прокляття! Прокляття!

Однак нічого подібного в цю хвилину з Набусардаром не сталося. Чи то боги відвернули слух від мерзенних прохань, чи то вони не мали сили завдати зла людині — Набусардар сидів у командній вежі муру Імгур-Бел і чекав початку

приступу. Повен сили, здоров'я й мудрості, він готувався відбити напад персів. Він знав, що Кірові вояки ще задобрюють молитвами богів, і дивився крізь стрільницю на клуби диму, які здіймалися над жертвними вівтарями й стелилися над будівлями Вічного Міста.

Він навіть відчув його запах, коли варта розсунула на дверях завісу з металевих лусок, і до вежі ввійшов гонець із барсіппського палацу.

— З чим ти до мене приїхав? — квалливо запитав Набусардар, не чекаючи, поки той привітається.

— З листом від обраниці твого серця, непереможний пане.

— Щось сталося? — і Набусардар схопив простягнений йому мішечок з червоної шкіри, ретельно перев'язаний ремінцем.

— Я вістун радості, а не смутку, твоя світлість, — привітно відповів воїн, поки він виймав із мішечка срібну табличку з червоною стрічкою.

— Вістун радості?.. Так, твоя правда, — полководець усмішкою зігнав зі свого обличчя вираз тривоги. — Зачекай на відповідь за дверима.

Як тільки за воїном зімкнулася завіса з лусок, Набусардар відразу ж заходився читати листа.

«Великий коханий мій, непереможний Набусардаре!
Пишу тобі напередодні битви. У твоїй бібліотеці я вичитала чудові слова й хочу, щоб ти, прекрасний мій і милий мій, послухав їх, бо інших я не бажаю вимовити в цю хвилину: «Поклади мене на серце своє, як печатку, і на руку свою, як перстень-печатку, бо любов сильна, як смерть». О, так, хоробрий коханий мій, поклади мене на серце своє, як печатку, — і тоді я буду з тобою навіть у найлютішій січі й тілом своїм, ніби панцирем, захищатиму твої груди від ворожих стріл. Поклади мене й на руку, як перстень-печатку, що додає людині сили й робить її невразливою. Я припадаю вустами до твоїх вуст і шепочу: «Любов сильна, як смерть, любов сильніша за смерть. Хто любить щиро, той не вмирає, бо любов надійно захищає людину, як металевий щит захищає в бою воїна». Пам'ятай про це, мій найдорожчий, коханий мій. Обгорни пурпурою стрічкою руків'я меча — вона оберігатиме тебе в хвилину небезпеки. На ній я вишила власноручно: «Любов сильніша за смерть». Так, любов сильніша за смерть! Не забувай про це, мій звитяжцю.

Нанаї».

Набусардар ладен був негайно помчати до Барсіппи й палко обняти Нанаї, але, глянувши крізь стрільницю понад дахами, побачив, що дим із жертвних вівтарів персів уже не здіймається так високо, — мабуть, богослужіння скоро закінчиться.

Він гукнув писаря й наказав йому накреслити на воску кілька фраз, а потім перенести їх на золоту табличку і в тому самому шкіряному мішечку відіслати Нанаї.

Лисоголовий учений муж сів на підлогу, схрестив ноги і, поклавши на праве коліно воскову табличку, заходився виводити різцем під диктовку Набусардара:

«Велителько серця мого, найдорожчий мій скарбе!
Мені здається, що я жив тисячоліття тому й тисячоліття тому зустрів тебе і вже тоді сказав тобі: «Любов сильніша за смерть». І це була правда, бо після такої довгої перерви любов воскресила нас із мертвих, щоб ми нагадали про неї людям у новій подобі, в подобі Нанаї й Набусардара.

Не забувай, вічно жадана моя радосте, що я тобі казав: «Ти — ніби вранішня зоря, ти прекрасна, як місяць, чиста, як сонце. Шия твоя — мов вежа із слонової кості, очі твої — зеленкаві озера. Стан твій стрункий, як пальма, а перса — як виноградні грона. Твої уста — наче дві червоні стрічки. Мова твоя — ніби музика, а волосся твоє — немов отара овець біля підніжжя гір. Ти — суцільні чари, подруго моя, і в тобі немає навіть найменшої вади. Ти полонила моє серце, полонила його єдиним своїм поглядом, єдиним порухом своєї шиї».

Я покохав тебе, Нанаї, покохав тебе навіки й усім серцем. Я не знаходжу інших слів і погоджуюся з тобою, що любов — це життя і що любов сильніша за смерть. Твоєю пурпурою стрічкою я обвиваю руків'я меча і...»

Останні його слова потонули в ревінні сурм, яке долинуло зі сходу і вдарилось об мур командної вежі Імгур-Бел. Зразу ж за цими звуками пролунав оглушливий боювий клич, і на зовнішні мур Вавілона з боку Каналу Блакитних Вод посунули Кірові полки.

Струнки лави щитоносців, лучників, пращників, списоносців і дротиконосців наїжилися зброєю.

Набусардар миттю підхопився з кам'яної лави. Пурпурова стрічка зісковзнула з його коліна під важкий черевик воїна. Крижкі кульки перлів закрущали під ним, але він цього не помітив. Вибігши на мур, він скомандував:

— Приготуватися до бою! Сурмачі — сигнал!

Халдейські сурмачі заграли на фортечному мурі. На перші закличні звуки сурм пронизливо озвалися ріжки вздовж усього муру. З вулиць міста долинув громовий дріб барабанів. Усе живе в Вавілоні було на ногах. Усе насторожилось. Не так битва, як те, що може настати після неї, помножувало жах вавілонян, доводило їх до божевілля.

З обох боків засвистіли перші стріли. Стріли перських воїнів сипнули на мур, а стріли халдейських воїнів — у лави Кірової армії. В перші хвилини це схоже було на бистрий лет птахів, але незабаром у повітрі розгулялася справжня віхола. Було видно, як кілька десятків Набусардарових воїнів випустили з рук луки, і їхні тіла звалилися на мур або сповзли додолу по його зовнішньому боці, залишаючи за собою червоні смуги. Проте й перські воїни падали під ноги своїм товаришам і, конаючи, відчували, як спрагла халдейська земля жадібно вбирає в себе їхню теплу кров.

Хоч як це дивно, іншої зброї перси поки що не застосували. З цього можна було зробити висновок, що для здобуття Вавілона Кір вирішив вдатися до зтяжної облоги, а не до навального штурму. Набусардарових воєначальників тривожили тільки незвичайно великі прогалини між окремими полками ворога.

— Це не випадково, — зауважив й Ісма-Ель, який керував обороною Барсіппи.

— Прогалини по всьому коду припадають строго навпроти фортечних воріт — додав його помічник. — Можливо, перси бояться наших вилазок і хочуть затиснути нас у лещата.

— А може, Кір вирішив здивувати нас чимось новим у тактиці облоги.

Набусардар, який у цей час разом з Валтасаром, що тільки-но прибав сюди, піднявся на вершечок вежі й теж звернув на це увагу.

— За передпіллям я бачу якийсь незрозумілий рух, — сказав він, напруживши зір. — Схоже на те, що це загони кінноти. Але яка користь від кінноти на початку битви, коли брами зачинені, а мур не проламано?

— Я нічого не бачу, — невдоволено буркнув Валтасар. — Треба було все ж таки надіти перстень з лігіром, який робить людину далекозорою.

— Так, — байдуже кивнув головою Набусардар і, зморщивши лоб, примружився. — Зір мене не обманює, це такі загони важкої кінноти. О Німібе, що це може означати?

— Приступ! Раптовий приступ! — пробелькотів цар.

— Може, й справді вони вирішили вдатися до приступу замість облоги? Та ти не бійся, царю царів, я це передбачив і ми готові до всього.

Набусардар подав знак сурмачам, і вони попередили воїнів біля брам, що наближається ворог.

Крізь лютий вихор стріл із боку персів долинуло щось схоже на удари гонга, і тієї ж миті в прогалинах навпроти брам, наче з-під землі, вирости лави списоносців і пращників.

— Невже вони ховалися в ровах і вовчих ямах?! — вигукнув Валтасар.

— Ні, твоя святість, перед тим як розпочати приступ, перси засипали ями й рови, але списоносці й пращники стояли на колінах між рядами лучників. Через те ми й не могли їх помітити. Тепер вони підводяться і заповнюють прогалини навпроти брам. Готується приступ. Кір весь час підтягує нові сили.

З-за ровів і насипів, що оточували перський табір, виринули також облогові й металеві знаряддя. Гуркотіли катапульти й балісти. Підкочувалися штурмові вежі, пересувні навіси й коші. Серед них були фортечні тарани з наконечниками у вигляді баранячих голів, металеві свердла, закріплені на тесаних дерев'яних стояках, гаки для витягування розхитаної цегли й каміння з мурів, драбини, вірвовки й ланцюги.

Усе це навально, в зразковому порядку сунуло до вавілонських мурів.

Набусардар кричав з командної вежі:

— Сурміть! Сурміть! Сурміть!

Біля брам з внутрішнього боку все прийшло в рух. Воєначальники віддавали накази й ще раз уважно оглядали вишикувані загони. Готувалися до бою й резервні загони в тилу. Халдейські сурми безперервно сурмили тривогу.

Понад мурами просвистіли перші камені, кинуті перськими пращниками. У відповідь вавілоняни вистрелили з катапульта та баліст. Кірове військо з оглушливим гуркотом і войовничим ревом наближалося до фортечного муру. Одні — затулившись щитами, інші — під пересувними навісами, ще інші мчали стрімголов уперед тільки з мечем у руках, без шолома й щита. Словнені войовничого запалу, вони виявляли нетерпіння якомога швидше зійтися віч-на-віч з ворогом. Гарячих і хоробрих від природи, їх не лякала навіть смерть тих, що падали перед ними, як підкошені, від стріл халдеїв. Ще дужче розлютовані пролітою кров'ю братів,

вони прагнули крові ворога. І коли першим мерахійцям удалося перекинути колоди через захисний рів біля підвалин муру, вони накинулись на збитих з укріплень пораних халдеїв і, вгризаючись їм у горло, смоктали з їхніх жил теплу кров. Вони гинули разом зі своїми жертвами, пронизані згори списами воїнів Набусардара.

І хоч вавілоняни вперто намагалися затримати просування ворога, персам усе ж таки вдалося під прикриттям штурмових веж — до одної брами раніше, до іншої пізніше — підкотити довжелезні фортечні тарани. Після цього найвідважніші і найспритніші з числа тих, що йшли на приступ, пробилися зі свердлами аж до мурів, незважаючи на град стріл згори. Під прикриттям щитоносців вони обдирали смоляну обмазку і спритно вивертали цеглину за цеглиною, камінь за каменем, щоб якомога швидше зробити вилом і дістатися на той бік, на територію Вічного Міста.

В лютий герць з вавілонськими мурами вступив загін ассірійців, який входив до складу армії Кіра. Вони ще не забули, як їхню країну підкорив цар Навуходоносор, а оспіване поетами місто Ніневію, місто краси й пишноти, обернув на купу мертвих руїн. Угбару знав, що серця ассірійців сповнені ненависті до халдеїв, і виставив їх проти північно-східного крила укріплень, за якими на високому пагорбі стояв літній царський палац, оселя світла й радості, сонячна Муджаліба. Химерна архітектура палацу й розкішні тераси садів, які робили цей куточок подібним до втраченого раю перших людей, викликала нестямну лють у синів колись могутньої, а нині занепакої Ассірії. Не лише свердлами, таранами й гаками трощили вони мури довкола неї, а, охоплені бажанням помсти, били головою об каміння й поранили до крові пальцями виколупували цеглину за цеглиною.

Угбару кинув їм клич: «Помститься за Ніневію!»

І в войовничому крику та гуркоті битви раз по раз лунали ці слова:

— Помститься за Ніневію! Помститься за Ніневію! Помститься за Ніневію!

Але здолати вавілонські мури було не так легко. Для цього потрібні були величезні зусилля й час. Халдеї не відчували нестачі в засобах, які зводили нанівець руйнівну працю ворога. Кипляча смола безперервно лилася на зайд, запалена куделя, яку скидали згори, підпалювала на них одягу. Не в одного перса спалахувала густа кучерява борода й скуйовджене волосся, наче віхоть соломи. Штурмові вежі, пересувні навіси й коші вавілоняни підпалювали розпеченими ядрами та речовинами, які важко піддавалися гасін-

ню. На ділянці, де наступали ассірійці, нарешті то тут, то там спалахнули вогнища. В бурхливе полум'я балісти метали груди лою й смоли, і полум'я від цього розгорялося ще дужче. Ассірійські воїни оберталися на живі смолоскипи. Залишалось тільки одне — відступити й шукати рятунку в каламутних водах каналу.

Ассірійці повторили приступ, кинувши в бій резерви, однак їх спіткала доля першого загону.

Перед другим приступом начальник північних укріплень столиці наказав, щоб мешканці Муджаліби покинули палац, розташований на небезпечній відстані від фортечного муру.

Цариця разом з усіма своїми придворними змушена була перебраться до царського палацу цитаделі Набопаласара.

Хоч весь Вавілон у ці дні жив думкою про перемогу, час записав до своєї хроніки й рядки про менш значні події.

Вони були пов'язані саме з переселенням цариці й придворних до палацу Набопаласара. Ці події стосувалися царя Валтасара, і він надавав їм не меншої ваги, ніж Набусардар неприступності вавілонських мурів. Що більше наро-

став натиск ворога, то більші побоювання закрадалися Валтасарові в душу за майбутнє панування роду Набонідів. Цареві ні на хвилину не давало спокою те, що в нього досі немає сина і що дружина не може йому подарувати

нащадка, який посів би після нього престол. Він тяжко переживав своє горе й шукав виходу із цього становища з не меншою наполегливістю, ніж його полководці під час

приступу вавілонських мурів.

Тимчасом як армії по обидва боки мурів билися не на

життя, а на смерть, з царем Валтасаром несподівано стала

пригода, на підставі якої він зробив висновок, що боги все ж таки до нього прихильні. З Муджаліби разом з царицею перед лицем небезпеки переселилися й жінки

Валтасарового гарему. І тут молодий цар по якомусь часі знову побачив скіф'янку Дарію. Після того як Валтасар

наказав кинути її до темниці, він не знав, що з нею сталося. Цариця без його відома наказала випустити її на во-

лю. Вона свідомо пішла на хитрість перед Валтасаром — переконала його, ніби після фатальної поразки під Пагор-

бами він сам наказав звільнити її, оскільки серце його сповнилося співчуттям до дівчини. Валтасар не взяв під

сумнів правдивість цих слів, і гадки не маючи, що цариця скористалася сум'яттям, яке поїняло його душу після про-

граної битви. Коли він знову побачив Дарію, гіркий біль від усвідомлення того, що в нього немає наступника, трохи

вгамувався. Йому раптом сійнула думка: а що, як лоно Сі-

ріушевої дочки поблагославлять бєги й дадуть родові Валтасара нащадка? Цією думкою він поділився з царицею, і та, сердешна, зламана своїм горем, зрештою, погодилася на все, хоч і не дуже радо.

Цар був навіть вдячний начальникові північних укріплень за те, що той наказав переселити мешканців Муджаліби. А коли Набусардар ще того самого дня, після відбиття другої атаки ассирійських загонів, підвищив його до головного начальника, Валтасар послав йому меч з золотим руків'ям як винагороду за виявлений героїзм.

Набусардар наполягав сам, щоб цар залишив мури й не виходив зі свого палацу. Перебувати на мурі Імгур-Бел було досить небезпечно, особливо після того, як загін Сан-Уррі вдарив потужними таранами в південні укріплення Храмового Міста.

Халдейським військом тут командував вищий воєначальник Ель-Халім, затятий ворог Есагіли, і Набусардар був певен, що він не дасть святому отцю, верховному жерцеві Ісме-Ададу, ошукати себе. Та ще небезпечною, ніж хитрощі Есагіли, на цій ділянці була сила перського війська.

Помічник саме доповів Ель-Халімові:

— Брама от-от упаде!

— Посильте натиск згори, з мурів! — наказав Ель-Халім. — Застосуйте вогонь і важкі каменемети!

— Це нічого не дасть, бо персів тут вогонь не бере. На них мокра одежа, і все облогове знаряддя накрите мокрими шкурами. Наші запалювальні речовини гаснуть.

— Свята Іштар Арбельська! — заскреготав зубами Ель-Халім.

— Не допомагають ні завали з дорожніх плит, ні пальмові підпори, ні залізні коли... Поглянь, як прогинається права ступка брами! Вона піддається... піддається...

— Що ж... Доведеться йти в рукопашний бій. Сурми воїнам сигнал!

Тільки-но він це вимовив, як права ступка важкої дерев'яної брами, скутої металевими штабами, упала з оглушливим тріскотом.

Не встигли просурмити сурми, а в пролом уже ринула лавина персів з щитами, мечами й списами. Слідом за густими рядами пішаків рухалася важка кіннота. На кінцях довгих списів виблискували довгі гострі наконечники й гаки з зазубнями — їх неможливо було витягнути, якщо вони впилися в тіло.

Ці гаки добре запам'яталися Ель-Халімові. З таким же списом поруч загону скакав на бабському огирі воєначальник.

Під червоним плащем у нього час від часу зблискував меч. Ель-Халім мимохіть відзначив, що меч цей скоріше халдейський, ніж перський. І цей пурпуровий плащ теж відрізнявся від плащів перських воєначальників.

Та все це він побачив лише мигцем. Картина бою на підступах до міста різко змінилася. У пролом навально сунули перси. Невтримний потік воїнів Кіра закритий від Ель-Халіма вид на передпілля. Він хотів був піднятися на свою командну вежу й звідти оглянути все довкола, але це вже не мало ніякого сенсу.

На вулицях Вічного Міста задзвеніли перські мечі. Вони були двосічні й легкі, тоді як частині Набусардарових воїнів доводилося битися застарілою важкою зброєю. Зате вавілоняни були озброєні славнозвісними дротиками.

Такої битви, яка розгорілася в цю хвилину за Південну браму, давно вже не бачили людські очі. Вона нагадувала шал розбурханих стихій, зображений на стінах і плафонах бенкетного залу царського палацу.

Військо Ель-Халіма почало відступати. Більшість кинулася до Епатутіли, храму бога Нініба. Дехто втік у напрямку Есагіли, інших найманці Кіра гнали вздовж мурів Імгур-Бел на північ. До Верхнього Міста, де жили вельможі, багатії й купці, до розкішного торгового кварталу було вже рукою докинути. Прорив персів викликав у вавілонян неймовірну паніку.

Однак Ель-Халім не втратив самовладання. Бувалий, досвідчений воєначальник, який приніс своїй вітчизні не одну перемогу, він швидко зорієнтувався і, кинувшись до резервних загонів, негайно повів їх на ворога. Набусардарові теж довелося напружити сили. Цілий загін він послав на допомогу Ель-Халімові і тепер сам зі жменькою воїнів бився під внутрішнім муром Імгур-Белом проти персів, які проникли до міста.

Після запеклої січі найманці Угбару почали подекуди відступати. Свіжі резерви Ель-Халіма відтиснули ліве крило варварів до пащі брами. З Нижнього Міста від головного начальника Акур-Сіна несподівано наспіла підмога. Це був загін металників, які з гуркотом підкотили свої катапульти й балісти, що стріляли пучками стріл і розпеченими керамічними ядрами. Стріли в'їдалися в тіла ворогів, мов жала шершнів. Вони пробивали їм шиї, впилися в голови й очі. Проти такої зброї нічого не вдієш навіть вертким двосічним мечем, хоч би яким чудовим він був.

Зазнавши великих утрат, Кірові вояки, які славилися своєю хоробрістю й войовничістю, почали відступати, а далі й кинулися панічно тікати.

І тоді на обрії, ніби раптовий кривавий вихор, з'явився вершник у пурпуровому плащі на баскому коні. Він торував собі дорогу, рубаючи мечем навсібіч. Йому було байдуже, чи це голова халдея, а чи перса — він люто разив кожного, хто стояв на дорозі. Мов божевільний сліпець, рубав живих і мертвих, безоглядно пробивався до своєї мети.

Воїни Угбару знали, що це їхній новий воєначальник Сан-Уррі, а Набусардарові новобранці прийняли його за халдейського воєначальника через плащ із сідонського пурпуру. Ель-Халім знову побачив у руках шаленого вершника спис із гачкуватим наконечником. Мов віщий сон, він весь час не сходив йому з думки. Спис загрозливо маячив перед очима, і в клетоті бою Ель-Халімові промайнуло в голові: «Здається, він цілиться просто в мене».

Тієї ж миті огир під червоним вершником звився дибки, й Ель-Халім іще встиг помітити ошкірене обличчя цього виродка.

— Сан-Уррі... — прошепотів він.

Залитий потом і забризканий кров'ю, Сан-Уррі зареготав. Він попустив поводи, і його видресирований кінь, перемайнувши через гору трупів, опинився на відстані списа від Ель-Халіма.

У сліпучому світлі полудня сяйнув гачкуватий наконечник, і Ель-Халім ще відчув страшний удар в обличчя. Зі звірячою люттю Сан-Уррі увігнав наконечник списа йому просто межі очі. Приснула кров, і Ель-Халім сконав на місці. Сан-Уррі миттю стягнув його з коня і, стиснувши ногами боки свого огиря, поволік на списі до пересувної командної вежі Кіра.

Один із халдейських воєначальників був свідком цього підлого вбивства і, коли персів витіснили за фортечні мурі, поспішив сповістити Набусардара про жахливу смерть Ель-Халіма.

— О чудовисько! — скрикнув Набусардар.

— На ньому був такий же плащ, як у наших. Мабуть, через те Ель-Халім вчасно не розпізнав цього мерзотника.

— О чудовисько! — повторив Набусардар, скрегочучи від люті зубами. — Якби мої воїни не були такі виснажені жорстокою січчю, я наказав би гнатися за ним аж до самісінького царства Нергала.

— Війна ще не закінчилася, твоя світлість, і Сан-Уррі своєї долі не уникне.

— О виродок! — задихався від люті Набусардар. — Ручусь головою, що це на його чорному сумлінні падіння Мідійського муру. Я давно підозрював, що він утік до персів. Але ти маєш рацію — війна ще не закінчилася.

І справді: демони війни лише ненадовго принишкили на вавилонському передпіллі. А на підступах до Барсіппи й досі точилася жорстока битва.

Переконавшись, що на цій ділянці Кір виставив незначні сили, Ісма-Ель вирішив негайно зробити вилазку. Атака йшла за атакою, і після кожного відступу на бойовищі залишалися гори трупів. Воїни обох сторін робили з тіл своїх полеглих товаришів укриття й стріляли з-за них у ворога. Невдовзі загони Угбару відступили аж до Великого каналу, і до персів, які штурмували вавилонське передпілля, докотилася чутка, що військо під мурами Барсіппи приречене.

Тоді Кір узяв на себе командування військом, що стояло на сході, а Угбару послав до Барсіппи.

На західну ділянку можна було потрапити, тільки переправившись через Євфрат. З цією метою в горішній течії річки, вище міста, перси поставили тридцять кораблів. Це були кораблі, на яких фінікійські купці везли Валтасарові кіпрських красунь. Кораблі охороняв загін кінноти й загін пращників. За наказом Ісма-Еля халдейські воїни день і ніч кидали на них важкі каменюки з баліст і вогненні стріли з катапулт. Нехтуючи смертельною небезпекою, перси безперервно поливали водою хисткі судна, але не змогли запобігти лихові. Вихор вогню охопив перші три кораблі. Язики полум'я з тріском почали лизати колоди, дошки й смолу.

Саме в ту хвилину Угбару переправлявся по них на другий берег. Він насилу врятувався, зістрибнувши з коня, який застряг між обгорілими колодами.

Спершу він кричав, б'ючи ногами в пахвини:

— Но! Но... Пішов!

Та коли кінь почав провалюватися щораз глибше між обвуглені колоди, Угбару зіскочив з нього й пересів на іншого. Женучи коня галопом, він лаявся:

— Хай Анхра-Майньо пошле на них чуму! Хай Ашшур скалічить їм руки й ноги!

Оскаженілий, він примчав на барсіппське бойовище й тут же повів проти халдеїв військо, що відступало. Зав'язалася жорстока битва, яка тривала цілу годину. Обидві сторони зовсім виснажилися. Захопивши в полон загін персів, Ісма-Ель сховався за мурами міста.

Після цієї січі бої на декілька днів припинилися, але саме тоді сталася фатальна для Вавилона подія: разом з загоном полонених халдеї, нічого про це не відаючи, впустили до свого міста жменьку перських вивідачів на чолі з Елом, що переодягся Набусардаровим воїном.

Два трофеї лежали перед великим Кіром після запеклих боїв за Вічне Місто. Він похитував похнюпленою головою й похмуро оглядав здобич. Виявилось, що не так просто взяти Вавилон. Усі атаки персів розбились об міць Набусардарової армії. Кір почував себе марнотратником, який легковажно кинув своє військо в пашу смерті й заслуговує за це покари. Порівнявши втрати і здобутки, дійшов висновку, що підсумок вельми вбогий.

Два незначні трофеї — оце, мабуть, і все.

Перший з них — бездушне тіло вищого воєначальника Ель-Халіма, за яке, згнітивши серце, довелося підвищити марнославно негідника Сан-Уррі.

Другий — кам'яна таблиця з написом царя Сарданапала, яку зірвали з муру Імгур-Бел ассірійці й гордо поклали до ніг володаря світу, всемогутнього Кіра.

Два нікчемні трофеї у винагороду за потоки людської крові, за незліченні рани, за невимовні страждання.

— А-а! — махнув він рукою й глянув на вимашеного болотом ассірійця, який, ховаючись від халдеїв, проповз по дну стічної канами з плитою Сарданапала.

— Вона ще з тих часів, царю царів і володарю світу, — сказав воїн, — коли Вавилоном правили ассірійські царі. Зверни свій погляд до неї й прочитай її.

— А-а! — знову махнув Кір рукою, але потім схаменувся, що не годиться нехтувати здобиччю, яка є гордістю його воїнів, і перебіг очима напис.

Ассірійський правитель вихвалявся такими словами:

«Мардукові, володареві усякої тварі в царстві ігігі й аннунакі¹, сотворителю неба й землі, визначальникові долі, обивателю Есагілі, владці Бабілу, вседержителеві, на славу й хвалу звів я мур Імгур-Бел. Я — Сарданапал, великий цар, цар могутній, цар усевладний, цар країни Ашшур, цар чотирьох сторін світу, син Асархаддона, великого царя, могутнього царя, царя всевладного, царя країни Ашшур, владки Вавілонії, царя Шумеру й Аккада, внука Сінахеріба, великого царя, могутнього царя, всевладного царя, царя країни Ашшур...»

¹ Ігігі — небесні духи, аннунакі — земні духи, виконавці наказів великих богів.

— А-а! — втретє махнув рукою Кір.

— Великими були колись наші царі, — випнув груди воїн, — велике і славне було наше минуле. Наші царі правили навіть могутнім Вавилоном, хоч Вавилон не так легко підкорити.

Очі перського володаря люто зблиснули.

— Так! — погодився він після паузи.

— Що накажеш зробити з цією таблицею, володарю світу? Може, почепити її над входом до твого шатра, щоб розпалити халдеїв?

— Ні, ні! — заперечив Кір. — Почепить її над входом до свого табору, хай вона розпалює вогонь у душах ассірійців, хай нагадує вам про те, що ваші предки колись завоювали Вічне Місто. Дивіться на неї, щоб у вас ожив войовничий дух предків!

Воїни схопили таблицю й з радісними вигуками понесли її до свого табору, як наказав цар.

— А що робити з цим? — запитав Сан-Уррі, показуючи на труп Ель-Халіма.

— Кинути в канал! — сказав Угбару.

— Ні, ні! — Кір насупив брови. — Як хоробрий воїн, Ель-Халім заслуговує на мою гостинність і пещесті. Викопайте йому глибоку могилу. Покладіть на неї плащ, шолом, панцир і меч мертвого. Увіткніть над могилою чотири довгих списи й зробіть із пурпуру полог. Тричі по сім день доблесний Ель-Халім буде моїм гостем. Щодня на його честь я наказую забивати бика, підносити йому в золотих чашах іскристого вина й білого хліба в кошиках із срібла. Ти, Угбару, мій головний воєначальнику, вибери найгарнішу наложницю з мого гарему і накажи їй кожного надвечір'я намащувати своє тіло пахощами й проводити ніч під пурпуровим пологом. Нехай, підкріпившись жирним бичачим м'ясом, міцним вином і пшеничним хлібом, Ель-Халім потішиться нею.

Все зробили так, як звелів цар.

Пахощі курилися біля могили Ель-Халіма, і пурпур гойдався над нею. Найзбагливіша з усіх Кірових наложниць щовечора входила під полог і на шовковій підстилці кликала Ель-Халіма любострасним голосом.

А поки все це відбувалося, перські вояки гукали халдеям, які стояли на мурі:

— Дивіться, яку шану виявляє наш володар своєму бранцеві!

— М'ясом, вином і білим хлібом частує його!

— Слава нашому цареві!

— Хай живе Кір!

Але їхні слова не знаходили відповіді. Халдейські воїни з огидою дивилися на те, як перси вшановують доблесного Ель-Халіма. Щоб заткнути пельку цим чванькам, вони на шостий день, день священнодійства магів, укрили землю на вавілонському передпіллі відрубаними головами перських полонених. Балісти закидали їх просто перед Кірив намет; метали з катапулт навіть відрізані руки й ноги. А щоб умилюстити розгніваних богів, з важких баліст кидали обрубані тулуби.

Перські воїни з жахом дивилися на це, а Кір ледве стримував себе від люті.

Воєначальники деяких загонів вимагали від Угбару, щоб Кір відступив з-під Вавілона. Час іде, запаси харчів і стріл тануть на очах, лави персів рідшають, а місто Мардука стоїть і стоїть.

Але коли Угбару переказав Кірові це прохання, той весь налився кров'ю й відрубав:

— Ні! Ми знову підемо на приступ! І не відступимо доти, поки Вавілон не упаде до моїх ніг.

— Я не сподівався, що армія Набусардара виявить нам такий запеклий опір.

— А я сподівався, Угбару, я був готовий до цього. Я ніколи не розраховував на слабкість армії Набусардара. Я знав, що проти нього нам доведеться застосувати іншу зброю. Ми стоятимемо під брамами Вавілона доти, аж поки в халдеїв вичерпаються всі запаси харчів. Я заморю їх голодом!

— А якщо на це піде цілий рік?

— Хай навіть цілий рік!

— Можливо, завбачливий Набусардар зробив запаси на два-три роки наперед.

— Поклич до мене Сан-Уррі, — відповів Кір.

На всі Кірові запитання Сан-Уррі кивав головою й ще дужче шулив вузькі щілини своїх очей під пильним поглядом вододаря світу.

— На скільки років Набусардар запасся харчами? Ти був заступником начальника вавілонського корпусу, ти повинен це знати.

— Набусардар готувався до тривалої війни. Всі царські комори повні ячменю й пшениці, сушарні — м'яса, а підвали — олії й вина.

— Так, — сказав Кір, дивлячись просто в вічі Угбару. — В майбутній битві головним завданням для твоїх воїнів буде пробратися туди, де стоять комори, сушарні й підвали

з запасами. І хай твоїм гаслом буде: палити, палити, палити!

— Дозволь зауважити тобі, царю царів, — втрутився Сан-Уррі, — що врожаю з вавілонських нив халдеям вистачить на цілий рік. Навіть якщо комори і згорять, то новий урожай повністю покриє їхні збитки.

— Ми підпалимо їхні поля напередодні жнив. Жодне зеренце не повинне потрапити до засіків. Виноградники ми спустошимо балістами, а на їхню худобу наші маги випросять у богів пошесть. Ми отруїмо джерела, знищимо все, що можна їсти. Тоді вони приповзуть до мене на колінах і лизатимуть порох з моїх черевиків, як жебраки милостині, благатимуть пощади. Ти зрозумів, Угбару?

Хоч Кір самовпевнено вимовляв фразу за фразою, в голосі його вчувалося роздратування, а ясне чоло затьмарилася тінь.

— Так, — невпевнено відповів Угбару.

— Так! — сердито вигукнув усемогутній цар, бажаючи підбадьорити його й нагадати про свою перевагу над Валтасаром. Але він сам уже не вірив у свої сили й за хвилину мовив трохи спокійніше: — Слова мої злі й чванливі. Чому я так говорю? Мабуть, з відчаю... — Він силувано посміхнувся. — Мабуть, я втрачаю розум перед вавілонськими велетнями. Так, вони міцні, але невже перський цар слабший за них? Не вірю, ні, не вірю, Угбару!

Угбару, схиливши голову, чекав його наказів.

— Ми візьмемо Вавілон голодом, Угбару. Не приступом, а затяжною облогою й нищенням ослабимо ворога. Хай твої воїни не дають їм передиху, хай тривожать їх вдень і вночі, розумієш, вдень і вночі!

І перське військо, незважаючи на спеку і втому, невпинно штурмувало Вічне Місто. Безперервні атаки ворога, постійна бойова готовність виснажували воїнів Набусардара. Траплялося, перси групами проникали до міста, ховалися в садах, у храмах або в оселях тих, хто чекав від Кіра визволення. А через день-два раптом спалахувала вогнем якась із царських комор. Часто паліїв ловили й на місці розправлялися з ними. Але чого варте було життя для фанатичного перса — він зробив свою справу, а це було для нього головне. Вавілонські комори одну за одною поглинав вогонь. Рік тягнувся повільно, і люди чекали нових жнив. Та раптом у пору буйного дозрівання вавілонські поля й виноградники охопили пожежі. В криницях оселилися демони й забирали людські життя в царство тіней, у царство смерті. Якось під час боїв персам удалося через проламану

браму загнати до міста череду волів, заражених чумою. Халдеїв опадав жак. Щодня на них звалювалися нові й нові удари. Постійні невдачі стерли з їхніх облич усмішку, погасили блиск в очах і вогонь у тілі. Життя в місті обернулося на жалюгідне скніння. Вавилон, гордість світу, нагадував прив'язлу квітку золотого лотоса чи гордого золоторогого оленя, невтримний біг якого обірвала в лісі стріла ловця. Проте місто, виснажене, змучене, зранене, ніяк не хотіло здаватися.

Так, Вавилон стояв, стояв і стояв!

Минув рік. Почався другий — рік великих надій царя Кіра. Він чекав, що голод нарешті викосить за неприступними мурами все живе.

Але Вавилон стояв, стояв і стояв.

Коли вже кінчалось третє півріччя облоги, Кір покликав наймудріших із магів і наказав їм звернутися до зірок. Як і раніше, сяйво зірок провіщало, що син Камбіза і внук Астіага зламає міць Мардукового міста.

— Зламає! — невтішно вигукнув цар. — Зламає... Весь час тільки й чую це від вас, але скажіть мені, що його досі тримає?

Головний маг з готовністю відповів:

— Нініб, дарувальник сили, який перебуває в Епатутілі. Треба позбавити місто його бога Нініба, і тоді перед твоїм військом, царю царів, брами Вавилона відчиняться самі.

— О! — спалахнув Кір. — І цього треба було чекати цілих півтора року! Чому ви не відкрили мені це раніше?

— Ласка зірок незбагненна, — утішав його маг, — вони вирішили відкрити це тобі саме тепер, і це зовсім не пізно, бо простому смертному вони відкрили б це тільки перед його сконом.

— Ти хочеш докорити мені, що я невдячний? Або, може, що я забував про жертви богам?

Кір сьгнув рукою за пояс і, вийнявши золотий ланцюг, кинув його магові на простягнені долоні.

— Нехай благословить тебе Ахурамазда, царю царів, — уклонився мудрець і погладив пальцями коштовний дарунок.

— Ви кажете, що я напевне зламаю міць Мардукового міста?

— Присягаємось богами.

— Можете йти... а ти, Угбару, накажи Сан-Уррі викрасти з Епатутілі бога Нініба.

Сан-Уррі ретельно все обміркував і вирішив удатися до підступу. Йому був добре відомий панічний страх халдеїв

перед мертвими. Звичай велів їм виконувати будь-яке бажання покійного, коли той з'являвся до них. Отож, розраховуючи на простодушність вартових, Сан-Уррі одної ночі перебрався в одєжу Ель-Халіма. Коли небо лило на місто прохолоду, під мурами Вавилона з'явився червоний вершник. За плечима в нього маяв плащ Ель-Халіма, на голові був шолом Ель-Халіма, в руці поблискував меч Ель-Халіма з дорогоцінним руків'ям. Обличчя його було закрите чорним заиналом.

Супроводжували його двадцять вершників у дорогих обладунках.

Рівно опівночі, коли душі мертвих блукають по світу, він постукав у Південну браму.

Вартовий запитав:

— Хто ти?

— Я — дух Ель-Халіма. Я йду до Нініба, щоб він мене оживив.

Воїн злякано позадкував і розбудив товаришів.

Поки одні цокотіли зі страху зубами, інші допитувались у привида з царства тіней:

— А хто це з тобою, твоя світлість?

— Це мої воїни з царства душ.

Гнітюча тиша запанувала під склепінням брами, на обличчях у воїнів відбивалися страх і подив.

Сан-Уррі вмовляв:

— Пропустіть свого воєначальника до Нініба, щоб бог знову влив у його жили кров. Пропустіть мене до Нініба, щоб я встав із мертвих. Я знаю, як здолати персів і вигнати їх із нашого царства. Тільки-но Нініб наповнить моє тіло силою, ви станете свідками чуда. Під вавилонськими мурами не залишиться жодного перського зайди.

Хто не мріяв діждатися того дня, коли нарешті вмовкне брязкіт мечів? Хто не мріяв нарешті вільно зітхнути на вільній халдейській землі?..

Брама відчинилася, і підступний Сан-Уррі неквапливо в'їхав на своєму огирі до міста. З ним двадцять озброєних персів на захищених кольчугою конях. Вони звернули до Епатутілі.

Храм був порожній, тільки біля вівтаря у чашах металевих світильників мерехтіли поодинокі вогники. Перед вівтарем стояв навколішках жрець і молився в тиші пізньої ночі. В супроводі найсильніших десяти воїнів Сан-Уррі підкрався навшпиньках до нього і встромив йому в спину меч. Витерши закривавлене вістря об білу жерцівську рясу, він наказав своїм супровідникам хапати статую Нініба. Ті

почали вовтузитись біля неї, бо вона була заважка й для десятих чоловік, але навіжений Сан-Уррі ні на що не зважав. Нарешті статую бога з дерева усу й чистого золота вони звалили з п'єдесталу й, накинувши на неї вірвовку, притьмом потягли до виходу. В тіні сикоморів прив'язали статую до вісьмох коней і помчали назад до Південної брами.

Тут Сан-Уррі, важко зводячи дух, гукнув халдейським бартовим:

— Ель-Халім устав із мертвих, радійте! Ви побачите чудо: поки зійде сонце, війна закінчиться!

І знов відчинилася брама. В діях воїнів не було й тіні вагання — адже через браму проїжджав гонець миру. В їхніх думках не було й тіні підозри — її розвіяли слова обіцянки, що до сходу сонця війна закінчиться!

З-за Тігру приснули перші промені світанку. Гострі золотаві списи вп'ялися в річкові глибини. Від обрію покотилася вогненна колісниця Шамаша. Великий бог щедро розсівав над землею своє тепло й світло.

Затамувавши дух, воїни біля Південної брами дивилися на небо й чекали обіцяного чуда. Двоє з них, тільки-но почало світати, кинулися зі звісткою про це до Набусардара.

З перших же слів тому стало ясно, що це — звичайнісіньке ошуканство. Він не вірив у чудодійну силу статуї Нініба, і від думки про те, що вартові так легко дали себе ошукати, його охопив лютий гнів.

— В темницю цих боягузів! — закричав він. — Варту біля Південної брами негайно замінити! Всіх у темницю! Всіх чисто!

Звістка про зникнення статуї Нініба, дарувальника сили, миттю облетіла Вавілон. Нові страхи й гнітючі передчуття вп'ялися пазурами в халдеїв.

Ці страхи й ці гнітючі передчуття досягли найвищої точки, коли в передобідні години на всьому вавілонському та барсіппському передпіллі перси розгорнули навальний наступ. Кілька днів обидві сторони билися не на життя, а на смерть. Кір був переконаний, що Вавілон, з-під якого вибито головну опору його сили, тепер неодмінно впаде.

Однак Вавілон стояв, стояв і стояв.

Кірова впертість і заповзятливість поступово спадали, мов вістюки з пшеничного колоска. Цар впадав то в відчай, то в гнів, нерви його напружувались до краю. Він боявся навіть припустити, що може програти цю війну, що всі його зусилля Вавілон зведе нанівець. Надії й сумніви вихором змінювались у стомленому мозку.

Єдине, що його ще підбадьорювало, то це нові й нові запевняння магів, ніби ще не настав час, коли Мардукове місто має впасти від його руки.

Закінчувався уже другий рік облоги. Кір, виснажений і пригнічений, сидів у своєму наметі. До нього долинали звуки ручних зернотерок: у цей день його воїни мололи борошно й пекли хліб. Гуркіт і шумотіння зернотерок іще більше дратували його.

Нарешті Кір не витримав і закричав на магів:

— Сьогодні вночі ще раз поспитайте в зірок, святі мужі! Мені вже все одно, хто відкриє годину падіння Вічного Міста — боги чи демони!

Коли маги навшпиньках покинули його намет, зернотерки загуркотіли знову. Їхній шум виводив Кіра з рівноваги.

— Мало того, що мені й так гуде в голові, так ще й цей гуркіт! — з болем простогнав він.

Стиснувши долонями скроні, він підвівся й хотів вийти з намету.

І тієї ж хвилини перед входом він побачив кількох сивих, бородатих старців у чорних балахонах. Вони вклонялися йому з-за відхиленої завіси на вході й кричали через голови охоронців:

— Хай сяють слава і мудрість Кіра!

Цар обернувся до начальника охорони.

— Що за люди?

— Посли іудеїв з Кабару, — відповів той.

Кров прилила цареві до обличчя. Ні, сьогодні він не може їх прийняти. Сьогодні хай дадуть вони йому спокій.

Але старці впали перед ним навколішки й почали бити чолом об землю, благаючи володаря світу зробити ласку й вислухати їх.

— Увійдіть, — нарешті невдоволено буркнув він.

— Ми принесли тобі, визвольнику народів, ключ від вавілонських брам.

— Ключ від вавілонських брам? — зневажливо посмінувся Кір.

Найстарший з-поміж них витяг з-під довжелезного балахона якусь річ, загорнену в полотнину, й поклав на неї свою посічену зморшками долоню.

— Ось тут, царю царів, указано шлях до твоєї перемоги.

Кір недовіриливо нахмурився, але вирішив послухати, що ці старці казатимуть далі.

— О найславетніший серед володарів, — озвався третій посол, — поки вухо не почує, серце твоє не повірить. Та ми ладні пожертвувати власним життям на знак того, що ві-

римо в твою велику справу. Свідчення цього — рядки цієї книги. Дозволь розкласти перед тобою її таблички. Якщо тобі стане терпцю вислухати бодай одну невелику главу, то опісля ти благословлятимеш цю хвилину. — І неквапливо розгорнув полотно.

— Сідайте, — звелів їм Кір, — а ти, — він кивнув старцеві, який тримав таблички, — читай.

Цар ліг на широке ложе, вкрите пурпуровим сукном, і почав слухати.

Старець закінчив читати, склав таблички й знову прикрив їх посиченою зморшками долонею. Широко розкритими темно-сірими очима він віддано дивився на Кіра. Ось воно, те слово, яке здатне відчинити брами Вавилона, зруйнувати його мури й похитнути трон. Ось воно, те слово, яке десятиріччями дримало в глиняній оболонці, щоб одного чудового дня ожити й повстати усією своєю буйною силою проти поневолювача, ім'я якому — Місто Мардука.

Так думав достойний старець з берегів Кабару і, вражений Кіровою байдужістю, сказав:

— Це все, царю царів.

— Хай простить мені Ахурамазда, — озвався Кір, — але я ніяк не второпаю, де тут заховано дар, про який ви кажете. Багато слів уже кинуто на вітер, багато ось таких слів — порожніх, непотрібних! — Він роздратовано підвівся з ложа, пильним, проникливим поглядом обвів землю, стінки й склепіння намету і, зупинивши його, нарешті, на обличчі читця, похмуро додав: — Я кажу, що не розумію, що мені тут нічого не ясно.

— Ми прочитали тобі про те, як колись вавілонська цариця Нітокріс зважилася на одне діяння. Вона збудувала міст через Євфрат, і його теж довго вважали за чудо світу — у всякому разі, не менше, ніж було б нині здобуття Вавилона.

Старець замовк.

— Говори далі, — сказав Кір, — в голосі його забриніли вже суворіші нотки, — я не люблю, коли щось починають і не докінчують. Що спільного мають діяння цариці Нітокріс і війна з Вавілонією? Хай осінить мене Ахурамазда, бо сьогодні розум мій потьмарений. Чого ви від мене хочете?

— Накажи своєму війську відійти від мурів Вавилона й не воювати доти, аж поки в цьому не з'явиться потреба.

— Але ж халдеї нападуть на нас, коли побачать, що ми не піднімаємо проти них зброї. Щось мені не подобається твоя порада. Ти, бува, не здумав мене обдурити?

— Довірся мені, царю царів. Ми прагнемо якомога скоріше визволитися з вавілонського рабства й заради цього будемо служити тобі й любити, як свого царя. Тільки-но наша країна трохи зміцніє, вона справно платитиме тобі данину. В тебе ще не було й ніколи не буде таких відданих слуг, як ми. Якщо не віриш на слово, царю царів, то ми згодні укласти договір. Іудеї з берегів Кабару обіцяють бути тобі вірними, бо ти показав себе милостивим володарем. Кабару радіє твоїм перемогам і співає псалми на твою честь за те, що ти нас визволив. Але ще й досі знемагають у неволі наші брати в іудейському кварталі Вавилона, і ми хочемо, щоб ти якнайшвидше визволив і їх.

— От ми й прийшли, володарю світу, щоб зміцнити в тобі віру і прислужитися порадою, — докинув четвертий посол.

— Отже, ти знаєш, як проникнути за фортечні мури?

— Знаю, царю царів, — кивнув головою старець. — Але твій розум гострий, і ти, за прикладом цариці Нітокріс, сам додумаєшся до способу, який ми, старійшини іудейської общини на Кабару, знайшли для тебе.

— На війні дорога кожна хвилина, — зауважив трохи привітніше Кір. — Якщо ти знаєш спосіб, то не тримай його в таємниці. Я обіцяю визволити з вавілонського полону ваш народ і дозволю вам повернутися до Єрусалима. А крім того, дам вам золота, щоб мали за що там обжитися.

— І ще одне, сину Камбіза...

— Прози, не соромся.

— Навуходносор вивіз із храму Соломона чотири з полониною тисячі золотих чаш і багато священного посуду. Нині все це зберігається в святилищі Мардука. Пообіцяй нам, що зажадаєш усі ці скарби від Есагіли, яка перенесла їх із царської скарбниці до Храмового Міста.

— Есагіла?! — мимохіть вихопилося в Кіра.

— Так, Есагіла, грізна володарка Вавілонії. Це вона відібрала в нас дітей і принесла їх у жертву Мардукові.

— Досить! — зупинив його цар жестом руки і замислився.

У його пам'яті раптом постало все те, що він чув про жорстокість жерців Храмового Міста. Тільки зараз іще не час зводити поррахунки з тими, хто чинить кривди й несправедливості. До того ж Есагіла завбачливо спіймала його в свої сіті, пославши йому як відкуп план Мідійського муру. І він цей відкуп прийняв! Іноді це його мучило, але ця мука була ніщо в порівнянні з тією, якої завдавали йому неприступні мури Вічного Міста. Тому він наказав старцям до-

кладно розповісти все, як є, якщо вони справді хочуть допомогти йому здобути перемогу.

І ті розповіли, що велика й мудра володарка вирішила збудувати Магат Аbarti Пуратту, міст через Євфрат між Вавилоном і Барсіппою. Спершу вона наказала викопати на південь від Барсіппи величезне водоймище, а вище й нижче цього водоймища прорити канали, в які спрямували води Євфрату, після чого річище в цій частині стало порожнє. Коли задум мудрої цариці вдався й коли перші подорожні перебралися з берега Мардука на берег Набу, вона знову наказала повернути води в річище Євфрату.

— А ти, володарю володарів, — значуще мовив один із посланців, — підкорив собі край, де знаходяться ці колишні водоймища й канали.

— Я пройшов цим краєм, проте ніде не бачив ні водоймища, ні стоків, ні каналів.

— Бо їх занесено піском.

— За цариці Нітокріс їх невтомно поглиблювали, наповнювали водою й зрошували з них поля. Та відтоді багато чого змінилося. В останні роки ніхто вже не дбав про водоймище, і вітри засипали його піском.

— Але ти, царю царів, накажи знову розчистити канали і стоки, і це твоє мудре діяння обернеться для халдеїв згубою.

— О! — вигукнув Кір. — О достойні мужі!

— Ти зрозумів, рятівниче поневолених! Ти зрозумів і вже бачиш, як порожнім річищем Євфрату твоє військо проникає до Вавілона? Тепер ти згоден, що ми прийшли до тебе даремно?

— Признайтесь, кому з вас сяйнула ця щаслива думка? Якщо він не знехтує моїм даром, то я увінчаю його голову золотим обручем.

— Не золото, — розважливо мовив найстарший із послів, — а твої діяння будуть для нас найжаданішою винагородою.

Ще того самого дня надвечір перський цар усамітвився в своїй пересувній командній вежі й пробув там аж до ранку наодинці з тривожними думками. Коли перед світанком він вийшов звідти, на обличчі його побільшало зморшок від глибоких роздумів і безсонної ночі. Вигляд у нього був стомлений і змучений, але в голові визрів план, і це додавало йому нової сили.

На сході саме починало займатися на світ, і сяйво зірок уже поблідло. В повітрі ще стояла нічна прохолода, яка

приємно освіжала після цілоденної спеки. Кір удихнув на повні груди і, ввійшовши до свого намету, відразу ж наказав скликати всіх воєначальників, які командували полками, загонами й сотнями.

— Тобі, Угбару, — почав він, — я доручаю подбати про відступ перської армії з-під мурів міста.

— Царю царів! — здивовано вигукнув той, гадаючи, що в їхнього володаря потьмарився розум.

— Так, ми відступимо, проте це не означає, що ми відмовляємось здобути Вавилон. Ми тільки відійдемо подалі від міських мурів, щоб підготуватися там до зими.

— Невже ти, царю царів, хочеш відкласти новий приступ аж до весни? — запитав Сан-Уррі.

— Наберіться терпіння й ретельно виконуйте мій наказ. Незабаром ви побачите, навіщо я все це роблю. А зараз велю вам відвести армію з вавилонського передпілля. Армію, відведену з-під Барсіппи, треба розділити на дві частини. Відшукайте занесене піском водоймище цариці Нітокріс і засипані піском русла каналів вище й нижче від нього. Одна частина армії розчищатиме їх на північ, а друга — на південь. Дійшовши до річища Євфрату, ви наткнетесь на старі загати. Загати треба залишити, але зробіть так, щоб у слухну хвилину їх легко можна було відкрити. Розчищені русла каналів стануть нам захистком на зиму. Якщо ж ворог примусить нас покинути їх, то ми негайно заповнимо канали водою.

— Коли халдеї побачать, що ми покидаємо бойовище, вони неодмінно цим скористаються. Військо Набусардара вийде з-за мурів і може відтіснити нас аж до самого кордону, — обурено зауважив воєначальник Зарія.

— Я все вже обдумав і зважив, — з притиском мовив цар. — Для того, щоб відважитись переслідувати нас, Набусардарові потрібна сильна кіннота, сильніша, ніж наша.

— Так, — підтвердив Угбару і підніс руку з пласкою стрілою, всуціль укритою клинописом і позначену ім'ям Ела. — Поки ти, мій могутній володарю, усамітвившись, обмірковував майбутні дії своєї армії, до моєї вежі у вечірніх сутінках прилетіла стріла, ось ця стріла. Ел прислав нове донесення, в якому йдеться саме про халдейську кінноту. Вона така малочисельна, що нам нема чого боятися її.

— Чудово! — Кірові очі весело заблищали. — Чудово! Ел виправдав наші сподівання. Мій Устіга вибрав собі добрих наступників. Мій Устіга... Бідолаха... Ел нічого не повідомив про його долю? Сікаро, ти приймаєш донесення від

довгий, буйний хвіст розвіявся на вітрі, кольчуга виблискувала в сліпучому світлі дня, і кожне кільце випромінювало золоте сяйво. Кінь раз по раз здіблювався й іржав під плечистим вершником у шоломі з пишним, мав павиий хвіст, султаном.

Набусардара спершу роздратувала ця визивна оздоба голови, а також відвага, з якою вершник гарцював під халдейськими стрілами. Він навіть був уже звів лук, щоб послати в його тіло стрілу, та потім передумав і вирішив зробити інакше.

Йому вже давно хотілося відомстити Угбару за смерть Набі-Іллабрата. Зручнішої нагоди, ніж кинутись зараз на нього із загonom воїнів, годі було й придумати. Затиснути зрадника в кільце, хай він шкурою відчує, що йому вже настав кінець. Пробитись до нього й перервати нитку його життя. Зараз або ніколи!

Угбару не сподівався нападу. На чолі загону вершників Набусардар вигулькнув зненацька з брами й почав прокладати собі шлях просто до нього. Наче смертоносна стріла, мчав він у своїй бойовій колісниці. Поки перси схамулись, він опинився віч-на-віч з Угбару. Вихопивши меч, Набусардар широким змахом заніс його над головою ворога. Ще мить — і він був би зарубав його. Та Угбару з неменшою спритністю відбив удар, задзвеніла сталь мечів. Але до них уже мчали грізним вихором перські воїни. Набусардар побачив, що його оточують, і, відбиваючись мечем, почав відступати. Та перш ніж він устиг відірватися від Угбару на безпечну відстань, обидва загони зітнулися й розділили їх. Між Угбару й Набусардаром уклинювалося що далі то більше воїнів. Від думки, що Угбару пощастило врятуватися, в Набусардара закипіла в жилах кров, у скронях загуло: «Зараз або ніколи!» Чоло його вкрилося потом, в грудях сперло дух. Зірками, яструбиними очима він весь час вдивлявся туди, звідки долинали команди суперника. Він так жадав смерті Угбару, що в нього не викликала радості навіть відвага його воїнів. Ні гори порубаних персів, ні перемога загону халдеїв у цій січі — ніщо не могло його втішити. Він уперто чатував на зрадливого гутійського намісника, на допомогу якому тим часом наспіли свіжі сили. Після запеклої сутички халдеї почали повільно відступати. Вони зробили свою справу й відходили, сповнені почуття власної гідності. Тільки Набусардар стояв у своїй бойовій колісниці, задихаючись від безсилої люти. Його зовсім не тішило те, що вони полонили кількох носатих

перських воєначальників — він хотів запопасти в свої руки самого Угбару, живого або мертвого!

Халдеї були вже біля самісінької брами, коли в Набусардаровій голові знову вперто загуло: «Зараз або ніколи! Зараз або ніколи!»

Рвучко зупинивши коней і розвернувши колісницю, він миттю вискочив на її борти, звів лук, напнув тятиву й прицілився в Угбару.

Помітивши небезпеку, той блискавично стрибнув на круп свого коня, теж напнув тятиву лука і, прицілившись, послав стрілу в Набусардара.

Стріли розминулись у повітрі, мало не зачепивши одну.

Стріла Угбару пролетіла в Набусардара над головою, а Набусардарова вп'ялася в плече його супротивникові.

Угбару випустив лук. Його міцне тіло похитнулось на крупі коня, й видно було, як він ще з хвилину силкувався утриматись, а потім повалився на руки своїх воїнів. Падаючи, крикнув:

— Сипоніть у них отруєними стрілами!

Набусардар разом із своїм загonom кинувся тікати.

Щоб затримати персів, халдеї пустили в хід пращі. З мури у лави варварів полетіли розпечені ядра.

Того дня Кірова армія провела останній бій під могутніми мурами Вавілона й відступила.

Уночі перські загони покинули вавілонське передпілля.

Неподалік від мурів залишилася тільки жменька вояків, не здатна ні нападати, ні оборонятися.

На світанку халдейським воїнам, що стояли на мурах, відкрилася вражаюча картина. Зі швидкістю бурі облетіла звістка про цю подію вавілонські війська. Негайно доповіли про це й верховному командуванню. Всі вищі воєначальники на чолі з Набусардаром кинулися до вез, щоб подивитися на безславну втечу вояків Кіра.

Перси відступили, це був незаперечний факт, однак їхній відступ здавався підозрілим. Невже Кір і справді визнав Вавілон непереможним? Невже він остаточно відмовився від спроби здобути його й повертається до Персії?

Однак перси раптом зупинились і почали окопуватися. Вони взяли за цю роботу на диво енергійно, під пекучим сонцем, обливаючись рясним потом.

Халдеї вирішили, що перси копають сховища. Мабуть, збираються в них зазимувати або залишити кілька загонів для прикриття відступу. І перше, і друге означало поразку Кіра.

Вість про боягузливу нічну втечу персів швидко облетіла все місто.

Навстіж відчинялися двері й брами осель, і з них на вулиці висипали жінки, скуйовджені діти й старі з виряченими від подиву очима. На світанку вони виходили ще не сміло, пригнічені страхом і відчаєм, але коли розвиднилось і настав ранок, навіть найбільші боягузи сповнились відвагою.

Безмежна радість пробуджувала все живе у Вавілоні. Здавалось, прокинуться з вічного сну навіть ті, кого жорстокість персів послала до Е-урук-габгала, на похмурий захід, де мур обрїю стрімко здіймається у височінь, перешкоджаючи мертвим повернутися до живих.

Скоса поглядала Есагіла на радісні юрби вавілонян, з невимовним жалем дивилася вслід перському війську. Її надії почали в'янути вже на другий рік війни, бо армія Набусардара показала себе гідною суперницею армії Кіра. Завдяки своєму спорядженню і стійкості воїнів вона відбила всі спроби ворога здобути Вічне Місто. Недарма перського володаря часом охоплював відчай перед такою силою й рішучістю столиці халдейського царства! Не менший відчай охоплював і Ісме-Адада. Врешті-решт, не бачачи іншого виходу, верховна рада жерців вирішила знову шукати шляхів до царського палацу, де на троні сидів Валтасар. Після того як Набонід став Кіровим бранцем, Есагіла вже не могла претендувати на провідну роль у державі. Лишалося тільки одне: схилити на свій бік Валтасара, прибрати його до рук і в такий спосіб знову запанувати над халдейським царством. Найсприятливіші обставини для здійснення цих задумів Храмового Міста склалися саме тоді, коли Набусардар днями й ночами не сходив з мурів. Він і гадки не мав, що саме в цей час хтось може затягти за його плечима таку підступну гру, хоч і знав, що Есагіла тільки й жде нагоди, аби здійснити свою давню мрію.

Отож, довго не вагаючись, Есагіла й послала послів з дарами до царського палацу. Валтасар розцінив це як припущення Храмового Міста й погодився зустрітись з Ісме-Ададом. Під час цієї зустрічі верховний жрець спробував перервати зв'язки, які з'єднували царя з Набусардаром. Ісме-Адад звинуватив верховного воєначальника в тому, що він сподівається після перемоги над персами захопити царський трон. Верховний жрець одразу ж підбурих царя проти Набусардара.

— Він хоче відібрати в мене трон?— спаленів Валтасар, пильно й лиховісно дивлячись у вічі святому отцеві. Ісме-Адад відчув, що його удар влучив у найвразливіше місце царської пихи й що він уже наполовину досяг своєї мети.

— Але твоїй святості нема чого непокоїтись, — твердим голосом запевнив він царя. — Мардук охороняє на троні того, хто його шанує. Той, хто повстає проти нього, має загинути, а Набусардар — запеклий ворог Мардука. Єдиний шлях уникнути небезпеки — це жити в мирі з богом богів, і тоді він на тисячоліття збереже халдейський трон для твого роду.

Валтасар залишив собі декілька днів на роздуми. Щоб зробити його поступливим, Есагіла виявила бажання повернути царські скарби, захоплені ще за царювання Набоніда й заховані в її скарбницях. На знак примирення з Мардуком Валтасар виявив згоду укласти договір з Храмовим Містом. З того дня жерці почали потай снувати павутиння довкола халдейського трону, в якому дедалі дужче заплутувалася їхня жертва — Валтасар.

Іноді Валтасара мучили тяжкі докори сумління. Він карав себе, розуміючи, що поводитьсь нерозважливо, але Есагіла дбала про те, щоб підбадьорити цареву душу втішними віщуваннями на майбутнє.

Принаймні зовні здавалося, що між верховним жерцем і царем виникла взаємна довіра. Вони радились не тільки про справи державної ваги, а й про суто особисті. Якось у хвилину відвертості Валтасар нагадав Ісме-Ададові:

— Ти сказав, святий отче, що Мардук на тисячоліття збереже для мого роду халдейський трон. Мардук мав би поглядати не лише про трон, а й про нащадка.

Ісме-Адад споважнів і знову повернувся в думках до того, про що думав уже не раз: царицю Вавілона боги не ошчасливили даром материнства. Есагіла була б зацікавлена в тому, щоб Мардук послав Валтасарові нащадка, якби він покійно виконував волю Храмового Міста. Та єдиний, хто міг тут допомогти, був фараон: він повинен був дозволити своєму придворному лікареві лікувати халдейську царицю. Проте цьому нині заважає війна. Тож доведеться зачекати, поки зброя не вирішить, на чиєму боці буде перемога.

Все це промайнуло в голові Ісме-Адада, але цього разу він не спромігся навіть усміхнутись, щоб підбадьорити царя, хоча запевнив, що молитиметься про здійснення мрії його серця.

Валтасар добре знав справжній стан речей, та й цариця позбавлена материнства, відчуваючи своє приниження перед усім світом, не чинила опору давній домовленості про те, що майбутнього халдейського царя Валтасар потай прижити ве з якоюсь царівною, але матір'ю цієї дитини вважатиметься вона, цариця.

І верхівний жрець, і Валтасар з тривогою чекали, що їм принесуть майбутні дні.

Тієї ночі, коли Кір віддав своєму війську наказ відступити з-під мурів Вавилону, Валтасарові привидівся дивний сон. І тоді він згадав про Даниїла, якого й досі тримав у темниці. Він пообіцяв, що випустить його на волю й простить усі гріхи, якщо той з якнайбільшою ретельністю витлумачить цей сон.

Сторожа відсунула важкі засуви, відімкнула міцний замок, відчинила двері в темне підземелля й вивела на денне світло ув'язненого пророка. Його сиве волосся ще більше побілело, шкіра на обличчі пожовкла, губи посиніли і тільки високе чоло і досі світилося мудрим спокоєм.

Найзапападливіші Даниїлові прихильники наважились навіть потривожити сон цариці, знаючи, яка печаль огорнула її душу, коли цар наказав ув'язнити Даниїла до кінця його днів у підземеллі Набусардарової цитаделі.

Цариця рішуче відповіла:

— Нехай іде й витлумачить цареві сон. А я тим часом помолюсь своїй богині, щоб вона врятувала його від смерті. — І тут же, схиливши коліна перед статуєю Іштар у своїй опочивальні, палко зашепотіла слова молитви. В нічному одінні, тремтячи зі страху, вона слізною благала богиню допомогти Даниїлові.

Тим часом Даниїл спокійно крокував двором у супроводі охоронців.

Він завважив лише, як плакучі верби ледь помітно хитають віттям біля входу до висячих садів Есігіші і як на мурі Арахту, мурі Саргона Ассирійського, походжають палачі тові. Це було єдиною ознакою життя в царському палаці на світанку нового дня й на світанку незвичайних подій.

На подив, усе тут іще спочивало в глибокому сні. Навіть слуги дивилися зі своїх постілок сонними очима. О цій порі водочерпальники, як правило, мали вже повні кадники, а сьогодні ще й не бралися до роботи. Сторожа священного палацового басейну куняла, ліниво спершись на списи. Під захистом платанів, мов зачаровані, лежали лиснючі газелі войовничої Ірніні¹.

¹ Ірніні («Звитязниця») — одне з імен богині Іштар.

Тиша й спокій панували в цитаделі. В царській опочивальні ще чаїлися нічні тіні, коли сторожа привела туди Даниїла.

Валтасар сів на ложі, а пророкові показав на низький стілець у себе в ногах і вп'явся у нього пильним поглядом. Йому здалося, що це зовсім не Даниїл, а, можливо, привид самого Авраама, який за правління царя Кадашманхарбе Першого з династії каситів переселився з міста Ур на бережі Пуратту до країни Ханаан.

Даниїл сидів блідий, з короною сивини довкола голови, й дивився на Валтасара.

Той саме відкинув з грудей укривало, потягся й тильним боком долоні протер очі.

— Я хочу, щоб ти розтлумачив мій предивний сон, — звернувся він до Даниїла.

— Що ж, повідай мені його, царю, і я спробую з хаосу видінь вилушити зерно істини, якої ти жадаєш.

Валтасар спрямував погляд кудись у далечинь, немовби бачив крізь стіну, й почав пригадувати свій сон.

Йому приснилося місто на схилі гори, оточене сімома фортечними мурами різних кольорів. Перший мур був білий, як піна морського прибою; другий — чорний, як земляна смола; третій — темно-червоний, мов карбункул у персні, який надів на вказівний палець своїй коханій Анітта, син Пітхани, правитель міста Куссари; четвертий — темно-синій, наче плащ Таммуза, коли він крокує навесні поміж первоцвітом; п'ятий — ясно-червоний, ніби рум'янець ранкової зорі над тамарисковим гаєм; шостий — сріблястий, як вістря двосічної сокири на щиті звитязця; сьомий мінився золотом, немов царський трон.

А над зубцями сьомого, золотого, муру височів царський палац. Стіни його були оздоблені кипарисовим і кедровим деревом, сволоки й квадрати стелі оббиті золотими платівками, дах укритий сріблястою цеглою. Неподалік від палацу стояв храм богині Анахіти¹, його дах із золотих плит і срібних листів спирався на позолочені колони. Біля храму дзюрчали на сонці водограї, яких поїли ельвендські дже-

рела, що живляться з вічних снігів.

— Ось що я побачив уві сні, — з притиском сказав Валтасар, — ось що я побачив, тільки не знаю, що це за місто. — Він нахилився до старця. — Твоя сивина свідчить про мудрість, отож скажи, де це я блукав уві сні, і я виявлю милість

¹ Анахіта (Ардісура-Анахіта) — богиня землі, води й родючості в релігії стародавніх персів.

до тебе, бо цей сон каменем лежить на моїй душі. Не бійся відкрити мені найщирішу правду.

— Сон переніс тебе до Екбатан, столиці перського володаря Кіра.

— То були Екбатани?

— Тобі приснилися Екбатани, й такі вони насправді — я часто проходив повз їхні мури. Вони сліпучі й прекрасні. Найкращі після Вавілона, як колись Вавілон був найкращим після Ніневії. Коли ж Ніневія впала від рук Навуходоносора й Кіаксара, Вавілон став першим завдяки своїй могутності та пишноті.

— Ти хочеш сказати, що коли загине Вавілон, Екбатани перевершать його своєю могутністю і красою?

— Так.

Валтасар нахмурився.

— Поки я живий, цього не станеться, хіба що після моєї смерті, якщо наступник виявиться надто слабким. Але ні, мій сон віщує зовсім інше. У цьому пишному місті, в самому центрі його фортеці я бачив трон... Цей трон був порожній, а східцями його підніжка збігали криваві сліди. Через гори, ріки й пустелі вони тяглися аж до Вавілона. Ледве переставляючи ноги, я йшов по тих слідах, і мої ступні прилипали до них. На півдорозі я впав, знемагаючи від спраги. Мені хоча б пригорщу води, та я гукав по-царському: «Хочу вина, налейте мені вина!»

— І ти пив вино в цьому сні, царю? — перепитав його старець.

— Ні, не пив. Довкола мене була суха пустеля. Але коли Мардук почав мене вже кликати до себе, примчав бик бога Рамана, проколов мені рогом бік, і...

— Кров потекла з твого тіла?

— Лише вода та пасока, і нею я зволожив собі губи, сподіваючись устати й рушити далі. Встати й побачити, чи вавілонський трон теж порожній. І хоч я не мав уже сил підвестися, боги дозволили мені здалеку побачити, що трон у Бабілу не пустує. На ньому сидів цар, великий цар, безсмертний цар. Ось що явили мені уві сні боги. А хто інший, крім мене, може бути тим царем, великим царем, безсмертним царем? Так чи ні?

Старець мовчав.

— Ти спиш? — крикнув Валтасар. — Я хотів тобі сказати, що тепер мені вже все зрозуміло. Трон в Екбатанах осиротіє, бо Кір, цей шалений безумець, загине на вавілонському передпіллі. Він осмілюся підвестись над Мардуком, і за це Мардук позбавив його царства... Він хотів стати володарем

світу, а Мардук зробить його царем без царства, царем без трону, оберне цього крилатого орла на обскубану ворону.

Обличчя його сіпалось, усе тіло біла лихоманка, й від цього на ньому тремтіла нічна сорочка. Нахилившись уперед, він запитливо глянув Даниїлові у вічі. Але в них нічого не можна було прочитати.

І тоді Валтасар заговорив з іще більшим запалом:

— Царю без царства, жар-птице, Мардук спалить твої крила. Так, так, Ісме-Адад примирився зі мною й сказав, що тільки той, хто шанує Мардука, міцно сидить на троні. Через те я й погодився примиритись з Мардуком. — Він зробив паузу й усміхнувся Даниїлові: — Бачиш, я сам відгадав свій сон. Але, радіючи майбутній перемозі над Кіром, я відпускаю тебе на волю. Про це мене просила благородна Телкіза. Вона призналася, що пообіцяла це Зоробабелю, — Валтасар знову всміхнувся, — майбутньому цареві Іудеї. — Він замислився. — Вона просила також за твоїх одноплемінців. — Він знову поринув у задуму. — Можливо, Зоробабель пообіцяв їй, що вона буде царицею Іудеї. — Погляд його блукав, немовби споглядаючи далеке минуле. — Я знаю її змалку, вона завжди була дуже марнославна. Але я бажав би їй стати халдейською царицею. — Валтасар подумав, що це, мабуть, вона підбиває Набусардара захопити халдейський трон, тому буде краще зробити її царицею Іудеї. — На її прохання я погодився звільнити вас з полону, тільки халдейське царство й усі дороги, які ведуть з нього, ще в руках Кіра. Після перемоги над ним я відпущу всіх іудеїв. Нам вистачить рабів і з перських воєк. Ви ж пообіцяєте платити мені данину й слухняно виконувати мої укази. Шойно закінчиться ця війна, ми складемо договір. А зараз можеш іти.

Коли Даниїл підвівся із стільця, Валтасар іше на хвилину затримав його, додавши з гідністю:

— Можеш піти й потішити засмучене серце цариці Вавілона. Я хочу вигнати зі своєї душі жорстокість і ненависть. Ти мав рацію, сказавши якимось мені, що я надто молодим по-сів халдейський трон. Я не раз згадував твої слова протягом двох років цієї війни й переконався, що вони були мудрі. Яку велику користь принесли б вони мені в дні моєї юності, коли б я був тоді прислухався до них! Але в своїй упертості й зарозумілості я знехтував порадами старших. У дні моєї безтурботної юності мені гидкі були старці. Однак тепер життя навчило мене, що за сивиною ховається мудрість. Можливо, ти ще будеш мені потрібен. А зараз іди, ти вільний.

Даниїл вийшов. Завіси на дверях царевої опочивальні ще погойдувалися, наче від подуву вітру. Раптом вони знову розгорнулися, й на порозі виріс Набусардар.

Низько схиливши голову, він одразу ж почав:

— Даруй мені, царю, що так рано тривожу твій спокій, але я приніс тобі новину: перси цієї ночі відступили з-під Вавилона. Вони відійшли так далеко, що наші воїни на фортечних мурах уже навіть згубили їх з очей.

Валтасар зсунув брови і, вп'явшись очима у верховного воєначальника, довго й непорозуміло дивився на його губи. Чи він, бува, не помилився? Перси відступили з-під вавілонських мурів? Перси вже відходять? Перси відмовляються від свого наміру здобути Місто Міст? Перси вже не почувать себе достатньо сильними? Невже вони вирішили покинути Вавілонію й повернутися за Еламські гори?

— Я живий чи мертвий? — запитав Валтасар.

— Живий, твоя святість.

— Якщо мені не причулося, то ти сказав, що перси зняли облогу й повертаються до Персії. Мій сон, мій сон... Тепер я можу гукнути вже наяву: «Налийте мені вина! Налийте мені вина!» Ти сказав, що перси повертаються до Персії?

— Я сказав, — поправив його Набусардар, — я сказав, твоя святість, що перси відійшли з-під Вавилона, і наші дозорці на мурах вже згубили їх з очей.

— Отже, вони повертаються до Персії.

— Це ще як сказати. Можливо, вони тільки відійшли на край передпілля, щоб дочекатися там зручної нагоди й набратися сил. Було б добре тепер відтиснути їх аж до кордону або навіть вибити за нього. Армія Кіра виснажена, і наше військо, поза всяким сумнівом, перемогло б її, але я не можу наказати йому покинути міські мури. Для цього мені потрібна, якщо й не сильніша, то принаймні така кіннота, яку має Кір... і наша земля знову була б вільна. Та все наше лихо в тому, що ці клятві арабські провінції, мій царю, не прислали коней стільки, скільки обіцяли.

— Чому? — розсердився цар. — Отак вони виконують волю свого володаря?

— Замість пшениці і ячменю вони вимагали золота.

— Чому ж ви давали їм пшеницю і ячмінь, якщо вони хотіли золота?

— Бо так вирішила твоя святість, ти сказав, що пшениця і ячмінь усе одно, що золото, а коли вони будуть незадоволені, то не давайте їм нічого. Через те наша армія залишилася без сильної кінноти.

— Гм... — уїдливо гмукнув цар. — Ти часто маєш звичку перекручувати мої накази! І коли араби відмовилися від ячменю й пшениці, вирішив не давати їм взагалі нічого, хоч ішлося про арабських скакунів. Чому ти так вчинив, князю? — Він скося глянув на Набусардара. — Чи, може, я повинен вірити тим нашіптувачам, які твердять, буцім ти хотів завдати поразки не тільки персам, а й мені, своєму цареві? Тепер мені вже все ясно. Твоя зарозумілість не має меж! Ти тільки й ждеш цієї хвилини, коли зможеш проголосити себе халдейським царем!

— Твоя святість... — приголоснено вимовив Набусардар і похитав головою.

— Я все знаю, — Валтасар сперся руками на ложе. — Я знаю про всі твої заміри. Я ждав лише кінця цієї війни, щоб поквитатися і з тобою, і з персом.. У тебе і в Кіра — одне на гадці. Ви обидва хочете відібрати в мене трон. Раніше я підозрював Есагілу, що вона копає під мене яму, але тепер бачу, що це робиш ти, Набусардаре.

— Я не розумію, як твоя святість взагалі може в цю хвилину таке казати?

— Ти не хочеш розуміти! — відрубав цар.

— Невже й справді ти слухав нашіптування моїх ворогів, поки я щодень ризикував життям за тебе й за народ? Я знаю: Есагіла вже зрозуміла, що всі її сподівання знову прибрати до своїх рук халдейський трон з допомогою Кіра даремні, от вона й почала загравати з тобою, бо нічого іншого їй не лишається. Через те ти минулого разу молився Мардукові, а його храмові приніс щедрі пожертви. Я знаю, твоя святість, ти знову ладен віддати свій народ у рабство Есагілі. Але хіба за це вмирали його хоробрі сини?

— Не забувай, що ти стоїш перед царем і що розмовляєш із сином богів! Хоч ти і вважаєшся першим після богів і царя в державі, однак поведься розважливіше й приборкай свою пиху.

Набусардар зціпив зуби й, наче вістрям меча, різонув поглядом по Валтасаровому обличчю.

— Так, так, приборкай свою пиху, — повторив Валтасар, — бо навіть я не маю в собі стільки пихи й зарозумілості, як ти, а я ж цар. Боги не люблять чваньків. Ти повинен схилити перед ними голову!

— Відколи це цар царів так підкорився Мардукові? Якщо не помиляюсь, то два роки тому ти й Мардукові оголосив війну.

— Мардук допоміг нам перемогти.

— Виходить, не Набусардар, а Мардук захищав мури Вавилону від натиску ворогів?

— Так, Мардук, небесний владар, намісником якого на землі є я.

Набусардар важко дихав, обурений до глибини душі.

— Чому ж тоді Мардук, владар небес, не переміг персів під Пагорбами?

— Тому, що я його зневажив, і він відвернувся від мене. Але тепер я з ним знову помирився. Есагіла беззастережно визнає мене володарем Вавилону, бо мене визнає її бог. Тепер мені вже не треба нікого боятися. Ні тебе, ні Навуходносора, ні богів, ні підданих. Я знову цар, законний цар. І Валтасар з полегкістю зітхнув, немовби з пліч у нього зсунулася важка гора.

Набусардар звик уже до різних царевих химер, але війна виснажила його до краю, і цього разу в нього не було ні бажання, ні сили щось доводити. Тому він вирішив мовчки вислухати обурливі Валтасарові слова й намагався зберегти розважливість.

На його мовчання Валтасар задоволено засміявся.

— Я знаю, в мене було чимало ворогів, і моя перемога не викличе в них захоплення. Багато тільки кривили душею, запевняючи, ніби люблять мене, і тепер вони змінять свою вдавану любов на відверту ненависть. Але мені це вже байдуже. Обійдусь без вашої любові, мені треба, щоб ви мене боялися. Нарешті я став справжнім царем, і ніхто не наважиться перечити моему слову. Навіть ти, Набусардаре, хоч ти мудрий і часто намагаєшся загнути мене на слизьке. Та від сьогодні силу матиме лише слово одного з нас. Ти неухильно виконуватимеш те, що я тобі велітиму.

В такі хвилини Валтасарові рішення були завжди небезпечні, через те Набусардар кріпився з усієї сили.

— Ти робитимеш тільки те, що я визнаю за необхідне, князю. Я вже бачу, що ти хочеш мені заперечити, однак не раджу тобі цього робити.— Цар підвищив голос, карбуючи кожне слово:— По довгих днях відчаю боги знову послали мені щастя. Ця війна лежала на мені важким тягарем. Я буду дуже радий, якщо сурми ще сьогодні сповістять про перемогу над персами. Я з великим задоволенням накажу відчинити царські комори й роздати харчі вавілонянам. Я накажу відчинити й винні погребі, нехай раби викотять на вулицю барила, нехай мій народ нарешті наїсться й повеселиться за чашею вина. І воїни, які охороняють мури, теж нехай спустяться вниз і бенкетують разом з усіма!

— Воїни, які охороняють мури?— приголомшено перепитав Набусардар.

— Так, і воїни, які охороняють мури!— розсердився цар.— Хіба я тобі не сказав, що від сьогодні силу матиме слово тільки одного із нас? Так, і воїни, які охороняють мури, теж нехай веселяться, нехай знають, який у них цар.— Він підозріливо скосив оком на Набусардара.— Чи, може, ти хочеш, аби армія, моя армія, любила тільки тебе?

— Поспішаючи сюди, твоя святість, я не думав, що ти зустрінеш мене так і що я почую від тебе ці слова.

— Тобі ніколи не подобалося те, що я казав, князю, ти й за моїми словами завжди чув тільки себе самого. Інші дозволяли собі глузувати з мене лише за моєю спиною, а ти не боявся хизуватися й при мені, своєму цареві. Я знічувався під твоїм поглядом, відступав перед твоєю волею. Але відтепер цього вже не буде. Я цар, справжній і могутній цар! Спробуй заперечити мені, і ти відразу ж відчуєш, який гострий мій меч! Твоє щастя, що в цю хвилину я жадаю не крові, а веселощів, таких, якими славилась Муджаліба. Щоб на ложах у бенкетному залі влялися захмелілі.— Валтасар зареготав:— І не тільки на ложах, а й на підлозі, щоб не було де й стати. Троянди, олеандри, гілки мирти й лавра, пахощі нарду й живиці... І серед усього цього князі, полководці й мої наложниці. На найм'якшому ложі— я з тією грекинею.— Обличчя його враз посмутніло.— Вже й не пригадую, як її звали, але вона кохала мене, по-справжньому, щиро. Перед смертю, перед самою смертю призналася мені в цьому. Ох Набусардаре, чи знаєш ти, що таке справжнє кохання? Раніше я про це ніколи не думав. А відтоді, як вона померла, не можу цього забути. Тужу за великим, справжнім коханням жінки. Ця скіф'янка Дарія, ти її знаєш... о, в її очах написано про таке кохання... Та вона неприступна й холодна, як північ, завжди насторожена й ладна вразити, мов стріла воїна з її племені. Але саме це дає їй ще більшої принади. Коли наближаєшся до неї, вона захищається кинджалом, а коли візьмеш її— тремтить, мов струна. Я взяв її силою і весь цей час, поки тривала облога, тамував жагу з джерела її лона. Вона чарівна і коли опирається, і коли тремтить від любовощів. Я вдячний богам за те, що вони послали її мені. Я був з нею безмежно щасливий.

Очі його повільно заплющились, уста розтяглися в м'якому усміхові.

— Так, я був з нею безмежно щасливий... Набусардаре... Я був з нею такий щасливий, як ніколи з жодною іншою жінкою. Вона прекрасна, коли кров її запалюється пристрастю й ніжністю. Це почуття навіть хижого коршака обернуло б на лагідного голуба. Сама вже згадка про дні й ночі, проведені з нею, робить мене поблажливим і добрим. Бачиш, Набусардаре, при згадці про неї я забуваю, що ще хвилину тому ми з тобою були ворогами. Моя ненависть до тебе тоне, мов віск. Я все дарую тобі, Набусардаре. Щастя примирило мене з тобою.

Набусардар похилив голову.

— Так, Набусардаре, я завжди повіряв тобі тайни свого серця, і не тому, що після богів та царя ти перший у державі, а тому, що так визначив Мардук. А Мардук визначив тобі з'явитись у цю хвилину до мене й почути про моє безмежне щастя.

— Твоя святість добре знає, що Мардук — не мій велитель.

— Коли я розповім тобі, яке чудо він мені явив, ти теж визнаєш його своїм велителем і богом. Тобі нічого не відомо про те, що на початку війни на мене впала велика печаль. Кір стояв під брамами Вавилону, а я не мав спадкоємця — я був останній у нашому роду. Хоч Нінмах і поблагословила моє сім'я, однак демони обернули лоно халдейської цариці на пустелю й попіл. Але тепер, Набусардаре... у мене буде нащадок! Його носить під серцем та скіф'янка. Вона зачала його від мого сімені, від царського сімені, й народить потай. Як тільки він побачить світло Шамаша, мудрий Ігі-Ану перенесе його до опочивальні цариці, що в очах усього царства буде йому законною матір'ю, а скіф'янка Дарія — годувальницею. Тепер уже й ти знаєш таємницю нашого роду. Я хотів, щоб ти це знав. Щоб ти це знав і радів разом зі мною! Я матиму нащадка, матиму спадкоємця, наш рід розростеться й правитиме тисячами впродовж тисячоліть. Радість моя нині подвійна: я не буду останнім у нашому роду, а Кір, цей безкрилий орел, повертається переможеним до Персії.

— Ми цього ще не певні, твоя святість. Просто його війська відійшли з-під мурів Вавилону.

— Ні, він таки повертається. Кінець цьому страшному кровопролиттю. Я хочу радіти, як радів колись, у дні своєї безтурботної юності. Моє серце радіє, як раділо тоді. Його ніщо вже не гризе... ніщо. — Валтасар нахилився до Набусардара. — Хай буде благословенне лоно моєї скіф'ян-

ки! Ось чому я хочу веселитися. І нехай від наших веселощів задвигтять земля і небо!

Він скинув із себе укривало й раптом зіскочив з ложа. Схопивши зі стільця плащ, недбало напнув на плечі.

— Куди ти, царю царів? Хай буде мені дозволено нагадати тобі, що війна ще не закінчилась і що поспіх тут ні до чого. Перські війська відійшли ще не далі, як на край вавилонського передпілля.

— Саме тому я й поспішаю, — окинув його зневажливим поглядом Валтасар. — Не хочу пропустити нагоди, поки їх ще можна побачити на краю вавилонського передпілля. Мені кортить на власні очі пересвідчитись, як тікає перський лев. Проведи мене на дах палацу.

Закутавшись у плащ, цар кинувся до дверей. Він так стрімко біг палатами, коридорами й повз варту, що Набусардар ледве встигав за ним. Закекавшись, Валтасар зупинився на терасі й жадібним поглядом окинув околиці від міських мурів аж до тремтливої лінії обрію.

Світало, і місто довкола царського палацу, здавалось, було огорнене тонким серпанком. У парках прокидалося пластво й дзюрчали водограї. Небо на сході порожевіло, й пробилися перші промені сонця. За хвилину вони позолотили вершечки вавилонських пагорбів. Від Євфрату тягло прохолодою, вся річка вкрилася брижами. Біля греблі, на північ від міста, погойдувалися на хвилях перські судна.

Побачивши їх, Валтасар запитав:

— Перси залишилися на кораблях?

— Ні, твоя святість, вони покинули і їх.

Валтасар зареготав і затрясся всім тілом. Дивлячись на покинуті кораблі й на безлюдне вавилонське передпілля, він реготав так щиро, що аж сльози виступили йому на очах.

Хоч персів уже зовсім не було видно, Валтасар виразно уявив собі безславну втечу найвойовничішого з усіх володарів світу. Уява малювала йому шестерик білих коней бога Сонця й четверик бойової колісниці царя Кіра, які мчать піщаною пустелею геть від неприступних мурів священного Мардукового міста.

І, щоб доскочу насититись і намилюватись цією уявною картиною, він вигукнув:

— Хіба я тобі не казав, чваньковитий сину Камбіза, що халдейське царство — це не Мідія й не Сирія? Що Вавилон — не Ніневія, а цар Валтасар — не Астіаг?

Певний своєї величі й нездоланності, Валтасар гордо випнув груди й розправив плечі!

— Тобі не здається, князю, — обернувся він до Набусардара, — що це — найбільша перемога халдеїв? Навуходоносор зруйнував Єрусалим і Ніневію, а я здолав Кіра. А це набагато важливіше! Тепер я вже не ходитиму в тіні Навуходоносорової слави. Я сам світитиму, як сонце, як оце ось сонце, що сходить над моєю вільною країною. Всі зображення і статуї Навуходоносора я накажу поскидати у Євфрат. Із стін літнього та зимового палаців накажу позривати барельєфи зі сценами з його життя. Я не хочу більше від нього ховатися. Стіни зимового та літнього палаців накажу прикрасити сценами з життя власного. Два ряди бронзових таблиць на всю довжину тронного залу повідатимуть про безславну спробу персів здобути Вавилон і про мою перемогу. Я великий, звитяжний володар! Так чи ні, верховний мій воєначальнику?

Набусардар про око поправив плащ, який сповз із царського плеча, і, ухилившись од відповіді на це безглузде вихвалання, запитав:

— Твій святості не холодно?

Валтасар не зрозумів, що Набусардар хоче перевести розмову на інше, бо надворі й справді було трохи свіжо. До того ж він у легкому нічному вбранні й сандаліях. У запалі розмови навіть не помітив, як із пліч сповз плащ. А демони вже тут як тут, уже розставили тобі пастку. Але твій верховний воєначальник дбає не тільки про твоє війсьсько, а й про тебе. Мабуть, усе це неправда, що він хоче захопити твій трон. Мабуть, це тільки заздрісники й лакузи сіють такі тривожні чутки.

Валтасар привітно глянув на Набусардара:

— Дякую, князю. Мені не холодно, тільки ти перервал нитку моєї мови, і тепер, навіть хоч мене й осяє свята трійця¹, я ні за яке золото в глибинах Пактола не зможу згадати, що ще хотів тобі сказати.

— Ти говорив про бенкет на честь відступу перського війська.

— О, так! І ще я сказав, що, оскільки війну вже закінчено, мої воїни можуть покинути фортечні мури й веселитися разом з усіма вавілонянами.

— А що, як перси повернуться?

— Твоя правда. Я радий, що ти про це пам'ятаєш. Тоді залиш воїнів на фортечних мурах, але деяким загонам усе ж таки дозволь забути про кров і смерть за бариллом вина

¹ Свята трійця — верховна тріада богів, до якої належали Ан Елліль і Еа.

та тлустими волами на рожнах. Трохи згодом я навідаюсь до них, нехай вони помилуються на свого звитяжного володаря.

— Хай буде, як ти бажаєш, царю мій, — уклонився Набусардар, ховаючи усмішку, й тут же обернувся до входу на тераси, звідки долинули кваплива хода й брязкіт наколінників.

За віттям плакучих верб на євфратській греблі Набоніда промайнули постаті двох воєначальників таємної служби.

— Що сталося? — ще здалеку окликнув їх Набусардар.

— Ми несемо вість його святості цареві. Ми викрили змову: минулої ночі помітили, як у греблі Набоніда, неподалік від Храмового Міста, ворухнулося кілька брил. Майже навіпроти Етеменанкі. Ми придивилися пильніше. Нараз чотири великих брили в греблі провалилися й за хвилину з отвору виринув ніс човна з трьома закутаними посталями. Наша сторожа під мостом зупинила цю загадкову трійцю й передала в руки таємній службі, бо виявилось...

— Хто це був? — в один голос вигукнули Валтасар і Набусардар.

— Двоє есагільських жерців, молодші умани, а з ними одна з твоїх наложниць, царю й володарю світу, Дарія, дочка скіфського князя Сіріуша...

— У-у-у! — завив раптом Валтасар і, відчувши, що йому тьмариться в очах, схопив Набусардара за лікоть.

— Що ви з ними зробили? — суворо запитав Набусардар.

Коли воєначальники відповіли, що Дарія жде царського присуду в темниці цитаделі, а уманів судитиме колегія жерців Есагіли, Валтасар кинувся Набусардарові на груди й з боєм прошепотів:

— Навіщо вона це зробила? Адже ж її лоно ховає дорогоцінне сім'я мого роду! Чому людське щастя таке нетривке?

— Заспокойся, твоя святість, — тихо розраджував його Набусардар. — Мої воїни врятували твою душу від тяжкого болю. Дочка князя Сіріуша жде тебе в темниці, і ти сам зможеш вирішити її долю. Вона тут, ти її не втратив, Гірше те, що зрадливі умани вислизнули з наших рук під захист Есагіли. — Він обернувся до воєначальників: — Як ви поспіли без мого дозволу видати їх Храмовому Місту?

— На підставі угоди, яку цар царів, його святість Валтасар, кілька місяців тому уклав з верховним жерцем Ісмедадом.

— Це правда, мій царю?

— Так.

— Але ж Есагіла — найзапекліший ворог твого царства!

— Така була воля Мардука... Мардук зажадав цього в жертву за те, що допоможе мені здолати Кіра та всіх інших моїх ворогів.

— Лихо нам! — вигукнув обурений Набусардар і відступив від Валтасара. — Ти повинен був довіряти своїй армії, а не тим нечестивцям з Храмового Міста. Вони для того примусили тебе укласти з ними угоду, щоб їм легше було зрадити Вавілон.

— Я тобі не вірю, адже Вавілон — не тільки мій, а й Мардуків.

— Зараз ти мені повіриш! — спаленів Набусардар і, тремтячи від гніву, обернувся до воєначальників: — Скажіть, з якою метою ці трое хотіли втекти під захистом темної ночі?

— В плащі в одного з уманів ми знайшли послання Храмового Міста цареві Кірові, а в спідниці скіф'янки — лист єгипетської царівни до фараона. У посланні жерці вмовляють перського царя не припиняти війни проти тебе й пропонують йому підтримку золотом. Єгипетська ж царівна радить фараонові приєднатися до персів і разом з ними здобути Вавілон.

— Тепер ти вже переконався, царю? — з докором вигукнув Набусардар.

— Не турбуйся, князю, Ісме-Адад неодмінно покарає зрадників-уманів смертю, як того вимагає угода. Я все передбачив і зробив відповідне застереження. Гірше з цією скіф'янкою, мій полководцю. Поспішімо до темниці.

Валтасарова хода була скваллива, його постать, гінка, мов тополя, раптом згорбилась, голова звислася на груді. Він зрозумів, що не уник долі відлучених від сильних світу цього, і чекав від Набусардара слів розради. Йому хотілося почути, що вість про змову — вигадка, що скіф'янка Дарія, як єдина співуча струна на царській лірі, жде не в темниці, як злочинниця, а в тихих покоях, готова будь-якої хвилини прийти йому на ласку. Адже такою вона була останнього разу, принаймні так йому здалося.

Шукаючи ліку для свого пораненого серця, він обернувся до полководця:

— Набусардаре, хоч ти скажи своєму цареві, що кохання Дарії не могло бути нещирим...

При цих словах із святилища бога Таммуза, до якого вони саме наближались, долинув спів жриці:

О чар кохання, о ласки сила,
Ти — ясний день, ти — темна ніч,
Бальзам на рани й кинджал у серце,

Вінець весільний,
Покрив смертельний,
О чар кохання, о ласки сила...

— Вона носить у собі дорогоцінне сім'я мого роду... я кохав її широко, всім серцем. Скажи, Набусардаре, що її до цього примусили, що вона вчинила так несамохіть.

О чар кохання, о ласки сила...

— Скажи, що її примусили, мій верховний воєначальнику.

Ти — ясний день, ти — темна ніч...

— Скажи, що вона не хотіла мене зрадити, що не хотіла затоптати паросток царського роду.

Бальзам на рани й кинджал у серце...

— Якщо все це правда, то я збожеволюю.

Вінець весільний,
Покрив смертельний...

— Далєбі, Набусардаре, я збожеволюю від цього. Я вірив, що вона мені віддана і що кохає мене так само палко, як кохав її я.

О чар кохання, о ласки сила...

— Не суди її, твоя святість, поки сам не почувеш правди з її вуст. Така моя порада тобі.

Вони подолали останні східці й опинилися в підземеллі.

— Відчинить! — наказав Валтасар сторожі. — Я піду туди один. — І переступив поріг темниці, залишивши за дверима навіть Набусардара.

Дарія стояла, притулившись спиною до передньої стіни. Здавалось, вона була прикута до неї ланцюгами. Обличчя її зблідло й помарніло. Стрункий стан зігнувся, вона вигукнула:

Але, впізнавши в сутінках, хто ввійшов, вона вигукнула:

— Цар!..

Важко було визначити, що переважало в її голосі — жах, мука, тривога чи непокора.

Валтасарові здалося, що він чує в ньому жах і каяття.

— Не бійся, Даріє, — мовив він лагідно, як тільки міг. — Хоч до твоєї темниці увійшов сам вавілонський цар, але для тебе я просто Валтасар. Поглянь, я не оперезаний мечем і не прагну помститися — душу мою заповонила скоріше велика печаль, Даріє, Даріє, чому ти так зневажила

володаря світу? Ти не тільки несла ганебне послання фараонові, а й хотіла загубити мого нащадка. Даріє, невже ти забула про ложе нашого кохання й про мої обійми? Невже кров не кличе тебе більше на бенкет пестоців і пристрасті? Чи, може... признайся, тебе примусили служити Кірові, шкодити мені? Хто? Хто наважився підбурити тебе проти сина світла? Я знаю, це зробив хтось із тих, хто має доступ до мого гарему. Скажи мені правду, дочко Сіріуша, признайся у всьому, і цар тобі пробачить. Хто цей мерзотник? Може, цариця? Чому ти мовчиш? Чому не промовиш бодай слово? Скажи, хто тебе на це підбив, і я кину його до отруйних змій. Його до пояса занурять у киплячий казан, а туб жалитимуть гадюки. В голову йому заб'ють розпечені скоби, серце його вигризе тигр, а язик обварять розпеченою смолою. О, людське вухо ще ні від кого не чуло такого стогону, яким стогнатиме цей лиходійник. Може, то був хтось із жерців?

— Ні, царю, не жерці,— холодно відповіла Дарія, немовби статуя ворухнула потрісканими губами.

— Цариця?

— І не цариця. Я сама. Я сама так забажала і так учинила. Ти якось сказав, що я — твоя доля, тож твоє пророцтво повинне було сповнитись! Так, я — твоя доля. Від усього серця я бажала, щоб здійснилося те, чого ти найбільше боявся, щоб ти залишився в роду останнім з останніх. Щоб ти опрігся, не давши продовження роду і тим самим поплатився за всі насильства, які чинив над людьми... і за твій гвалт наді мною.

— Даріє, я знаю, що це страх відбирає тобі розум, але ти не бійся. Між нами ніщо не зміниться. Ти станеш матір'ю мого сина. Носитимеш царські шати. Бенкетуватимеш за одним столом із царем. Тебе вінчатимуть квітами мої рабині, подаватимуть тобі напої й стелитимуть під ноги шовк і найдорожчий пурпур. Я піднесу тебе над царицею Вавілона. Накажу підданам падати перед тобою ниць. Навіть більше — звелю збудувати нове святилище, і жриці в ньому молитимуться до тебе, наливатимуть запашну олію в жертвні наші, сипатимуть у вогонь пахуче зілля. Найбагатші дари цар посылатиме в твоє святилище, ще багатші, ніж він посилає Мардукові.

— Твоя мова облудна, царю. Мені набридло вже слухати все те, що говорять твої вуста.

— Ти мені не віриш... Незабаром ти довідаєшся, хто такий Валтасар. Я накажу збудувати для тебе сонячний палац, ще пишніший, ніж Муджаліба, і знести туди всі

скарби світу. Ти будеш найбагатшою, найпрекраснішою і найулюбленішою з усіх жінок.

— Все це ні до чого, царю. Ти примушувеш мене сказати, що я не тільки ненавиджу тебе, а й що ти мені бридкий.

Цар сумно всміхнувся.

— Нічого, ти знову посмирнієш, моя північна горличко. Коли я накажу привести тебе з цієї темниці до царських покоїв, серце твоє й мова злагідніють. Тобі хотілося б розпалити в мені гнів, лютний гнів. Але ні, ні, Даріє. Я не здійму на тебе руку, бо ти носиш у собі майбутнього володаря халдейського царства.

Цього разу всміхнулася Дарія, і її усмішка була дуже дивною.

— Що це означає, о милосердні небожителі?— обурено вигукнув Валтасар.

— Це означає, що ти будеш останнім з останніх, що разом з тобою припинить своє існування і твій царський рід. Прокляття богів падає на лоно кожної жінки, якої ти торкаєшся. Хіба що, може, тигриця могла б зачати від твоєї хижої крові. Я боюся, що мене б прокляли люди, якби я дозволила своєму синові побачити світло сонця й зірок.

— Даріє...

— О, ні, ти не вблагаєш мене, хоч би як лагідно говорив. Ти потоптав мою честь, і я тебе ненавиджу. Ти питаєш, хто примусив мене піти проти тебе? Я сама добровільно стала на цей шлях. Залиш собі свої палаци, повні блиску і втіх. Хай тобі стелять під ноги шовк і пурпур. Хай рабині вінчають твою голову квітами. Хай перед тобою падають ниць твої піддані. Залиш собі все, могутній царю. Ти не забав жав виконати нікчемне людське прохання, яке здатен виконати навіть раб, то вдався своїм золотом і коштовностями! Я готова вирушити в свою останню путь, Валтасаре, я знаю, що чекає мене. Мало кому вдається вирватись живим із твоїх рук. Я готова відійти до богів. Знай: смерті я не боюся, але знай також і те, що я випила відвар зілля ще на жіночій половині твого палацу, аби вбити плід життя в своєму лоні.

— Страшно навіть подумати,— пробелькотів цар.

Важка судом стиснула йому горло, і з-під опущених повік викотилася сльоза. Але він розмазав її, зволожив довгі чорні вії, які облямовували його темні й сумні очі.

Дарія чекала, що цар спалахне — дико й люто. Але нічого подібного не сталося. Йому здалося, ніби в нього в цю хвилину вп'ялися сотні стріл. Ніби вони прошили його тіло аж до самих кісток, і на всі боки вдарили цівки теплої кро-

ві. Валтасар виразно відчув її присмак у роті й захрипів. В голові у нього потьмарилося, і він трохи не збожеволів.

— Ох Даріє,— простогнав Валтасар,— навіщо ти це зробила? Навіщо ти принизила мене перед світом і небесами? Навіщо прирівняла до нікчемного черв'яка? — Він болісно зітхнув.— А може,— стрепенувся за мить,— може, все це неправда? Так, це неправда, люба Даріє. Ну скажи, що це неправда. Адже я кохав тебе, щиро й віддано. Все халдейське царство ладен був покласти тобі до ніг. Ні, ти не пила вбивчого відвару зілля. Життя з царського сімені триває в тобі й досі. І як тільки я міг тобі повірити?

— Не втішай себе марно, царю. Присягаюся всім, що було для мене святим на моїй батьківщині,— я свідомо позбавила тебе будь-якої надії й убила в собі паросток царського роду.

— Свідомо? Відваром отруйного зілля?

— Так, відваром отруйного зілля.

— Хто тобі його дав? — осатаніло закричав цар.

— Вона не веліла мені це приховувати від тебе. Єгипетська царівна.

— Є-ги-пет-ська... ца-рів-на,— протяг Валтасар.

— Вона сама пила цей відвар після кожного бенкету кохання з тобою й давала його решті твоїх дружин та гаремним дівчатам. Через те у твоєму палаці немає ні юних царевичів, ні царівен. Не чути щебету гаремних дітей. Тут усе неначе зачароване. Мертва пустеля. Єгипетська царівна владарювала над життям і смертю невинних крихіток. Вона позбавила дару материнства й недавню твою надію, знатну дівчину, дочку начальника управління шляхів. Єгипет ненавидить царя Валтасара, і царівна була вірною виконавицею фараонової волі. Вона прикидалася, вдавала, що любить тебе, халдейський царю й володарю світу.

— О-о-о! — дико заволав Валтасар.— Ця нікчема! Я накажу прив'язати її за руки й за ноги до буйволів і... і розірвати її надвоє...— Він раптом затнувся й потупив очі.— Вона прикидалася, вдавала, що любить мене... Прикидалася, вдавала, що любить мене.— Він знову підвів очі й пильно подивився на Дарію.— Вона прикидалася, вдавала, що любить мене, як і всі інші. Хай Мардук не дасть їм упокою в царстві духів! Ці хоч прикидалися, що люблять мене, а ти ще гірша за них. Ти ніколи навіть не прикидалася, не вдавала, що любиш мене. Ти віддалася мені, згнітивши серце, й чекала зручної нагоди. Ти найпідліша з усіх, і через те тебе спіткає найлютіша кара.

Обличчя його раптом сповторив такий лютий гнів, що Дарія мимохіть позадкувала до стіни.

— Так, тремти! Тремти перед царем Вавілона, бо гнів його безмежний і сила його незламна. Я не винесу тобі зараз присуду, бо розум мій зараз не здатен придумати найстрашнішу кару, якій я хочу тебе піддати і яку тільки здатна придумати людина.

Валтасар важко дихав і хитався з боку на бік. Усім своїм виглядом і поведінкою він у цю хвилину нагадував невтримний каламутний потік, ладен залити безмежні простори й поглинути все живе.

Дарія зрозуміла, що тут царська рука поставила величезний межовий камінь, означивши край її безрадінного існування.

Коли Валтасар нарешті поворухнувся й вийшов не попросившись, плечі її опали, а змучена душа не мала сили піднятися над землею. Їй пригадалися весняні відлиги на півночі, коли яскраве сонце розтоплює сніги і з віття велетенських сосен на розкислу землю стікають дзвінкі краплі. Їй пригадалася висока сосна поруч княжого шатра її батька Сіріуша. Під час весняної відлиги віття її пощипало. Такою пониклою зараз була й вона, Дарія.

За хвилину вона побачила, як раптом піднялося весняне небо, як луги вкрилися повінню квітів та пуп'янків і як під буйною темно-зеленою сосною зупинився юнак з луком.

Дарія силкувалася побороти в собі почуття ніжності до нього, але врешті-решт воно таки перемогло її, як весняне сонце перемагає злежаний, іскристий сніг. Заплющивши зволожені очі, вона відчула, як бентежно б'ється її серце при згадці про давно зване щастя кохання. А над склепінням підземелля тим часом гримів гімн кохання, і великий бог, бог Таммуз, що був владен над людськими серцями, наперекір усьому вписував до книги землі розквітлимими весняними квітами нові легенди про кохання.

Багато легенд подарували боги в посаг країні Субарту. Багато мрій і надій народжувалися й гинули на цій благодієній землі. Багато радощів і печалей закрадалися в людські серця й покидали їх. Ї навіть більше — траплялося, що з багатьох сердець, які спершу обіцяли розвинути квіткою, виростало терня. Так сталося і з Нанаї.

Їй здавалося, що не дні, не тижні й не місяці минули відтоді, як вона пасла свою отару, плекаючи потаємні думи й мрії про Вавілон. Після того сталося стільки подій, що

вони легко могли б заповнити ціле людське життя. Насправді ж усе це вклялося в неповних два роки.

Ось уже майже два роки обидві армії виборюють перемогу в жорстоких битвах, і Нанаї всією душею з Набусардаром та його військом. Померли щастя й радість у її серці, зосталася лиш колюча, як гостре терня, тривога: що буде завтра? Хоч вона й жила на волі, однак барсіппський палац і для неї залишався похмурою в'язницею. Вона ніде не знаходила собі місця, і ніщо не тишило її. До неї часто поверталися докори сумління, що вона покинула рідне село й своїх близьких. Від них не було жодної звісточки. Що сталося з батьком і тіткою Табою після приходу персів? Зажурена, вона ходила по палацу й супроводжувала Теку, коли та несла ткалям клубки пряжі. Там вона зустріла ткалю, яка була родом із Села Золотого Колосся. Кинулася їй в обійми й жалісно розплакалася.

— Сестрице, рідна моя, — обіймаючи її, схлипувала Нанаї. — У нас із тобою однакова доля, тільки серце твоє не поросло терням, як моє.

— Ми всі нині страждаємо, обранице нашого пана, — втішала її ткаля.

— Називай мене сестрою, — попросила Нанаї, — бо після того, як скінчиться ця жахлива війна, ми всі повинні стати сестрами й братами, щоб більше ніколи не повторилося таке кровопролиття. — Вона обернулася до решти ткаль. — Скажіть, звідки в людині набралось стільки люті й ненависті, коли це правда, що боги створили її для радості й любові? Скажіть, сестри мої, хіба не краще було б жити на світі, якби в людських серцях не плодилася злоба? Від чого, власне, народжується це страшне почуття?

— Ти й сама це добре знаєш, пані наша, — відповіла одна із ткаль, чоловік якої разом з Набусардаром захищав місто. — Ти не сліпа, теж маєш очі й усе добре бачиш сама.

— Я розумію, на що ти натякаєш, — кивнула головою Нанаї. — Знаю, що любов не може народитися в серці того, хто не має чим накрити голову від пекучого сонця, захистити ступні своїх ніг від гарячого піску, хто не має ні взуття, ні сорочки, ні спідниці, щоб його шкіра не тріскалася від спеки. Я справді не сліпа. Коли скінчиться ця страшна війна, я попрошу Набусардара, мого й вашого пана, щоб він роздав своє багатство бідним. Він це зробить. Він сам якось казав, що винагородить відданих і хоробрих воїнів. Для щастя багатство не потрібне. — Вона замовкла й замислилася. — Живучи в самотині й постійній тривозі, я багато думала про те, як викоренити злобу й ненависть. — Вона

підійшла до кросен і провела рукою по натягнутій основі. — Я розумію, що вельможі відібрали в людей щастя, але скажіть, сестри, чому Кірове серце спалахнуло такою ненавистю, що він пішов з мечем проти синів і дочок усіх народів? Перс Устіга, про якого ви всі знаєте, одного разу сказав, що Кір — цар благородний і бажає всім народам добра. Але скажіть мені, хіба це добро, коли хтось іде на нас з мечем? Невже й справді Кіра спрямовує бог любові й правди? — Нанаї поклатла руку на чоло, заплющила очі й провадила далі: — Невже не можна було б знайти інший шлях, щоб об'єднати народи Старого Світу проти небезпек з боку Світу Нового? Невже ж боги наділили людину розумом тільки для того, щоб їй легше було лити чужу кров, сіяти на землі страждання і смерть? — Вона підвела голову й окинула поглядом усіх ткаль. — Я проста жінка, така ж, як і ви, сестри мої, але і в своїй простоті бачу, що треба вирвати життя з тигрячих пазурів, аби кожен міг прожити його в спокої та радості. Не простий народ хоче війни, а ненажерливі звірі в людській подобі, які відірвали від рота в інших стільки, що не знають уже ліку своїм коморам, отарам овець, золоту і вбранню. Не може такого бути, щоб справедливість виборювалася тільки мечем.

— Твоя правда, пані наша, — озвалася робітниця, яка обрізала нитки. — Мій батько — він поліг, б'ючись пліч-о-пліч з Набусардаром — завжди казав, що зло породжує тільки зло.

Нанаї підійшла до неї й погладила по голівці дитину, яка бавилася мотками пряжі.

— Твоє? — запитала жінку.

Та кивнула й пояснила:

— Його батько — один із охоронців барсіппського палацу. — І засоромлено опустила голову. — Це дитя кохання.

— Тека принесе тобі полотно на одержину малюкові, і від сьогодні ти одержуватимеш по дві миски їжі та глечик козячого молока.

Потім Нанаї оглянула роботу ткаль в інших майстернях і нарешті сама сіла за кросна, попросивши, щоб і її навчили ткати. Відтоді вона щодень приходила сюди, ткала біле й кольорове полотно, відволікаючись таким чином від своїх невеселих думок.

Часто вона залишалася з ткалями до пізнього вечора, а іноді й на всю ніч, коли на фортечних мурах ішли гарячі сутички й не давали їй заснути.

Якось уночі до ткацької майстерні прибіг воїн і сказав Нанаї, що тітка Таба передала їй вісточку про батька.

Вона прислала цього сміливця з Села Золотого Колосся до Вавилону. Він пустився плавом по Євфрату й під захистом ночі, раз по раз пірнаючи, поминув перські судна. Таба знала, що барсіппський палац Набусардара стоїть на березі річки й гонець легко дістанеться звідти до його брами.

— Ти кажеш, що приніс вість про Гамадана, мого батька? — радісно перепитала вона. — Будь благословен і швидше розповідай.

Гонець пильно подивився на Нанаї, мовби розмірковуючи, казати їй усе, як є, чи ні. Нарешті відважився.

— Я знаю, що дуже засмучу цим твоє серце. Було б набагато краще, якби я приніс тобі радісну вість, а не сумну. Нанаї злякалася.

— Кажі швидше, не тягни. Я готова до найгіршого.

— Перси спалили наше село, а твого батька живцем кинули у вогонь. Він сконав у тяжких муках. Так вони помстилися йому за Устігу.

Нанаї захиталась і сперлася рукою на стіну. Вона уявила собі картину страшної батькової смерті, і жах та невимовний біль пронизали все її ество. Коли по хвилині вона прийшла до тями, в її голові майнула думка, скільки неправди було в словах начальника перської розвідки. Тепер вона вже знає, заради чого воює Кір. Жадоба влади — ось яка його благородна мета! Кров і смерть — звичайний засіб її досягнення.

Нанаї подумала про Устігу, ув'язненого в підземеллі палацу. Все, що він їй говорив, виявилось облудою. Вона так легковажно повірила йому! Як могла вона хоча б на мить припустити, що завойовник Кір — людина справедлива і що своєю безмежною правдою й любов'ю він прагне ошчасливити весь світ?

Сльози затуманювали їй очі, але вона рішуче сказала гінцеві:

— Я перед тобою у великому боргу. Чим я можу тобі віддячити? Чого бажаєш — золота чи коштовного каміння?

— Не золото й коштовне каміння потрібні мені зараз, — відповів він, — а гострий меч, щоб відплатити персам за муки й наругу, свідком яких я був. Від Села Золотого Колосся zostались тільки купи попелу. Опережи мене мечем з Набусардарової зброярні!

Нанаї наказала воїнам з палацової охорони відвести його, як новобранця, до Набусардарового загону.

— Коли зкінчиться війна, приходь до мене. Я щедро винагороджу тебе, — сказала, вона йому на прощання.

З того дня Нанаї всіма думками й серцем ще дужче прихилилася до Набусардара, який наражав себе на перські стріли на фортечних мурах і ладен був померти в ім'я того, щоб жила Вавилонія.

Дні вона проводила з Текою, Гедекою, Улу, а часто серед пряль і ткаль, і смуток не сходив з її обличчя.

І ось одного дня в барсіппському палаці сталася нова подія — з'явився якийсь незнайомец. Показавши відбиток Набусардарового персня-печатки, він видав себе за співця, якого нібито послав верхівний воєначальник, щоб він звеселив самотню Нанаї. Тека поспішила привести його до своєї пані, сподіваючись, що він розвіє її журбу.

Співець сидів у Нанаїному покої, схилившись над семи-струнною лірою, схожою на кіфару, яку вклали в Терпандрові руки боги Криту.

Він то перебігав пальцями по струнах, то кидав оком на обраницю великого Набусардара.

Співець був ще не старий, але сіро-сріблясті пасма сивини виблискували в його волоссі. Ясні очі були сповнені якоїсь непоясненої сили, і щоразу, коли він дивився Нанаї в обличчя, у ній підіймалося почуття дивної тривоги.

— О, — засоромлено мовила вона, — твій погляд бентежить мене, ти підкоряєш мене своїм мистецтвом, то грай же!

Перебігши пальцями по струнах, співець добув із них чарівні звуки, немовби й справді намагався приворожити Нанаї.

— Мій пан послав тебе, щоб ти мене звеселив. Скажи чим можу звеселити його я?

— Твій пан послав мене не тільки заради втішання, — признався співець у паузі між співом. — Ночами його мучать сновиддя. Котрийсь із богів йому загрожує...

— Чим? — злякано скрикнула Нанаї.

— Це засмутило б тебе, і я не смію відкривати тобі цю таємницю, обранице кохання. Але ти сама добре знаєш, що боги непохитні в своїй волі.

— Благаю тебе, скажи.

— Мені не велено розповідати тобі про тривоги твого пана, великого Набусардара.

— Мабуть, це щось страшне, бо непереможний Набусардар не зважає ні на богів, ні на плітки. Скажи, заклинаю тебе чарівливими звуками твоєї ліри. Ти не вчиниш нічого ганебного, навіть якщо й пообіцяв мовчати. Скажи, заклинаю тебе чарівливими звуками твоїх струн!

— Ти так щиро кохаєш Набусардара?

— Я кохаю його безтямно, майстре.

— І більш нікого в усьому світі?
— Нікого, майстре.
Співець замислився.
— Саме це й занастить твого пана, прекрасна моя велителько.

Нанаї зблідла.
— Говори ж, майстре, говори, не муч мене.
— Іштар визначила тобі ділити своє серце між двома, носити в своєму серці кохання до двох, жертвувати собою заради двох і жити, втішаючись з двома.

— Звідки тобі відома ця таємниця і що ти хочеш цим сказати?

— Я прийшов попередити тебе, що одна з чаш на терезах твоїх почуттів помітно переважила другу, і той, кому ти віддалася до решти, повинен умерти. Це явила Набусардарові небесна Іштар.

— Що? Набусардар має померти через мое кохання до нього? Цього ніколи не буде. Серце, яке розкривається на зустріч коханню, не стане підступною пасткою. Ні, ні, співцю, кохання не повинне вбивати.

— Кохання не повинне убивати ніколи й нікого, прекрасна велителько. А проте серце твоє, на якому печаттю лежить цілунок того, іншого, останнім часом збайдужіло до його страждань і повільного вмирання там, у підземеллі. Та навіть примхливі боги інколи вміють бути справедливими. Отож вони кличуть до себе не Устігу, а Набусардара.

— Співцю! — похолола Нанаї.
— Ти хочеш сказати, що в цю тривожну годину, коли навкруг лютує війна, твій обов'язок оберігати того, хто на фортечних мурах щодень підставляє свої груди під ворожі стріли?

— Так. Два роки я з нетерпінням жду його в цих стінах. Думки про безпеку легко можуть звести людину з розуму. Що тут дивного, співцю, скажи? Я ж бо тільки жінка, якій так потрібне міцне чоловіче плече. Та ти це й сам добре знаєш. І якщо тебе справді послав Набусардар, то він, напевне, сказав тобі, як запобігти ласки в примхливих богів і уникнути найгіршого.

— У тебе є ключі від підземелля. Із щирого золота. Їх тобі подарував Набусардар у другу річницю вашої зустрічі в Оливковому гаю. Так чи ні?

— Так.
— Він подарував їх тобі на знак того, що вважає тебе господинею свого дому й цілком тобі довіряє... Сьогодні він

послав тобі, — співець сягнув рукою в гаман за своїм широким ремнем, — ось цей коштовний перстень.
І співець покрутив перснем проти світла. Каміні заграли, спалахнули на зламах граней.

— Великий Набусардар послав його перському князю Устізі.

— Устізі? — Від подиву Нанаї вимовила це ім'я пошепки. Щось насторожило її в словах і поведінці співця.

— Так, Устізі, прекрасна велителько, — притакнув той іще переконалівіше, помітивши Нанаїн подив. — Навіженство простого смертного не варте того, щоб про нього говорити. Але коли воно знаходить на великих людей, то на нього треба зважати!

— Ти демон! — закричала Нанаї. — Як ти можеш так глумувати? Ти робиш це з почуття дружби чи ненависті до Набусардара?

— Я — придворний співець, і моє покликання — співати та звеселяти. Але я вмію бути й серйозним. У мене теж інколи болить серце, я теж інколи сумую. Так, ласкава пані, обранице великого Набусардара.

І він знов ударив по струнах, і в покої полилася тужна мелодія.

Нанаї схилила голову; чорні думки не давали їй спокою.

— Для роздумів зараз немає часу. Я хочу дотримати свого слова й виконати ще одне завдання. Я повинен особисто передати цей перстень Устізі. — Він легенько підкинув перстень у повітрі й спритно піймав його на льоту. — Так наказав твій пан. Він посилав його на знак своєї прихильності до князя. Я маю вручити цей перстень при тобі персові й повідомити непереможного Набусардара, як той сприйняв його дарунок — з вдячністю чи з обуренням. Від цього залежить виграш або програш, життя або смерть Набусардара.

— О! — Нанаї затремтіла зі страху. — Святий Еллілю, зроби так, щоб Устіга зрадив йому, якщо це правда!

— Ти потерпаєш за життя Набусардара?

— Дуже, майстре! Адже від життя Набусардара нині залежить доля всього халдейського царства.

— Тоді мерщій спустімось до підземелля.

Нанаї квапливо виїняла ключі з золотої скриньки, кришку якої оздоблювала мініатюра — нефритові оливи, — але вирішила бути обережною. Спускаючись мармуровими сходами, вона боязко мовила:

— Там зараз Тека, вірна рабиня мого пана. — І вже по думки додала: «Це добре, вона буде мені там опорою».

Тека й справді була в темниці: звичної пори вона принесла в'язневi їсти.

Устіга лежав на струхлявілій соломі й не міг уже навіть рукою поворухнути. Коли світло каганця впало на його обличчя, очам Теки відкрилася страхітлива картина. Щелепи обтягувала синя шкіра, замість очей на неї дивилися чорні западини. На вуха звисало довге, давно не стрижене волосся, гарна колись борода нагадувала тепер збите клоччя.

Тека схилилася над ним, але відразу ж мимохіть відсахнулася. Йй здалося, що Нергал, який забирає до підземного царства людські душі, вже заквив повіки Устізі своїм смертоносним перстом.

Та Устіга поворухнувся.

Напруживши останні сили, він пошепки запитав:

— Що діється за мурами міста? Війна триває ще й досі? На чий бік схиляється перемога?

Тека мовчала.

— Я знаю, тобі заборонено зі мною розмовляти. Можливо, душа моя вирветься з цього темного підземелля, перш ніж дочекається миру. Я дуже ослаб, Теко. Але й на схилі свого життя закликаю тебе зірками, місяцем і сонцем, закликаю тебе любов'ю й мукою своєю, скажи мені, чи дуже далеко від мене Кір? Два роки я вже гибію в цій норі й чекаю або смерті, або іншого життя. Де зараз стоїть військо мого царя?

— Пане! — Тека з жахом сахнулася від нього.

— Ніхто ніколи не довідається, що ти мені це сказала. Сьогодні ти востаннє принесла мені їсти. Завтра моя душа вже блукатиме в царстві тіней. Ахурамазда допоможе мені вибратися з цієї затхлої темниці. Ахурамазда мені допоможе... Язик його вже не слухався, і він змовк.

— Пане, я бачу, що в тебе добра душа і що ти заслуговуєш бачити більше сонця, але не вимагай від мене, аби я зрадила свого пана. В тебе, бачу, добра душа, але щось потьмарило тобі розум, бо інакше ти не дозволив би оселитися в своєму серці такій лютій ненависті до халдеїв.

— Я розумію тебе, Теко. Ти не хочеш відповісти на моє запитання. Ти думаєш, що вмирушому вже однаково, хто переможе — Кір чи Набусардар. Вони обидва сильні. Два роки вже триває їхній герць. Може, боги змилюються наді мною, дозволять оперезатися мечем і приєднатися до воїнів мого царя. Ох Теко, як мені хотілося б іще бодай раз відчути при боці меч і взяти в руки лук!.. Але ні, всьому вже кінець... Тіло моє — старе полотно, а дух — зламане крило... Я прошу тебе тільки про одне, Теко: скажи мені хоча б про

неї. Правда ж, це такн була вона? Очі її променились тим самим світлом...

Тека пам'ятала, що перед нею в'язень її пана, і намагалася перебороти в собі співчуття до нього. А він тим часом провадив далі:

— Очі її променились тим самим світлом... уста горіли тим самим вогнем... на щоках палав той самий рум'янець... її обличчя ясніло тим самим ніжним усміхом...

З грудей Теки вирвалося зітхання, але вона мовчала.

— Скажи, це вона прислала мені маленького нефритового божка, пахощі, тепле укривало і вблагала пробити в стіні ще одне віконце, щоб тут було більше світла й сонця?

Тека вперто боролася з собою.

— І про це теж я ніколи не довідаюсь. Ну, тоді виконай хоча б останню мою просьбу. Скажи, вона жива?

— Жива, — зласкавившись над ним, кивнула Тека головою.

Сповнений надії, Устіга хотів підвестися, але слабкість знову повалила його на солом'яну підстилку.

— Жива... отже, вона жива... Я вмираю, а вона жива... А втім, — з-під його вій викотилася сльоза, — хай живе хоч вона. Хай живе, моя прекрасна, мое кохання. Скажи їй, Теко, що я їй усе пробачив і помер без ненависті в серці. Не повинно бути ворожнечі й між нашими народами.

Тека нашорошилася. Йй здалося, що хтось спускається сюди сходами.

— Пообіцяй, що скажеш їй це... Я вмираю за Персію і в почуттям найпалкішого кохання до неї.

Тека взяла миску й простягла її Устізі.

Той не помітив цього й провадив уже зовсім ослабим голосом:

— Мені здається, я не зміг би знайти в світі нічого прекраснішого, за що варто було б пожертвувати своїм життям. Тільки дві нерозлучні сестри — правда і любов, мудрість і людяність — здатні зрозуміти мене.

Голова його схилилася набік, очі оскляніли.

— Пане! — скрикнула Тека й затермосила його плече. Конвульсія вже зводила обличчя в'язня, а їй здалося, що він злегенька усміхається.

Потім на його вилицях напнулася тоненька, мов павутинка, плівка шкіри, й очні западини розкрилися безоднею.

— Пане, пане! — закричала служниця і, випустивши з рук миску зі етравою, кинулася до виходу.

Вона поспішала до лікаря, пам'ятаючи Набусардарове попередження, що за Устіжине життя всі тут відповідають

головою. На сходах палацу вона зустріла Нанаї й співця і про всяк випадок вирішила попередити начальника охорони, що бачила, як ці двоє спускалися до підземелля.

Нанаї з нанизаними на кільце золотими ключами ввійшла до темниці. Слідом за нею поріг переступив співець. Рука його лежала на семиструнній лірі.

В обличчя їм ударило затхлістю: евфратські води роз'їдали обмазку муру, візерунки цвіли розповзалися по стінах.

Нанаї трохи не задихнулася від важкого повітря й мимоволі позадкувала до виходу.

Співець ту ж мить підхопив її під руки й підбадьорив:

— Сміливіше! Той, хто лежить тут, теж раніше дихав прозоро-чистим повітрям, яке приносив вітер із Срібних гір, з гордих вершин Тавру.

Вона нічого не відповіла на ці ущипливі слова, — її раптом так затрусило, що в'язка ключів на кільці, у два ряди всипаному смарагдами, лунко задзвеніла. Серце Устіги, яке поринало в безтурботний сон, стрепенулося. Темін перед очима порідшала. Його повернув до життя останній, ще не зовсім згаслий інстинкт — той, що зупиняє сліпця на краю прірви.

Коли Нанаї й співець підійшли до нього, уста його розтулилися.

Але співець випередив Устігу. Він нахилився до в'язня і, піднісши перстень до слабенького світла каганця, сказав:

— Князю з далекої перської сторони, я приніс тобі дар від твого пана.

— Ел! — видихнув Устіга. Голос його, здавалось, пробився аж із глибин грудей.

— Ел, перський вивідач? — Нанаї позадкувала до дверей, шукаючи очима вартових.

— Ах, у нього гарячка, тож нічого дивного, що він марить про своїх друзів, — лукаво всміхнувся співець і, піднявши висхлу руку Устіги, надів йому на вказівний палець перстень, у якому сяяв темно-червоний коштовний камінь із країни Офір, країни ясновидиці Балкіс-Македи із Сави. Існувало повір'я, що він оживляє в тілі кров, рятуючи людину від смерті.

Співець миттю нахилився до Устіги й прошепотів йому на вухо:

— Кір уже близько, кріпись!

Устіга прийшов до тями.

Іскра життя пробігла по його знеможеному тілу. Він учепився кістлявими пальцями в облямівку співцевої одежі підшиєю й благально прошепотів:

— Скажи, хто ти!

— Найнятий співець, — відповів той незворушно, — а цей перстень прислав тобі твій пан... непереможний Набусардар. Він прислав тобі його на знак вічної дружби і як запоруку життя. Доторкнись до нього, він із чарівним каменем. Доторкнись до нього, і ти відчуєш, який він гарячий. Він оживить кров у твоїх жилах.

Устіга розціпив пальці і впав на солому.

— Бідолаха зовсім знесилів, ласкава пані, володарко кохання, — обернувся співець до Нанаї. — Не сьогодні-завтра він помре, тобто може померти в цій смердючій норі. Якщо ти хочеш урятувати Набусардара, то накажи перенести перського князя до світлішого приміщення, пришли до нього лікаря й доглядай його. Я чув, що він колись урятував тобі життя, — з притиском мовив він. — Кажуть, це сталося під Оливковим гаєм. А ще кажуть, що тоді ти кохала Устігу й захоплювалася красою його душі... серце твоє мріяло про його ласку, тобі вчувалися його пісні... Ось такі...

І він добув із струн ліри мелодію, яка солодким щемом відгукнулася в душі Нанаї.

— Годі вже, співцю, — рішуче сказала вона й повернулася до виходу.

— Колиш ти кохала його, й Елліль про це не забув. Колиш ти прийняла його допомогу й не заперечувала, щоб він лікував тебе. А тепер, коли його тіло покидає душа, ти стоїш непорушно й не знаходиш для нього слова втіхи. Невже ти так сліпо піддалася тому, іншому? Не забувай, що боги бувають і справедливими!

В підземеллі чулося тільки тихе схлипування Нанаї зі страху перед богами й шурхіт гнилої соломи.

— Хто це там ховається за тобою, гінцю? — запитав Устіга, помітивши другу тінь на стіні біля дверей.

— Жінка, князю. З волі богів і з волі Набусардара вона прийшла утішити тебе. Боги й Набусардар послали її до тебе, бо перст Набу вписав у Книгу долі, що ця дівчина, красуня з красунь, завжди стоятиме між двома чоловіками, мов прірва між двома скелями, й віддаватиме своє серце двом, як земля віддає вологу зрощеним кореням мандрагори.

— Хто відкрив тобі це й хто ти? — з жахом прошепотіла Нанаї.

— Я співець і гонець Набусардара! — усміхнувся той. — Ти дивуєшся, прекрасна сестро кохання, що Набусардар послав тебе в цю нелюдську берлогу втішити нещасного в'язня? Ти дивуєшся, як це він міг пожертвувати тобою? Ох ласкава пані й богине кохання! — Він знову перебіг пальця-

ми по струнах і видобув із них чарівливі звуки.— Коли йдеться про життя, людина забуває про все на світі... І Набусардар теж.

«Он воно що»,— думала Нанаї. Боги загрожують обранцеві її серця смертю. Вона легко може втратити того єдиного, хто залишився у неї в цілому світі. Він легко може загинути в той час, коли так потрібен Вавілонії. Ні, допустити цього не можна.

Якби не охоронці за прочиненими дверима, якби не свідок в образі цього чарівного співця, вона впала б навколішки й молилася б: «Змилуйся, Еллілю, і ти, Іштар, не покидайте мене на дорогах моїх!» А потім наблизилася б до ложа з зітлілої соломи, на якому лежать руки, що колись лікували її прошите стрілою плече, й мовила б слова каяття, аби почути слово прощення, рятівне для Набусардара.

Але цей співець... Нанаї крадькома окинула його поглядом.

Цей співець, ошуканець чи визволитель, саме в цю хвилину торкнувся пальцями струн, і вони озвалися спершу ніжно, потім зазвучали суворіше й, нарешті, заговорили похмурим рокотом.

Нанаї здригнулася. Вона ледве стримувалася, щоб не кинутись навтьоки, але співець із гучноголосою семиструнною лірою стояв на дверях. Втекти було неможливо. А навпроти, ніби зачарований його музикою, підводився князь Устіга, страшний і виснажений, схожий на привид із прадавніх легенд. Підводячись, він проказав:

— Зніми серпанок з обличчя, жінко. Покажись Устізі, нехай він побачить, кого боги й Набусардар послали йому для розради.

В'язень устав — живі моці на висхлих ногах — і рушив до неї,

Нанаї швидко позадкувала й хотіла закричати, однак крик застряв їй у горлі, і вона тільки з жахом прошепотіла:

— Теко!

Але Теки тут не було. Вони зустріли її на сходах, коли спускалися до підземелля. Як вона могла забути про це?

Устіга повільно наближався до Нанаї. А вона, скута жахом, здавалось, прикипіла підшвами до кам'яної підлоги й не змогла поворухнутись навіть тоді, коли Устіжина рука відгорнула серпанок з її обличчя. Вона не сприймала вже нічого з того, що діялося довкола. Навіть не помітила, що струни зненацька змовкли, і чарівний співець, перекинувши ліру через плече, рвучко переступив поріг і зачинив за

собою двері. Він поспішав якомога швидше покинути барсіппський палац і доповісти Кірові про Устігу.

Застиглими очима Нанаї дивилася на в'язня, схожого на привид, що з'явився з того світу.

Злототканий серпанок більше не затуляв її обличчя, і перський князь скоріше видихнув, ніж вимовив, із тихим зачудуванням:

— Нанаї?

Потім м'яко й ніжно провів тремтячою рукою по її волоссі.

— Ти прийшла, бо я жадав тебе побачити. Я вірю, що те, чого ти прагнеш усім своїм чистим серцем, збувається. Благословляю за це долю, благословляю її двічі за те, що зміг тебе побачити. О...— В грудях у нього захрипіло, дихання прискорилось, очі горіли, мов у гарячці, а з вуст полився суцільний потік слів: — О, я благословляю її за кожен твій дотик і благословляю нині, завтра й повік за кожне твоє слово, за кожну твою усмішку. Я з радістю,— мовив він ледь чутно, і було видно, що говорити йому стає дедалі важче,— я з радістю зриваю всілілі грона з твоїх виноградників і піднімаю пожовклий листок, який випадково зачепився за край твоєї спідниці й ти мимохіть принесла його сюди. Я піднімаю цей листок і кладу собі на голову, мов лавровий вінок, збризканий дорогоцінними пахощами. З цим вінком на голові і з кровоточивою раною в серці я відійду завтра в царство смерку...

— Устіго! — урвала вона його, переконана, що він марить.

— Атож, завтра, так сказав співець.

— Ти не смієш померти!

— Ходи зі мною, Нанаї, і ми будемо навіки разом.

— О, ні, ні! — збентежено відповіла Нанаї.— Я повинна залишитися тут, у палаці, й повинна дочекатися...

— Тут? У палаці? Кого ти хочеш дочекатися? Чому мовчиш? Звідки ти прийшла?

— Я тут уже давно, князю. Я тут уже майже стільки,

як і ти.

Устіга затремтів.

— Боюсь вимовити ці слова — як дружина чи як наложниця Набусардара?

— Не хочу приховувати — я заручена з Набусардаром і, якщо буде на те воля Елліля, стану його дружиною. Ми чекаємо, коли закінчиться війна,— сказала вона, щоб покласти край дальшим розпитам.

Приголомшений її словами, Устіга похитнувся, шукаючи руками опори в повітрі.

— Божевільна! — скрикнув він. — Хіба ти не знаєш, що Набусардар ніколи не зможе взяти тебе за дружину? Адже ти не з благородних! Він хоче тільки потішитися тобою! Він уб'є тебе своєю любов'ю, а мене — голодом.

— Князю, ти витерпів багато мук, і це говорить твоя стражденна душа. Сядьмо. — Нанаї взяла його під руку. — Ми обое зовсім уже замучились. Війна і страждання надломли нас.

Устіга підкорився їй. Ступнувши до свого солом'яного ложа, він сказав:

— Так, я знесилів. Пробач мені, Нанаї. Я дуже знесилів. Очі мої давно не бачили сонця, і душа набралася вічної пітьми. Я пізнав, до чого веде розбрат між народами.

Коли вони сіли на струхнявілу соломі, Устіга взяв її за руку:

— Я давно не бачив світла, Нанаї, і в цій пітьмі мене переслідують чорні й лихі думки. Чому ти врятувала мене тоді й рятуюш тепер? — Він сперся гострим ліктем на кістяве коліно й схилив голову на долоню. — Я так щиро кохав тебе, Нанаї! Але ти віддала перевагу розкоші та багатству, хоч і я в Екбатанах зміг би оточити тебе розкішшю та багатством. Ти віддала перевагу Набусардарові й воліла стати його рабинею, ти, дочка Гамадана, чії предки не одне століття боролися за свободу своєї батьківщини!

Нанаї різким рухом вивільнила руку з його пальців і докірливо похитала головою.

— Я знаю, що благородній людині більше пасує захищати, ніж ображати жінку, — зітхнув він. — Даруй, що я тебе образив. За два роки вмирання в цьому глухому підземеллі я втратив розум. Погодься, що в моєму жахливому становищі легко втратити розум і розважливість!

Видно було, що розмова стомлює Устігу до краю і що кожне слово дається йому з величезними зусиллями.

— Побережи себе, князю. Тобі не можна так багато розмовляти, — заспокійливо мовила Нанаї. Їй хотілося його врятувати, щоб урятувати цим Набусардара. Іншого виходу й іншого шляху не було. Оплакуючи батька, якого такою мученицькою смертю звели зі світу саме з помсти за Устігу, вона на якийсь час забула про нього, але тепер, потерпаючи, щоб боги не покликали й Набусардара в царство вічного смерку, вирішила допомогти перському князеві, хоч взагалі він цього не заслуговував. Бо скільки ж то брехні було в його словах! Не благородні, а облудні цілі поставив перед собою його цар! Через те вона допоможе Устізі лише настільки, наскільки це необхідно, щоб урятувати життя

Набусардарові і віддячити Устізі за те, що він урятував її від лабет есагільських жерців.

— Довірся мені, князю, — сказала вона. — Я ще сьогодні визволю тебе з цієї затхлості й смороду.

— Як ти можеш мене визволити? Що ти хочеш зробити?

— Ну... — уточнила Нанаї, — я накажу перенести тебе на гору, до палацових покоїв, де буде більше повітря й сонця... Адже ти завжди любив повітря й сонце... князю, — додала вона вже трохи привітніше.

По її повних щоках текли сльози.

— Значить, ти лише заміниш мені підземелля на світлицю? — Устіга схилив голову. — Дякую тобі, Нанаї, в тебе добре серце. Але я відмовляюсь від такого добродійства.

Я вже давно приготувався до смерті. Ох, коли б ти знала, як тяжко чекати її з дня на день і весь час готуватися до неї. Завтра... так сказав співець... — Він зітхнув. — У ріжку правої поли мого плаща зашита смертельна отрута. Я можу будь-коли її прийняти. Мабуть, я вже давно був би це зробив, та мене, крім думки про милу моєму серцю Персію й про похід Кіра, зупиняли також твій образ і тривога за твоєю долею. Я мріяв побачити тебе ще раз. Я вірив, що Кір вламає міць вавілонських мурів і що після цього ми разом поїдемо до Персії. Та Бабілу вперто обороняється. Ти, звичайно, віриш, що переможе Набусардар. Через те віддалася йому тілом і душею. Так, через те, мабуть, що повірила в його перемогу. — Млява усмішка з'явилася в кутиках вуст Устіги. — А ти, Нанаї, не замислювалася над тим, хто він, цей переможець? Раніше всі вавілонянки захоплювалися Набусардаром, але тепер уже не захоплюються, бо переконалися, що великий полководець має дивну пристрасть.

Він віддає перевагу коням і собакам перед жінками.

— Князю!

— Ти засліплена, Нанаї. Хіба ти не знаєш, що п'ятдесят наложниць із свого гарему він віддав череватому купцеві за жеребця — найкращого скакуна у всій Фрігії?

— Князю! — вигукнула Нанаї й схопила його за руку. — Ти говориш так через те, що в тебе потьмарився розум.

Твоя рука горить, наче у вогні. Ти хворий, ти дуже хворий, князю...

Устіга похилився й весь аж наче згорбився.

— Нанаї, я хочу тобі ще сказати, що це був не царський співець, не гонець Набусардара, а вістун смерті, — прошепотів Устіга.

Голова його звислася між коліна, він звалився на лівий бік і затих на своєму жалюгідному ложі.

— Князю! — Нанаї перелякано вп'ялася руками в плечі Устіги, намагаючись розпростати його скорчену постать. Вона перевернула легке, кістляве тіло, але, не побачивши в ньому жодних ознак життя, з жахом підвелася. Спершу хотіла вибігти з підземелля, однак думка про те, що співець, чи посол смерті, можливо, жде за дверима, зупинила її. Нанаї затулила обличчя руками й нарешті все зрозуміла: він привів її сюди, аби вона стала свідком смерті Устіги й почувала, за що судилося загинути Набусардарові. Ця думка промайнула у неї в мозку, мов бистрокрилий птах.

Для неї було безсумнівним одне: за смерть перського князя жорстокі, кровожерні боги вимагають Набусардарове життя.

Та нехай вони знають, що любов сильніша за смерть, що любов сама кладе себе на жертвний вівтар, що любов повертає до життя тих, хто зійшов кров'ю, що любов сама запалює себе, коли потрібні світло й тепло, що вона не знає втоми навіть у своєму пориванні до найдалшої мети; любов — це фортеця, під вежу якої навіть найславетніші полководці з пошаною кладуть свої мечі: любов сильна, сильніша за смерть...

Вона зупинилася біля дверей, обернулася й поволі підкралася до ложа Устіги, шепочучи:

— Ти стоїш у цю хвилину на бастіоні, великий мій, коханий мій, непереможний Набусардаре, і вболіваєш за Вавілонію. Я знаю, ти не боїшся смерті й відходу в царство тіней, як не боюсь цього й я, але з нас двох твоє життя цінніше, і через те ти повинен залишитися. Своєю смертю я умиротворю жорстоких богів, розгніваних загибеллю Устіги.

Під ногами Нанаї відчула стебла струхнявілої соломи й тихо опустила навколішки.

— Ти казав, Устіго, що в ріжку правої поли твого плаща... — І вона тремтячими пальцями намацала маленький мішечок з отрутою. — Я не противлюся милості твого бога Ахурамазди й приймаю це його добродіяння... — І розірвала підкладку плаща. — Воно мало прислужитись тобі, урятувавши в слухну хвилину від ганьби та приниження. — Нанаї вийняла мішечок і розв'язала тоненькі тасьмочки. — А нині... — І почала висипати порошок на долоню... — Заприсягаюсь Еллілем, який сотворив мене, заприсягаюсь Іштар, яка мене благословила, заприсягаюсь тобі, пане мій і коханий мій, у щит якого зараз упиваються перські стріли, що я відходжу до царства тіней із світу радості, аби врятувати твоє життя.

Вона дивилася поперед себе в темряву, і щаслива усмішка осяяла її обличчя.

Непорушні тіні підземелля оточували її, немов стовпи загробного царства.

Нарешті Нанаї перевела погляд на долоню, аби висипати смертоносний порошок собі в рот, і раптом з жахом помітила, що більша частина порошку висипалась на підлогу. Та, може, для слабкої жінки вистачить і того, що залишилося.

Вона закинула голову й хотіла вже висипати в рот рештки отрути.

— Пам'ятай, великий мій, коханий мій, прекрасний мій, що смерть не розлучить нас, бо любов сильніша за смерть. — І почала підносити долоню до вуст...

Подумки Нанаї прощалася з усім, що було їй дороге на цьому світі. Перед нею раптом постали змучена війною батьківщина і язика полум'я, в якому згорів батько.

Приклавши долоню до вуст, вона ще раз затримала свій погляд на полоненому персові. Невимовний біль стиснув їй горло. Адже вона, по суті, ще два роки тому зробила перший крок до цієї страшної розв'язки. В пам'яті її спливали слова Устіги, які він сказав тієї ночі в підземеллі будинку на краю Оливкового гаю. Це справді була прекрасна, благородна людина. Але він став жертвою безглуздої ненависті й розбрату між народами. І Нанаї раптом усвідомила, що власне, ні вона, ні Устіга не винні в зародженні цієї ненависті та розбрату, і якби не смертельна ворожнеча між народами, вони знайшли б між собою спільну мову.

— Князю, — жалібно, ледве владаючи собою, прошепотіла вона.

Раптом голова Устіги поворухнулася й перехилилася на бік. Повіки його ледь розтулилися, і каламутний погляд ковзнув по Нанаїному обличчю.

— Князю! — скрикнула вона й затремтіла всім тілом.

Устіга конвульсивно зітхнув і знову заплющив очі.

— Ти живий... Отже, житиме й Набусардар, — тихо проказала Нанаї, і її рука зі смертоносним порошком безсило впала.

Устіга чув її голос, але був такий слабкий, що не зміг висловити й слова.

— Ти живий... — повторила вона, немовби висловлювала йому за це найщирішу вдячність. — І справді любов сильніша за смерть.

Та ці слова долинули до його вух лише тихим шелестом. Він знову впав у забуття.

А в цей самий час гаданий співець уже стояв на терасі вежі Етеменанкі поруч верховного жерця Ісме-Адада й що-сили напинав тятину лука, посилаючи в табір Кірового війська стрілу з написом: «Бачив Устігу в темниці Набусардара. Його дні вже полічені. Поспішай, Кіре, царю мій».

Той, хто тепер замість семиструнної ліри тримав у міцних руках напнутий лук, з волі богів носив ім'я Ел.

Після приходу Нанаї до барсіппського палацу Набусардар звелів освятити куш колючого аканта. Відтоді акант став священною рослиною Набусардарового роду й мав виконувати роль провісника щастя й лиха для тих, кого він оберігав.

Доглядав його придворний лікар — мудрий Сірру-Асум, який намагався збагнути не лише життя людей, а й життя квітів та лікувальних трав. Він часто затримувався на терасі під Нанаїними покоями, бо саме там Набусардар звелів посадити акант, і мудрий Сірру-Асум плекав його, не забуваючи й про інші рослини.

Тека, вибігши з підземелля, де конав Устіга, помчала передусім на терасу. Однак цього разу їй не пощастило — Сірру-Асума там не було. Мимохіть глянувши на акант, вона раптом помітила, що його верхечки почали в'янути. Вона перелякалася, бо це означало, що родові Набусардара загрожує нещастя.

Захоплений формою цього куща, скульптор Гедека оздобив двері, які вели до покоїв Нанаї, гіпсовим зображенням його остистого суцвіття й колючого листя. Навіть більше — він виліпив чотири колони у формі акантових колосків і звелів поставити їх на терасі в тому крилі, де були Нанаїні покої. Перед ними в басейнах виблискували сніжно-білі квітки лотоса, які спочивали на рясному листі, мов зачаровані красуні на гладіні озера плеса. По гратчастому острішку тераси над колонами буйно вився зелений плющ, а по краях розкинулися пелюстки великоцвітної чемериці; поруч неї тяглися грядочки наперника з жовтими й червоними дзвіночками на стебельцях. У нішах росли кущі раника, які виповнювали своїми пахощами покої обраниці Набусардарового серця. Десятки рідкісних кущів, трав і квітів буяли в цьому кутку тераси.

Але найбільше палацова челядь піклувалася саме про найжених колючками куш аканта. Його високі стебла оточували садову лаву з мармуру, підніжжя якої було майстерно обкуте бронзою. На ньому Нанаї проводила сумні години своєї самотності, наслуховаючи, як у квітнику шеле-

стить південний вітерець, а за міськими мурами вне демон війни.

Хоч Набусардар і не був забобонний, однак колючий акант мав служити щитом і мечем для його дому. Під захистом цього куща Нанаї разом з усіма мешканцями судилося перечекати лихоліття війни і в терпінні, любові та вірі зустріти настання миру.

Але цього фатального ранку Тека перша помітила, що верхечки аканта почали в'янути. Котрийсь із демонів підступно чатував на щастя, яке непереможний полководець беріг у стінах свого палацу. Звістка Теки про відмирання священного куща викликала тривогу в усіх, хто мешкав у княжому палаці. Вони вирішили, що над домом Набусардара нависла біда.

Все почалося з появи в палаці дивного співця, який звуками свого інструмента розважав найулюбленішу з жінок господаря і так зачарував її своєю чаклунською грою, що вона погодилася спуститися з ним у злочасну темницю до ув'язненого перса.

Виявивши злому демонові цю невелику послугу, він вислизнув із підземелля, перекинувся кількома словами з вартівими, вибіг сходами нагору і, поминувши покої, подався до нижнього двору.

На лівому крилі сходів з рожевого пісковика, облямованих велетенськими скульптурами сидячих левів із світлосірого каменю, він зіткнувся з Текою, яка поспішала доповісти начальникові варті, що діється в темниці.

Співець не дав їй дороги і, коли вона вже підняла кулаки, вдарив по струнах ліри.

— Ой! — скрикнула Тека й злякано відсахнулась, але за мить отямилась і метнулася слідом за ним.

Проте співець виявився спритнішим. Вона бачила, як він пробіг під могутнім, старезним дубом, що символізував силу Набусардарового роду. Відтак сміливо поминув вартівих і щез у брамі. Начальник варті пропустив його, побачивши в руці у нього відбиток Набусардарового персня-печатки. Де йому було знати, що відбиток цей підроблений, тож Теку, яка за хвилину прибігла до нього, він вилаяв за панікування. Та коли вона розповіла йому, що полонений Устіга помирає в підземеллі, негайно послав воїна по мудрого Сірру-Асума до лазарету, де той саме перев'язував поранених.

Тека, передчуваючи щось недобре, кинулась назад до підземелля, щоб вивести звідти Нанаї. Вона розчахнула двері до темниці, але, нічого не побачивши в першу мить після яскравого літнього сонця, покликала:

— Ласкава пані!

У відповідь — ані звуку.

Очі її вже почали звикати до темряви, і Тека нарешті розрізнила дві постаті на солом'яній підстилці.

Спершу вона помітила Устігу, що, згорнувшись клубочком, лежав, здавалось, без жодних ознак життя. Над ним, приклавши долоню до його гарячого лоба, навколішках стояла ледь жива Нанаї.

— Що це? — злякано скрикнула Тека.

Не здіймаючи галасу, вона стала чекати, поки вартовий приведе придворного лікаря, але, перш ніж з'явився премудрий Сірру-Асум, збіглася челядь і, з'юрмившись біля дверей, допитувалася, що сталося.

Тека насилу діждалася Сірру-Асума.

— Невже справді помер?

— Ні, він живий, — відповів лікар. — Але в нього корчі і повне виснаження.

Та раптом він помітив біля підстилки мішечок, підняв його й висипав на тильний бік долоні рештки порошку.

— Отрута? — похолола Тека.

— Отрута, Теко, й дуже сильна. О Мардуку, сподіваюсь, він не хотів отруїти себе та обраницю Набусардара?

— Ні, мудрий Сірру-Асуме, — озвалася нарешті Нанаї, — то я сама хотіла вкоротити собі віку, щоб урятувати Набусардара від смерті, бо співець відкрив мені, що коли Устіга відійде в царство тіней, то слідом за ним мусять відійти туди й Набусардар. Щоб умилювати богів, я хотіла врятувати його своєю смертю, але руки мої так тремтіли, що я розсипала отруту на підлогу, а того, що лишилося, дуже мало.

— Будь благословен, Мардуку, — тихо прошепотіла Тека.

— Ти думаєш, мудрий Сірру-Асуме, що в князя й справді тільки корчі? — запитала Нанаї.

— Мені так здається. Я наказу принести ноші, і ми перенесемо його нагору. Непереможний Набусардар був би дуже незадоволений, якби він тут помер. Треба перенести його до якогось горішнього покою.

Так і зробили.

Устіга прокинувся з виразом цілковитої байдужості до всього, що постало перед його очима в палацовому покої. Він глибоко вдихав свіже повітря, що лилося крізь отвір у стелі, і це було єдиною ознакою життя, яке ще жевріло в ньому.

Нанаї так виснажили останні події, що Сірру-Асум і їй наказав лежати. Вона вже не пам'ятала, що зробила з рештками отрути, яку висипала собі на долоню. Про всяк випадок лікар іще раз дав їй козячого молока з цілющим відваром. Рука Нанаї тремтіла, коли вона спробувала сама підняти чашу з напоєм. Губи були безкровні, очі каламутні, і слабкість довго не покидала її тіло.

Пожвавішала вона тільки тоді, коли лікар згадав про ній, що Нергал не впустив Устігу до потойбічного царства і що він не впустить туди й Набусардара. До обличчя їй прилила кров, очі проясніли.

Незабаром вона почала вставати й виходити на терасу в супроводі мудрого Сірру-Асума або вчителя Улу.

Якось разом з благородним Улу вони стояли серед грядок, засаджених півниками, й дивилися на кущ священного аканта, верхівки якого торкнулося відмирання.

— Чи страшне це знамення, брате Улу? До кого з нас підкрадається лихо? — запитала Нанаї. — Вас, жерців, боги наділили даром провидіння, тож відкрій мені все, що ти бачиш. Це правда, що моему панові, великому Набусардарові, загрожує небезпека? Співець із семиструнною лірою пророкував йому смерть.

— Але ж то був не співець, — з лагідним докором заперечив Улу.

В очах Нанаї відбився подив.

— Так, то був не співець, а один із перських вивідачів.

— Ел?

— Може, й Ел. Його світлість непереможний Набусардар наказав своїй розвідувальній службі вистежити цього перса у Вавілоні. Перебравшись співцем, той із підробленим відбитком Набусардарової печатки пробрався до палацу.

— Ох, яка я легковірна!

— Вивідач розраховував на те, що ти злякаєшся за Набусардара, і так воно й сталося. Але його світлість це тобі дарує.

— Звідки тобі про все це відомо, добрий Улу?

— Я сам приніс непереможному звістку про підступного перса.

— Тепер я вже буду обережніша. Скажи, непереможний Набусардар дуже стомлений?

— У нього багато всіляких клопотів. Він дуже змарнів, очі почервоніли від безсоння.

— Він уже втратив віру в перемогу?

— Віри він не втратив, але боїться, що обидві армії, зрештою, так вимотають одна одну, що в нього вже не стане сили увінчати себе вінком переможця.

— А чи довго ще триватиме ця війна?

— Хтозна, дорога Нанаї! На внутрішньому боці перся, який залишив Устізі перський шпигун, ми виявили напис.

— Напис? — пошепки перепитала Нанаї, відчуваючи, як її знову охоплює слабкість.

— «Кріпись, Кір уже близько!» — ось що там було написано.

— Що це означає? — похолола Нанаї.

— А те, що перси задумали проти Вавілона якийсь підступ і вірять у свій успіх.

Лунали сурми, гриміли барабани, почет верховного воєначальника співав маршову пісню. У цю суміш звуків уплітався гомін палацових женців та жниць, які поверталися з поля. На яскравому сонці виблискували їхні серпи, горіли в його промінні вістря списів. Натопт дедалі зроставав, оточуючи з усіх боків почет полководця. Вершники насилу торували собі шлях. Жінки обсипали їх квітами, кидали їм плоди граната, айву, фініки й ваговиті грона винограду.

Почет зупинився перед масивною брамою барсіппського палацу Набусардара.

На чолі загону на баскому коні їхав сам Набусардар у шоломі з гребенем. На його обличчі лежала печать заклопотаності, але крізь неї проглядала усмішка, яку викликали в нього юрби вавілонян, що радісно вітали переможця.

Під звуки сурм і барабанів розчахнулися ступки брами, і почет поїд аркадою в'їхав на просторі подвір'я.

Набусардар зупинився, конюхи підхопили кинуте їм повіддя й поплескували красеня коня по шиї.

А з другого двору вже поспішали Тека з Гедекою, з усіх дверей висипала челядь.

Щиро зраділий такій зустрічі, Набусардар привітався з усіма й запитав Теку:

— А де ж обраниця мого серця?

— Твоя світлість знайде її на терасі.

Тільки-но вона вимовила ці слова, як на терасі розсунулось плетиво плюща і з'явилось облямоване золотистим від сонця волоссям обличчя Гамаданової дочки.

— Нанаї! — вигукнув Набусардар і, мов підхоплений вихором, кинувся до горішних покоїв.

Мліочи від щастя, Нанаї помчала йому назустріч. Легкокрилим метеликом, легкою хмаринкою летіла вона, ледве торкаючись східців. Думки її дзвеніли, наче дзвіночки штукарів. Почуття її широко розкрили свої пелюстки, оголивши зраділе дівоче серце.

Вона підбігла до Набусардара і обвила руками його шию. Він обійняв її й міцно пригорнув до грудей. Обома руками гладив її волосся, вплітаючи пальці в його кучері.

— Нанаї, дорога моя, світе мій, життя моє!

— Хай буде благословен Елліль за те, що ти повернувся! — вимовила вона.

— Кохана моя, життя моє... життя моє, кохана моя, — шепотів він, не знаючи, якому з цих слів віддати перевагу. Раптом він збентежився й запитав: — Це правда, що Устіга хотів позбавити тебе найпрекраснішого, що є на світі, й дав тобі випити отруту?

— Я про все тобі розкажу, милий мій.

Обнявшись, вони пішли сходами нагору, й Нанаї тихо сповідалася йому.

— Одного разу до палацу з'явився якийсь незнайомиць. Він назвав себе співцем і сказав, ніби ти прислав його до мене. Я за своєю жіночою наївністю й зі страху повірила його облудним застереженням. А коли побачила Устігу в корчах, то подумала, що по нього вже прийшла смерть, і злякалася, нерозумна, що за його життя боги відберуть життя і в тебе. Я хотіла вгамувати їхній гнів і врятувати тебе ціною власного життя. Устіга сказав мені, що в полу його плаща зашито мішечок з отрутою, і я дістала його звідти. Не з принуки Устіги, а з власної волі вирішила я померти. Та боги винесли нам інший присуд: ми обоє живі, і я можу обійняти тебе. І, обіймаючи тебе, уклінно прошу — будь милостивим до Устіги.

— Ти все ще любиш його, Нанаї? Щиро, ще щиріше, ніж Набусардара?

— Тільки одного тебе, мій звитяжцю.

— Тільки тому, що я звитяжець? А якби ним був Устіга, ти віддала б перевагу йому?

— Заприсягаюсь честю й хоробрістю роду Гамаданів, що кохатиму повік тільки одного тебе.

— Ти сказала це з таким жалем, Нанаї...

— Я кажу про це з жалем, бо людині не підвладне багато чого з того, що трапляється на її життєвій дорозі. Страждання перського князя затьмарюють мою радість, хоч я й розумію, що ти ув'язнив його як ворога халдеїв і не випустиш доти, поки ми ворогуємо з персами. Але я про-

шу тебе тільки про одне, Набусардаре: не повертай його назад до підземелля. Там так жахливо, жахливо навіть для вбивць і диких звірів. Залиш його в горішній світлиці. Хай і в нього буде трохи свіжого повітря й сонця.

— Ти любиш його, Нанаї, — Набусардар холодно глянув їй у вічі.

— Якби ти міг зазирнути в моє серце, а не в вічі, то сумніви твої розвіялися б, коханий мій.

На повороті сходів вони спинились перепочити.

Набусардар не міг позбутися тривоги й побоювань, пов'язаних з Устігою, хоч і не надавав великої ваги словам Кіра, вирізьбленим на персні. Адже Кірове військо відійшло від фортечних мурів. З обережності він наказав начальникові варти тільки посилити охорону в усьому палаці, а на душнику кімнатки Устіги поставити подвійні ґрати.

Потім усі зібралися в Набусардаровому кабінеті для дружньої бесіди.

Першим заговорив Гедека.

— Коли вже втихомиряться демони війни? — запитав він.

— Важко сказати, — спокійно відповів Набусардар. — Але перси відступають, і можна сподіватися, що війни скоро кінець.

— Кінець? — вигукнула Нанаї, і сльози радості забрили в її голосі.

— Гадаю, що так, хоча твердої певності ще не маю. Перська армія відступила з-під мурів Вавилона, і лише кілька загонів окопуються на передпіллі, можливо, для того, щоб прикрити відступ основних сил.

— Пане, — розплакалася Тека, — все, що я набула, служачи твоєму роду, я з вдячністю жертвую богам.

— Не треба поспішати, — зупинив її Набусардар, — хоча його святість цар першим повівся саме так. Вавілоняни не тямлять себе від радощів. Вони танцюють, співають і галасують. На вулиці викотили барила з вином і бенкетують день і ніч. Валтасар заразився веселістю тих, що п'ють і гуляють, і наказав на честь перемоги справити учту, якої Вавілон іще не бачив. Я застерігав його, що це передчасно. Та він упертий і примхливий, як завжди. Сказав, що в такий день ніхто не повинен ні в чому відчувати нестачі, і вино, як води Євфрату, має текти через Місто Міст. Воїни бенкетуватимуть разом з городянами — в оселях, на площах, у садах, парках і на вулицях. Дівчата й жінки повинні вдовольняти всі забаганки переможців.

— Пане мій!.. — У Нанаїних очах промайнув страх.

Набусардар нахмурився.

— А найвродливіші з них повинні належати самому цареві, люба, — докинув він з суворою, гіркою усмішкою. — Бачиш, якої честі тебе можуть удостоїти?

— О, заради Еллїля! — з жахом вигукнула Нанаї. — Заради святого Еллїля, сотворителя світу!

Почувши про цареву примху, Тека затремтіла. Вона була свідком великого кохання Набусардара до Нанаї, тож без зайвих пояснень зрозуміла побоювання свого пана.

Гедеку теж приголомшила Валтасарова примха. Але, зберігаючи розсудливість, він сказав:

— Якщо цар і вибере собі Нанаї, я підшукаю жрицю кохання, схожу на володарку твого серця, мій пане, нехай вона за золото наситить його своїми любощами. Аби тільки він не довідався про підміну! Якщо в нього немає пошани до того, хто два роки захищав царство і його власне життя на фортечних мурах, то він не заслуговує нічого іншого, крім обману.

— Ні, майстре, — заперечив Набусардар. — Досить уже обману і брехні в халдейській державі. Нанаї стане моєю законною дружиною. Це мусить усвідомити й цар. Єдина винагорода, яку я вимагатиму за перемогу над персами, буде благородний титул для дочки Гамадана. Винагорода присуджуватимуться в день Свята врожаю, і тоді я випрошу в царя дозволу, аби Нанаї, згідно з законом, стала супутницею мого життя. — Він на якусь хвилину замислився. — Щоправда, одного разу цар уже відмовив мені, та я все ж таки не хочу обходити закон.

— Даруй, твоя світлість, — заперечив Гедека, — але в даному разі, мабуть, надійніше було б схитрувати, ніж випрошувати в царя милості. Тепер я раджу тобі саме це, хоч ти знаєш, що серцю моему завжди було чуже лукавство. Я не вірю у великодушність нашого володаря, і мені жаль Нанаї.

— Або ж, — озвалася Тека, благально дивлячись на свого пана, — сам виблагай в Іштар благословення. Нехай вона поблагословить тебе замість царя. Ти дав собі ради з двомастами тисячами персів, то невже не переконаєш халдейського царя?

В душі Набусардар погоджувався з нею, але вголос відповів:

— Я шукатиму виходу й вірю, що знайду його. Дякую всім, хто дбав про мій палац і про найдорожчий для мене скарб. — Він глянув на Нанаї й погладив її складені на

колінах руки. — Так, я безмежно вдячний вам усім за вірність і старання.

Відтак, розпитавши кожного про його життя, Набусардар відпустив усіх.

Коли вони залишилися вдвох, Нанаї сказала:

— Ти щось невеселий, звитяжцю мій. Дивлячись на тебе, можна подумати, що перси захопили Вавілон. Ми так давно не бачились і таку тяжку годину пережили в розлуці. Радій же нашій зустрічі у вільній країні!

— Наша країна ще не вільна, люба моя. Небезпека ще й досі висить над Вавилоном. На підступах до міста перси копають рови. Через те я, всупереч волі Валтасара, наказав війську не покидати фортечних мурів. Боюсь, що ворог повернеться, хоч цілком допускаю, що він вирішив забратися до Персії. Тривога чомусь не полишає мене. А руки мої зв'язані, бо й для мене слово царя — закон. Якби на те моя воля, то я переслідував би зараз персів аж до кордону. Але в нас немає сильної кінноти. Страшно усвідомлювати, що треба коритись цареві, який може призвести свій народ до загуби. Вже навіть раби це розуміють. Простий люд не такий то й простий — його не обдуриш. Ймовірно, Есагіла помирилася з Царським Містом саме через те, що переконалася: Валтасар, як і Набонід, стане слухняною лялькою в її руках.

— Що ж тоді треба зробити для врятування народу, велителю мій?

— Цього чванька треба було б усунути, але я боюся, що вже запізно. До того ж халдеям у цю лиху годину потрібен цар, хоч би який негодящий він був. Якщо трон спустіє, цим легко може скористуватися ворог.

— А хіба в халдейському царстві немає нікого, хто міг би посісти трон і правити народом? Адже в нас є ще й цариця. Учитель Улу розповідав мені про славне минуле нашої вітчизни. Він сказав, що за правління Нітокріс царство процвітало так само, як за Навуходоносора. То чому б і зараз цариця не змогла взяти на себе правління державою? Вона мудра й ласкава до людей.

— Вона мудра й ласкава, але хто усуне Валтасара? Набусардар глибоко замислився.

— Ну, хоча б я, — рішуче заявила Нанаї.

Набусардар здригнувся, ніби хтось розбудив його з тяжкого сну, і тривожно повів довкола очима — а раптом хтось почув Нанаїні слова?

— Жінці таке не під силу. Це під силу тільки змовникам, за якими стоїть військо.

— Навпаки, великий мій звитяжцю! Під час свята ти легко звернеш на мене цареву увагу. Адже я теж можу піти туди й скористатись нагодою, коли Валтасар забажає моїх пестошів. Коли він забуде про все на світі й думатиме тільки про мої обійми, я заколю його кинджалом, що перейшов до мене у спадок від діда.

— Ні, найдорожчий мій скарбе. — Набусардар узяв її руки й почав їх цілувати. — Ти залишишся такою ж чистою, як і була досі. Ти не заплямуєш себе кров'ю. Це наша, чоловіча справа. Один раз я вже трохи не приніс тебе в жертву персам і за це й досі картаю себе. Якби я свідомо послав тебе на це, то вважав би себе виродком.

— Але ж я сама пішла б на цю жертву, ти б мене на неї не посилав.

— Ні, Нанаї, безстрашна моя дружино, ти повік належатимеш тільки мені, мені одному. Ти будеш для мене найкращою винагородою за звитягу над Кіром. А зараз дай обличчю ці клопоти й поговоримо про щось веселіше. Завтра мені треба знову повернутися до царя, а сьогодні я хочу бути з тобою щасливим, безмежно щасливим. — Він змахнув рукою і, здавалось, одігнав від себе всі похмурі думки. — Так, сьогодні я хочу забути з тобою.

З цими словами Набусардар опустився перед нею навколішки й почав цілувати її пальці, і перстень на них, і лінії на долонях, і ямки на зап'ястях, змережані голубими жилками. Потім підвівся і пригорнув її до себе.

— Так, сьогодні я хочу сповна випити чашу щастя, призначену долею й приховувану від мене непостійними богами.

Нанаї схилила голову йому на плече. Їхні очі зустрілися й злилися в довгому погляді, мов джерела в одному ручаї. Захищені палацовими мурами від заздрісних поглядів богів та людей, вони впивалися щастям, аж поки вечірні сутінки огорнули палац і настала ніч.

Тоді Набусардар провів Нанаї до її покоїв.

— Нехай оберігає тебе твій Елліль, — сказав він, прощаючись з нею.

Коли Нанаї ввійшла до своєї опочивальні, то застала там Теку, яка готувала для неї нічне вбрання. Воно було все біле, оздоблене вишивкою. Тека допомогла їй прилягти купіль, намастила тіло пахощами, нарум'янила щоки, а потім відбілила їх, ніби припорошивши пилком. Нанаї глянула на себе в свічадо саме в ту мить, коли Тека зав'язувала на її талії рожеві й блакитні стрічки.

— Ти прекрасніша за райських дів, обранице мого пана, — сказала рабinya, — ти прекрасніша за веселку. Якби тебе зараз побачив твій пан, то він більше ніколи не глянув би на жодну іншу жінку. Ти — мов рожева горлиця на мармуровому бережку басейну Іштар. Ти — мов пісня про північні хмари, що рожевіють від заходу сонця.

— А чому ти так мене вбрала, Теко?

— Звичай вимагає від жінки, котра зустрічає переможця, убраться якнайкраще. Він також вимагає, щоб вона належала переможцеві в першу ніч після повернення з війни.

Нанаї застигла від подиву.

— Тобі немає чого боятися, благородна моя пані, — голубила її поглядом вірна рабinya, — тобі нема чого боятися, бо тебе люблять найніжнішою любов'ю. Я вигодувала Набусардара своїми грудьми — його благородна матінка померла під час пологів, — і я знаю, яка кров тече в його жилах, що в нього на серці і що в думках. Хай благословить тебе в його обіймах Іштар, богиня кохання.

Потім вона загасила всі світильники, крім одного, і, вклонившись, сказала:

— Твій пан чекатиме на тебе. — І зачинила за собою двері.

Нанаї стояла перед свічадом і засоромлено роздивлялася на себе. Її чорні, з полиском міді кучері спадали на плечі й на спину. Рожеві щоки, сповнені чару юності, нагадували досягаючі плоди. Гарні губи скидалися на складені крильця метелика, які тремтять від думки про лет у запаморочливу височінь.

Розглядаючи своє відображення, вона раптом пригадала слова Теки:

«Твій пан чекатиме на тебе».

Нанаї повільно відійшла від свічада.

Набусардарові покої відділяли від її опочивальні лише дерев'яні двері, завішені тонкою вовняною тканиною.

Перш ніж торкнутися завіси, Нанаї нерішуче зупинилася.

Справді, існує такий звичай, освячений небесною Іштар, що перша ніч належить звитяжцеві, який повернувся з війни. Що, коли вона, освячена тією ж небесною Іштар, порушить його? Раніше вона про це й гадки не мала. Але ж на її непорочність посягає цар! А вона не хоче належати нікому іншому, крім Набусардара.

Набусардар думав у цей час про зовсім інше й неабияк вдивувався, коли Нанаї ввійшла до його покою.

Він лежав на ложі, розглядаючи план місцевості, де перси копали рови, прикидаючи в думці відстань від вододілища цариці Нітокріс аж до Перської затоки.

Побачивши Нанаї, Набусардар відклав план і з захопленням спостерігав, як вона наближається до нього — чарівна, прекрасніша за саме сонце.

— Ти — мов сонячний промінь, — усміхнувся він, дивлячись на її мідяне волосся, осяяне полум'ям світильників.

— Не примушуй мене червоніти. — Нанаї покірно опустила очі.

— Навіть більше: ти — мов зорі, якими я милувався в Дамаску. Колись ми поїдемо туди й помилуємось ними разом.

Набусардар плавно підніс руку, радісно вітаючи її, й не опускав доти, аж поки Нанаї підійшла ближче, доторкнулася до неї й присіла на краєчок його ложа.

— Ти справді чарівна! — вигукнув він, милуючись зблизька її красою. — Ти могла б бути зіркою в небі й світити до царських опочивалень. Ти могла б бути місяцем і сріблити ночами гаї. Ти могла б бути сонцем, під яким достигає колосся. Любове моя єдина, ти могла б бути втіленням мрії, яку, мов коштовний камінь, пестить людське серце. Ти могла б утілювати в собі все прекрасне на цьому світі, але я хочу, щоб ти була тільки одним — моїм нев'яжучим коханням. — Трохи помовчавши, він запитав: — Ти згодна?

— Згодна, велителю і обранцю мій.

Набусардар пригорнув її до себе й легким білим укриттям закутав плечі, щоб вона не змерзла.

— Чи, може, тебе зігріти долонями, життя моє?

І він зігрівав долонями Нанаїні плечі й руки, аж до зап'ясть.

Нанаї всміхалася, схиливши голову йому на груди.

Він провадив далі:

— Ти — наче квітка лотоса, що розкривається від дотику першого ранкового променя. Я обіцяю тобі царство, яке бережу для тебе в своїй душі. Всі царства світу в порівнянні з ним — ніщо, всі скарби — каміння, а всі коштовні камені — пісок. Я кохатиму тебе так, як тільки здатна людина кохати людину.

Він знову падко пригорнув її й почав цілувати в уста.

Світильники догоряли, і в опочивальні западала сутінь. При слабшому світлі Нанаїне волосся потемніло й нагадувало родючий мул Межиріччя. Потемніли й довколишні предмети, і тіні їхні почали розпливатися.

— Від тебе віє запахом олеандрів і нарцисів, радосте моя,— шепотів він, цілуючи її в уста, в шию, в плечі.

— Пригадуєш, як ми зустрілися з тобою під гіллям Оливкового гаю, коханий мій? — запитала Нанаї і, міцно обвивши руками Набусардарову шию, припала до нього, мов пелюстка до маточки квітки після заходу сонця.

Він відповів їй палкими обіймами.

— Це, бува, не сон? — прошепотіла вона.

— Нанаї, дружино моя, жадана моя, кохана моя,— п'яніючи від щастя, шепотів він їй,— ти будеш моєю віднині й навіки, навіки, навіки...

А в цей самий час Тека ховала в скриньку з дорогоцінного дерева дитячу білизну, вишиту голубими й золотими нитками. Зверху вона поклала білу вовняну накидку, ткану золотом і облямовану червоним кантом. На застібці був вирізьблений знак Набусардарового роду, всипаний коштовними каменями. На накидці лежала маленька шапочка, теж із знаком роду.

Саме тієї хвилини, коли Тека зачиняла наповнену скриньку, щоб уранці пан передав її своїй дружині як дар переможця, Набусардар шепотів на вухо Нанаї:

— Ти будеш матір'ю моєї дитини, будеш матір'ю мого сина, мого первістка. Ти всміхатимешся сонцю, коли його перші промені осяють уранці твоє обличчя. Ти всміхатимешся сонцю, коли воно опівдні підніметься в zenit, зігріваючи землю і все, що дає початок новому життю. Ти всміхатимешся сонцю надвечір, коли воно, хиличись до заходу, приносить спочинок природі й жінкам, таким же плодючим, як і ти, жінкам, котрі народжують тільки життя і любов. Ти більше ніколи не знатимеш, ти не повинна більше знати, що таке журба, кохана моя. Ти на віки вічні будеш моєю, а я на віки вічні буду твоїм.

Перське військо не наважилось повернутися під вавілонські мури.

Місто Міст, могутній Бабілу, веселилося день і ніч. Народ, сп'янілий від свободи й вина, радів, бенкетував і танцював на вулицях з раннього ранку до вечірніх сутінків і ввечера до світанку.

Жменька бравих воїнів змішалася з тими, що веселилися, й під'юджувала їх вимагати від царя ще достойнішого святкування перемоги. Це були люди Ела, яким Храмове Місто запропонувало свій захист. Вони підбивали вавілонян, щоб ті умовили царя влаштувати бенкет під час осіннього Свята врожаю. Народ уже доволі надивився на кров і на смерть,

тож нехай тепер повеселиться, усмак натішиться життям. Люди з'юрмилися перед царським палацом і, славлячи Валтасара, чекали, аж поки цар погодився вволити волю народу.

Кілька тижнів місто, цар і члени дежавної ради готувалися до Свята врожаю.

Всупереч Есагілі його святість цар наказав звести на Дорозі процесій, на священній Дорозі Айбуршабум, триумфальну арку. З правого боку арки мав стояти трон із щирого золота, інкрустований перламутром і коштовним камінням. З лівого боку — сидіння для вищих сановників і радників, зроблені з золота й слонової кістки. Довколишній простір цар звелів вимостити гранітними плитами зі строфами гімнів, які прославляють могутність і велич Валтасара.

На пагорбі, де будували триумфальну арку, копошилися сотні рабів і поденників, теслярів і каменярів, мостильників, ковалів і ливарників, граверів і різьбярів, шліфувальників мармуру й коштовного каміння. І за всім цим невтомним мурашником, мов недремне Мардукове око, наглядали десятки скульпторів та будівничих.

Масивні колони з дорогого діориту спиралися на велетенських бронзових биків з головами духів-покровителів халдейського роду. Бики парами випиналися з кожного із чотирьох боків підніжжя арки. Грані колон були обкуті золотими платівками з оздобами в формі розет, у яких вигравали всіма барвами найкрупніші в цілому царстві коштовні камені. Середні площини колон укривали сцени битв із персами. Фриз арки являв собою величезну золоту плитку. На ній було зображено, як цар Валтасар приносить у жертву Мардукові, небесному владці, юрбу зв'язаних персів, а на вівтар бога лле перську кров із чаші, викладеної знизу аж по вінця діамантами, смарагдами, рубінами та аметистами.

Валтасар з захватом дивився на це зростаюче громадянство — творіння наймудріших з мудрих — з тераси Есігіші, гордості царської цитаделі. Іноді він брав туди з собою й мовчазного Набусардара, примушував його повторювати за ним похвалу майбутнім торжествам та споруді, яка впродовж багатьох століть розповідатиме народам про могутність і славу Набонідового сина. Одного разу він мовив, показуючи на арку:

— Це на славу всевидючого і всемогучого Мардука. А священній трійці в бенкетному залі я готую ще багатші жертви.

Набусардарові здавалося, що він стоїть на майданчику, всіяному терням, бо йому неприємна була сама думка про майбутні торжества, і він убачав у них підступи демонів.

— Щось тебе не дуже тішать мої слова й мої діяння, — зауважив цар і звів брови. — Не знаю тільки, з задрощів це чи з байдужості.

— Я вже казав тобі, мій царю, безліч разів, що святкувати перемогу передчасно і що я боюся, аби не сталося якогось лиха. Ти пробач мені, мій царю. А взагалі твоя триумфальна арка велична...

— Велична... — всміхнувся Валтасар. — Це жертва Мардукові... А священній трійці в — бенкетному залі... Гаразд, я розповім тобі й про це, ти досвідчений і мудрий. Я вирішив у день свята покласти на її вівтар людські жертви. Я вже наказав відібрати сотню найгарніших юнаків. Цього разу з числа знатних іудеїв та інших чужинців.

— Знов кровопролиття, твоя святість? Але ж ти казав, що влаштуєш це свято саме тому, що народ твій уже доволі надивився на смерть і кров.

— Воно, звичайно, так, мій верховний воєначальнику, тільки чим же мені, в такому разі, подивувати дві тисячі князів і дві тисячі вельмож, які зберуться на учту в бенкетному залі?

Набусардар, якого вже млоїло від потоків крові та безлічі трупів, відповів, сподіваючись відмовити Валтасара від цього наміру:

— Я чув на берегах каналу Кабару спів іудейських юнаків. Хай краще своїм прекрасним співом вони звеселять гостей, особливо тепер, коли ти, кажуть, помирився з Даниїлом. Таким не подивував своїх гостей ще жоден цар.

— А й справді! — вигукнув Валтасар. — Це мудрі слова! Це порада, гідна самого царя. Я звелю їм співати псалми й хвалебні пісні. Один із моїх вивідачів якось сказав мені, що якби хтось з іудеїв почав вихвалити співом чужого бога, то він смертельно прогрівся б перед Ягве, і той зіслав би прокляття на весь їхній рід. Під час учти я накажу псалмами й хвалебними піснями славити священну трійцю. Ягве зненавидить іудеїв, відвернеться від них і дасть спокій моему царству. Тоді не треба буде відпускати їх із полону, хоч я й дав слово Даниїлові. Мене вмовила Телкіза, і я пообіцяв їй це у хвилину слабості, стомлений тягарем війни.

— Я радий, що твоя святість вирішив не проливати на святі кров.

— Ти винахідливий і мудрий, князю. Навуходносор віддавав перевагу звідарям перед мудрецами, а Валтасар

віддає перевагу тобі перед тими і тими. Нехай будуть благословенні боги за те, що вони послали мені мужа, який перевершує мудреців і звідарів. І щоб ти знав, як високо я тебе ціную, я щедро винагороджу тебе. — Валтасар хвилину помовчав, усміхаючись і прицмокуючи язиком. — Я винагороджу тебе щедріше, ніж будь-кого іншого, але мене непокоїть, що ти весь час такий сумний. Це через ту дівку, князю? Невже ти й справді закохався в неї по самі вуха?

Набусардар так міцно стиснув щелепи, що трохи не поламав собі зуби, й спідлоба глянув на царя.

— Я хочу зробити її своєю дружиною, твоя святість, повновладною володаркою мого серця, господинею всіх моїх палаців, маєтків та земель.

Набусардарові слова викликали в царя посмішку, і він сказав:

— Я ще не нагородив її благородним титулом, та ти не засмучуйся. Радій, що Мардук допоміг тобі здолати персів й що він дозволив тобі відсвяткувати перемогу. Опинившись серед квітів і вінків, наїдків і вина, пахощів і жінок, ти забудеш про все, що було й що могло бути.

— Відтепер для мене існує тільки вона одна, царю, і я прошу тебе — змни своє рішення й задовольни мою просьбу, яка стосується Гамаданової дочки.

— Про це ми поговоримо після свята.

— Чому твоя святість примушує мое серце обливатися кров'ю?

— Тому, що я цар і на все моя воля.

Набусардар іще міцніше стиснув зуби, проклинаючи в думці Валтасарову впертість. Він вирішив, що не варто гаяти час на марні суперечки з ним, але заприсягся могилами своїх предків і життям своїх нащадків, що сам зречеться благородного стану й піде з Нанаї жити до корабельників або хліборобів.

Тимчасом як Набусардар тривожно чекав якогось підступу з боку персів, Валтасар дні й ночі проводив у втіхах та розвагах.

Триумфальна арка вже стояла, виблискуючи на сонці. І ось в усій своїй красі настав день Свята врожаю — без жодної хмаринки у високому блакитному небі й без жодної хмаринки в душі Валтасара.

Це було свято радості, шаленство веселощів і розкутості. Місто вбралося у гірлянди квітів, перед будинками розстелили дорогі килими, вельможі й простолуд одягли святкове вбрання найяскравіших кольорів, на якому виблискували

прикраси з золота й коштовного каміння. Двері всіх храмів були відчинені навстіж, а перед віттарями богів курилися кадильниці. Запашний дим огортав будівлі й клубочився над дахами, дурманячи розум, розслаблюючи волю й душу людини, як густі вина.

З самісінького ранку народ посунув на площу з триумфальною аркою.

Незабаром туди прибули також члени державної ради й царські чиновники. Поруч вишикувалися вищі воєначальники на чолі з князем Набусардаром. Позаду стояли командири звияжних полків, тримаючи на довгих держалах знаки у вигляді орлів з розпростертими крилами, драконів, змії, сонячних кружал і зображень богів. Навпроти, поважно, як безсмертні небожителі, розташувалися жерці вищого сану на чолі з верховним жерцем Ісме-Ададом. За ними з таким самим виразом на обличчі застигли жерці нижчого сану, і в їхньому натовпі білили ряди жертвних биків з позолоченими рогами, обвитими стрічками.

На помості під списами, які виблискували в руках найманних воїнів, стояли полонені перси. Вони чекали тут останнього присуду. Він мав бути такий: половину закопати живцем, а половину порубати мечами на очах у всього Вавилона.

Серед приречених, наче ватажок посоромленого війська, стояла й Дарія, дочка скіфського князя Сіріуша. Разом з іншими вона мала померти ганебною смертю. Заглиблена в свої думи, Дарія, здавалось, була далеко від усього, що діялося довкола. Шоки її то спалахували рум'янцем, то вкривалися синюватою блідістю. А ще зовсім недавно лице її мало такий гордий вигляд. Тільк смутку лягла їй на чоло, немовби серце в ній зупинялося й котрийсь із богів невидимою рукою повільно вичерпував з нього життя. Та раптом на Дарієних щоках знову проступив рум'янець, вона розтулила повіки й окинула поглядом залюднений простір.

Усі з цікавістю розглядали скіф'янку, чекаючи, коли її охопить страх смерті. Та смерті Дарія не боялася. Але її вже давно мучила нестерпна жага. Язик — наче в розпеченому горнілі, губи прикипіли до сухих зубів. Коли б то боги змілостивились над нею й послали якогось зіваку з натовпу з пригорщею води! Проте ніхто й не ворухнеться, і Дарія ледве стоїть, знемагаючи від спраги.

Вона таки не витримала й благально проказала:

— Води! Змилуйтеся, води!

Не так страшно вмирати, як чекати смерті, до того ж долаючи таку нестерпну муку.

Дарія невідривно дивилася на верховного жерця Ісме-Адада, але той удавав, ніби не почув її воцання.

І раптом до неї підійшов Набусардар. Розкривши золоту ладанку, він сипнув їй на долоню трошки порошку, який завжди носив із собою для вгамування спраги.

Дарія взяла пучку порошку і всипала собі в рот.

— Дякую тобі, князю, нехай твоє життя буде довгим. Тільки-но вона це сказала, як натовп голосно загув.

І неначе ожила прадавня легенда, на Дорозі Айбуршабум з'явився четверик білих коней з розвихреними гривами, запряжених у колісницю звияжця.

Народ загукав Валтасарові «слава». Пучки квітів полетіли з натовпу в тому напрямку, звідки їхала колісниця, супроводжувана вершниками й озброєними пішаками. Великий воєвник піднесеною рукою й кивками голови дякував вавілонянам. Обличчя його було суворе й незворушне, бо саме в суворості й незворушності він убачав достоїнство справжнього володаря.

Під триумфальною аркою Валтасар виголосив пишну промову, яка виразно свідчила про те, що страх перед величчю царя — це вияв пошани до його особи.

Увесь Вавілон зібрався тут висловити йому свою відданість. Проте багато було й таких, які байдуже дивилися на ці врочистості і усією душею противилися їм. Слухаючи царя, вони з жахом усвідомлювали, що жде їх при самодурстві Валтасара, який навіть сьогодні не переставав погрожувати народові мечем і кров'ю. Не один із присутніх пішов звідси з важким серцем, інші ж відчували розчарування від того, що Кір, добрий і ласкавий цар, так і не зміг здобути місто.

Після його святості від імені доблесті армії промовляв Набусардар. Верховний жрець Ісме-Адад виступив від імені Есагілі, а один із вищих сановників — від імені членів державної ради.

Потім цар почав роздавати нагороди.

Першим до нього підступив Набусардар. Для нього були приготовлені меч із чистого золота й золотий ланцюг із царським знаком.

З гідністю володаря Валтасар звернувся до верховного воєначальника:

— Ти бився хоробро, ти мужньо захищав місто. Згідно з нашими законами, ти заслужив нагороду за героїзм у боях. Цар визнає твої заслуги й дарує тобі цей меч. — Він одержав Набусардара мечем. — Я дарую тобі також цей ланцюг. — І почепив йому на шию золотий ланцюг. — Але від

імені всіх халдеїв я наказав запитати в богів, хто переміг персів. І боги відповіли, що Мардук, володар світу. Я — син богів, і їхня перемога — по суті, й моя перемога. Якщо бути справедливим, то це означає, що персів переміг я.

Обличчя Набусардара видовжилось. Він зрозумів, що Валтасар говорить словами Есагіли, бо вона боїться могутності верховного воєначальника й придумала це приниження для нього перед усім народом.

Цар помітив перемену на обличчі полководця й кутики його тонких вуст скривила посмішка.

— Я дарую тобі також титул великого князя і великого полководця, — провадив він далі. — Ти будеш третьою особою в моїй державі зразу після наших богів і мене.

Набусардарові очі гнівно спалахнули, і він сердито глянув на Валтасара.

— Чи, може, тобі цього замало? — лукаво запитав той, помітивши його невдоволення.

— Ні, — відповів Набусардар. — Тільки ти, царю, не приписуй героїзм воїнів у битвах богам на небі, бо ми не бачили, щоб вони з мечем чи з луком у руках боронили Вавілон. Це я заявляю військові, яким командую, і народові, який не знає поблажливості.

— А хто править Вавилоном — народ чи цар? — наскіпався на нього Валтасар.

— Звичайно, ти, царю.

— Отож-бо! — вигукнув Валтасар. — І через те нерозумно ставити волю народу вище волі царя!

Набусардар знову гнівно вп'явся очима в обличчя царя й дивився так, аж поки Валтасар відвів од нього свій погляд.

Упевнений у своїх силах, він стояв непохитно, наче граніт. Дихання його зі свистом виривалося з грудей, під високим чолом роїлися пекучі думки, тінями й зморшками вкривали його суворе, обпалене війною обличчя.

Володар Бабілу не любив Набусардара таким. Він ціпенів зі страху перед сильнішим за себе. Цар відчував потребу в розумі й кмітливості верховного воєначальника, однак і боявся його. Через те він з радістю прийняв провіщення зірок, що Мардукові, а не Набусардарові, треба завдячувати перемогою, коли зіздарі Есагіли запитали про це небесні світила. Ісме-Адад особисто поспішив сповістити про це царя, аби надати своїм словам якомога більшої ваги. Для святого отця неабияк важило применшити Набусардарові заслуги і цим самим применшити й значення його особи.

Валтасар, засліплений своїм марнославством, навіть не підозрював, яку послугу виявляє Храмовому Місту.

— Отже, ти будеш першим після богів і після мене, але не здумай стати вище за мене чи за наших богів, бо накликаєш цим на себе неблаганний гнів царя, — іще раз нагадав він Набусардарові.

— Твоя святість може не турбуватися, — холодно відповів Набусардар. — Боги визначили мені бути твоїм слугою.

Голос його різав слух крижаним холодом, наче морозний вітер на засніжених вершинах гір, а слова лунали, наче глухі удари молота, які замінили в його грудях калатання людського серця.

— Може, в тебе є до мене якесь прохання? — запитав Валтасар.

Він мав на увазі благородний титул для дочки Гамадана. Йому страшенно кортіло почути, як Набусардар, хоробрий і шанований усім народом герой, канючить навколішках перед ним. Він уже наперед тішився, як відхилить його прохання на очах у всього Вавілона.

Та Набусардар, на його подив, відповів:

— Ні, твоя святість, я більше нічого не прошу в тебе. — І, вклонившись, вернувся на своє місце.

Валтасар уже з меншим задоволенням почепив нагороди на груди Ісма-Елеві, потім синові полеглого Ель-Халіма, далі багатом вищим воєначальникам і, хоч як це дивно, зальотникові Сібар-Сіну, котрий підніс цареві одрубану руку полоненого перського вельможі разом з його мечем.

Після цієї церемонії він окинув зневажливим поглядом знатних полонених персів і під бурхливу радість юрби дав знак катам узятися за своє смертоносне знаряддя й виконати присуд. Блиснули сокири, і бездушні тіла ворогів звалилися на плити під тріумфальною аркою.

Потоки крові з тіл страчених персів роздратували ошалілу юрбу. Люди кинулися до помосту, вимагаючи видати на праведний перських воєначальників, засуджених на похороння живцем. Але воїни списами перепинили їм дорогу й грубо відтіснили їх.

Серед цього невтримного людського вировища Дарія раптом рушила до місця страти. Побачивши це, розбурхана юрба почала вмовкати.

Валтасар наказав одягти дочку Сіріуша в пурпуровий плащ небаченого відтінку, який дуже рідко вдавався сирійським фарбувальникам із знаменитого Бібла. Голову її він звелів увінчати тіарою, на груди почепити важкий золотий

ланцюг, у кільцях якого виблискували топази й санідини, лазурити й карнеліани, перли, добуті в глибинах вод, і бурштин, народжений із сонячних променів. Її вбрали в пурпур і в золото, аби той, хто дивитиметься на неї, знав, що вона належала до найулюбленіших дружин царя, який вирвав її зі свого серця за підлу зраду й прирік на смерть.

У такому вигляді Дарія зупинилася на місці страти й поклати голову на плаху.

Кат відгорнув з її потилиці волосся й заніс широку, до блиску вигострену сокиру.

Тієї ж миті Валтасар хитнув жезлом, даючи катові знак зачекати.

Владний і водночас повний болю погляд кинув він крадькома на застиглу Дарію. Хотів їй щось сказати, бо розтулив уста, але вони раптом застигли. Немовби збираючись із силами, цар вузькою щілиною рота втягнув у себе повітря і, різко повернувши голову, уп'явся своїм яструбиним зором в очі приреченої.

— Тепер ти вже бачиш, як нерозумно опиратись волі царя? — озвався він. — Сьогодні ти могла б сидіти на бенкеті в парчевих шатах по праву руч від Валтасара, по праву руч від рівного самому Мардукові, владиці світу, могутнішого від якого не було й ніколи не буде. Чи шкодуєш ти, непокірна жінко, що так ганебно знехтувала царською ласкою? Я зміню своє рішення, якщо ти покаєшся й підкоришся силі та владі халдейського володаря. Я подарую тобі життя, якщо ти покаєшся.

— Мені немає в чому каятись, — не вагаючись, відповіла Дарія. — Я й зараз волю померти.

Валтасар оскаженів. Принижений у своїй гордоті, він несамовито вигукнув:

— Тоді умри!

Сокира важко опустилась на ший скіф'янки.

Убране в золото й пурпур тіло дочки Сіріуша безвладно осунулося на величезні гранітні брили з асуанських гір. Голова відкотилася далеко вбік, уп'явшись у небо осклілими очима.

Забувши, що на нього дивиться весь Вавілон, Валтасар швидко збіг східцями трону й підійшов до того місця, куди злетіла царська тіара; трохи віддалік лежала голова з вінком каштанових кіс. Він підняв голову й задивився на неї. Кров заливала пишні Валтасарові шати, стікала йому на долоні, а з долоней на зап'ястя й далі аж до ліктів. Вона була ще тепла, і від цього тепла царя вкинуло в жар. Буря почуттів стугоніла в його грудях, шматуючи душу.

Яструбиний погляд його очей згас, тонкі погордливі губи затремтіли. Він обернувся до катів і з болем у голосі запитав:

— Що ж це ви скоїли? Що ж це ви скоїли з царем Вавілона?

— Так нам наказала твоя святість, — відповів кат.

— Що ж це ви скоїли з сном богів? — простогнав Валтасар, і на очі йому набігли сльози.

Він підійшов до тіла, яке лежало в калюжі загуслої крові, й притулив відрубану голову до шні. Відтак підняв тіару й поклав її на вінок буйних кіс. Мить повагавшись, зняв із свого вказівного пальця перстень і надів його на палець Сіріушевої дочки.

— І шати пурпурові, і тіара в коштовному камінні, і перстень царський, а ти все ж таки пішла від мене. Котрийсь із богів заповзвся принизити мене і, щоб я залишився в роду останнім з останніх, прокляв лоно всіх жінок, крім твого. Та я накажу покласти тебе на вітар Мардука, і Мардук поверне тобі життя, бо я примирився з ним. Оживе й твоє лоно, і парость царського роду в ньому, і ти станеш пра-матір'ю тисяч моїх нащадків, які заповнять царство і стануть грозою для ворога. — Він обернувся до верховного жерця Ісме-Адада: — Накажи покласти її на вітар Мардука, святий отче, й помолися з жерцями, щоб Мардук оживив її.

Очі Ісме-Адада спалахнули недобрим блиском, але перед натовпом він почав підбирати якомога м'якші слова, щоб відмовити царя від цього нерозважливого вчинку.

В натовпі прокотилося легке хихикання. І ті, що ждали Кіра й вірили тільки в його силу, мудрість та справедливість, злораділи, побачивши хвилину Валтасарову слабкість.

Великий полководець Набусардар ледве стримався, бачачи, яким слухняним зняряддям став володар халдейського царства в руках Есагілі. І хоч сам він теж був розчарований, хоч йому й було бридко дивитись на Валтасара, однак, пам'ятаючи про вітчизну, вирішив відрадити царя від цієї витівки.

Підійшовши до Валтасара, він сказав, обережно й стримано, щоб знов не роздратувати його:

— Вернись на трон, твоя святість.

— Залиш мене з нею. Біль шматує моє серце.

— На тебе, твоя святість, дивиться весь Вавілон. Дивиться народ, яким ти правиш.

— Накажи вигнати всіх з Вавілона! — у нестямі вигукнув цар і залився рясними сльозами.

— Опам'ятайся, твоя святість, — голос Набусардара став суворішим. — Перед лицем свого народу ти мушиш бути сильним.

— Нехай Мардук поверне її мені, нехай з її лона про-
ростуть виноградні пагони й розкинуться над усім царством.
Я хочу, щоб мій рід був великий і безсмертний.

— Все буде так, як ти бажаєш, царю, — погодився вели-
кий полководець, ледве тамуючи свій гнів, і не стримався,
щоб не вколоти Валтасара: — Ти ж бо син богів, а боги ні
в чому тобі не відмовляють. Ісме-Адад накаже покласти
Дарію як священну жертву на вівтар Мардука, і бог знову
вдихне життя в її тіло.

Цар послухався його поради й сів на трон. Одежа на ньому
була забризкана кров'ю, а руки в липких червоних патьо-
ках. Голова його не підводилася вже до самого кінця уроч-
истої церемонії.

Він навіть не помітив, як унизу, під тріумфальною аркою,
живцем поховали перських воєначальників, приваливши
їхні тіла важкими гранітними брилами.

Не повеселів цар і тоді, коли великий князь Набусардар
підвів його до позолоченої колісничі, запряженої білим чет-
вериком. У ній він мав проїхати вулицями, всипаними тра-
яндами, лілеями й пальмовим листям, до бенкетного залу
Муджаліби.

Дарію, дочку скіфського князя Сіріуша, жерці, боячись
утратити Валтасарову прихильність, хоч-не-хоч змушені
були покласти на вівтар владики світу Мардука.

Велетенський золотий бог застиглим поглядом дивився
понад її трупом кудись у далечінь. Клуби запашного диму
вились над коштовними чашами, тяглися крізь отвори в сте-
лі храму й тремтливими пасмами здіймалися до блакитно-
го неба.

Можливо, південні вітри, повернувши, мов ті ключі пта-
хів, на північ, понесуть туди з собою й запашну хмарку.
Пролившись дощем, вона обмие там мужнє обличчя того,
кого Дарія з гордістю називала «мій коханий».

Муджаліба виблискувала й сяjala на вершечку пагорба,
мов коштовний камінь у діадемі, який вінчав чоло Матері
землі, богині Анту, дружини бога неба Ану. Прекрасна й ве-
лична, Муджаліба здіймалася над палацами й будинками
вельмож Бабілу, мінячись усіма барвами й гордовито види-
вляючись у дзеркало неба, якому ласкаві південні вітри
впродовж багатьох тисячоліть надали форми пишного скле-
піння.

Дороги, вулиці й хідники, які вели до неї, були всипані
квітами вогненно-червоних і білих лілій, тамариксу й оле-
андра, гіацинтів і тюльпанів, резеди й шафрану, анемон
і фіалок.

Бруківка під ними була вистелена віялоподібним і списо-
подібним пальмовим листям, віттям лавра й сріблястих
тополь, платанів і дубів, гранатових дерев, папороті й айви.

По цих дорогах ступали міцні ноги бронзовотілих рабів.
На широких плечах і в дужих руках вони несли оздоблені
золотом, перлами, дорогим сукном, едвабом і флером палан-
кіни. У них гордо сиділи пихаті князі й вельможі.

Усе це прямувало до палацу радості, до палацу Амухеан
Мідійської, — пристанища любові великого Навуходносора
і владної цариці Нітокріс. Усе це заповнювало подвір'я
пишновеличної Муджаліби, бездоганного джерела втіх та
буйних гульбошів.

Юрми гостей роїлися в лабіринтах дворів, сходів, кори-
дорів, покоїв, залів, віталень і світлиць; на терасах, у пар-
ках, біля водограїв і ставків; в алях, обсаджених кипари-
сами, кедрами, агавами, плакучими вербами, катальпами,
олеандрами й магноліями; у лабіринті мурів з вапняку й мар-
муру найніжніших тонів, з випаленої й глазурованої цегли,
мурів із сірого й білого алебастру, мурів, оздоблених золо-
том і сріблом, міддю й бронзою, різьбленням і рельєфами,
мозаїкою з ебенового дерева, слонової кістки та коштовного
каміння.

Плити підлоги з турмінабанду, мармуру з прожилками,
чорного й рожевого граніту були застелені знаменитими
вавілонськими килимами й на півлікті засипані троянда-
ми, у кожному залі іншого відтінку.

Бенкетний зал, зал з тисячею колон, був усипаний кри-
ваво-червоними трояндами з таким дурманним і п'янким
запахом, що кожен, хто заходив туди, мимохіть зупинявся
звести подих. А коли рушав знову, ноги занурювалися в ок-
самитові й шовковисті пелюстки; хто був високого зросту,
тому pestили тім'я гірлянди з лотоса й нарду, які звисали
із кедрової стелі.

Уздвож стін яскраво горіли тисячі свічок, а довкола колон
мерехтіли тисячі світильників.

У їхньому світлі на стінах і стелі оживали фантастичні
картини з життя людей і тварин. У чаду сластолюбства,
яким боги наділили природу, велетенське страховисько
справляло оргії з німфами, білі лебеді поїли любов'ю дра-
конів, неземні діви кохалися з могутніми героями, а без-
смертний Гільгамеш, цар неприступного Урука, всемогут-

ній, прекрасний, сповнений мудрості, мов розпалений бик, тамував спрагу дівчат і жінок. Сонми непорочних дів чекали своєї черги, а сонми ошасливлених жінок відходили, співаючи:

Хто найкращий із мужів,
Найсильніший із героїв?
Гільгамеш — найкращий із мужів,
Найсильніший із героїв!

Кожен, хто входив до бенкетного залу, хотів зрівнятися силою й красою з Гільгамешем, зрівнятися з ним жаром свого серця й буйною пристрасстю.

Заполонені цією думкою, дві тисячі князів Бабілу і дві тисячі вельмож Міста Міст ввійшли під дах бенкетного залу, де на них чекало море втіх, що з волі небесної Іштар, дочки Ану, ладне було розлитися між берегами людських бажань.

Дві тисячі князів Бабілу і дві тисячі вельмож Міста Міст засіли за святкові столи, прикрашені вигадливо сплетеними гірляндами з мирти й квітів лотоса, заставлені золотим посудом для напоїв і золотими тарелями для наїдків, срібними вазами з усілякими ласощами — сезамовими пирогами, медяниками, крихким печивом з прянощами і фруктовою начинкою, фініками, мигдалем і айвою — та срібними тачками з січеним м'ясом, рибою, устрицями, крабами, теруками, качками й сарнами.

Між столами стояли завітчані кратери, з яких раби безперервно черпали ківшами вино й наливали його в коштовні чаші гостей.

Перший ковток божественного напою випили на честь і славу царя царів і переможця перського царя Кіра, його святості Валтасара. Випили під звуки лір і чарівний спів двох придворних жіночих хорів по сто співачок у кожному. Гости ще не встигли осушити чаші, як з усіх входів і виходів до залу впурхнули легконогі танцівниці: одні схожі на білих, інші — на барвистих метеликів. Чарівною гірляндю нагих тіл під прозорим серпанком вони пропливли в танці неозорим залом з тисячею колон. Пурхаючи над трояндовим килимом довкола величного Валтасара, вони ніжно торкалися його дражливими шупальцями поглядів, благаючи розкошів царського кохання.

Валтасар сидів у кріслі, такому ж багатому, як і його трон. Він виділявся розкішною багрянницею серед своїх гостей, хоч і їхні шати були ткані золотом і шиті перлами. Повітря над ним пахло миррою, алое й нардом, та ще

тоншим ароматом дихало натерте пахощами тіло самого володаря. На головах в усіх гостей сяяли золоті обручі, оздоблені стрічками й коштовним камінням, та найбільше золота й коштовного каміння ряхтіло в тіарі Валтасара.

Він рівний богам у своїй красі, мужній силі й молодості, але чоло його похилене, а погляд затуманений печаллю.

Довкола нього дзвенять браслети танцівниць, очі їхні весело горять, а тіла плавно вигинаються, мов полум'я світильників.

Та Валтасар нічого не чує й не бачить — він заглиблений у свої журні думки.

Щоб вирвати його з полону печалі, до нього нахилився намісник Барсіппи й запитав:

— Чому твоя святість не веселиться разом з нами? Серця всіх твоїх слуг радіють, і тільки ти, царю наш, сумуєш. Підведи чоло своє й поглянь, скільки навколо прекрасних дів, скільки чарівниць жадають ошасливити тебе.

— Ет! — Цар байдуже махнув рукою.

— Вони гарні й аж палають жаданням, володарю наш, — підхопив і начальник торгового відомства. — Вибери собі кілька десятків найгарніших, а решту роздай гостям. Ти цар, ти переміг Кіра, ти маєш право вибирати.

Валтасар випростався, і його вуста презирливо скривилися:

— Я не хочу їх бачити, вони всі вже побували в мене. Накажіть кинути їх у Євфрат!

— Залиш їх на втіху гостям, твоя святість, — попросив один із радників. — Ми сьогодні святкуємо перемогу, тож нехай цей день буде гідний найкращих наших споминів.

— Хай беруть, мені вони не потрібні. Я...

Валтасар підніс до губ чашу і вихилив до дна.

Верховний воєначальник помітив, як на дно осушеної чаші скотилися дві важкі сльозини, наче дві важкі краплі дорогоцінного елею.

І хоч він ненавидів Валтасара за те, що той так принизив його під тріумфальною аркою, Набусардарові раптом стало жаль царя.

Щоб підбадьорити його, Набусардар нахилився до нього — сам-бо він сидів по ліву руч від царя — і привітно, як колись, запитав:

— Що гнітить твою душу, володарю Вавілона?

Валтасар глянув на нього так, немовби прокинувся зі сну. Перш ніж відповісти, він жестом звелів музикантам замовкнути, співачкам вийти, а танцівницям, цим живим, пурмовким і веселковим племінчикам бенкетного залу, лягти

на вистелені шовком і трояндами золоті ложка серед колон і обдарувати своїми пестошами князів та вельмож.

Волю його було сповнено, учта тривала далі, й вино лилося рікою.

Потім цар обернувся до Набусардара:

— Ти питаєш, що гнітить мою душу? Ти завжди відзначався кмітливістю, великий князю, то невже не здогадуєшся, що смутить цареве серце? Ви допитуєтесь про це, хоч вам усім добре відомо, що навіть сотні отаких радісних дів не здатні звеселити мое серце, яке тужить за одною-єдиною. — Валтасар заплющив очі, й гірка гримаса спотворила його обличчя. З виразом невимовного болю він додав: — Серце мое тужить тільки за одною-єдиною. Її лоно таїть у собі сім'я мого роду. — Він хвилину помовчав, а тоді широко розкрив очі й сказав майже люто: — Спершу налейте мені п'ять ковшів вина, щоб я віддав шану її імені, царському імені Дарія. Може, потім демони допоможуть мені відкрити таємницю, яка не перестає гнітити мою душу, хоч я й здобув перемогу над Кіром.

П'ять ковшів вина з бульканням перелилися в царську чашу, і Валтасар перелив ці п'ять ковшів у своє пересохле горло.

Захмелівши, він вигукнув:

— А тепер я хочу послухати флейти й побачити двобої на мечях під їхні звуки. Я хочу почути барабани й тамбурини, побачити дів, які танцюють під цю музику. Я хочу послухати священні лїри й побачити, як грецькі юнаки танцюють геранос¹ довкола вівтаря священної трійці, чиї золоті статуї зорять на нас із глибини цього залу. Я хочу побачити, як вона усміхається, тож підлийте їй елею й вина, підсипте пахощів у жертвоні чаші. Нехай запашний дим здійметься аж до самого неба й сповістить божественних охоронців халдейського царства, що сьогодні в залі з тисячею колон бенкетує цар Валтасар, звитяжець Кіра. Все зробили так, як наказав цар.

Заграла музика, вихор танцю й брязкіт мечів виповнили зал. Буйні веселощі хлюпнули під саму стелю. Злякано затрепетали тисячі пломенів світла, від шаленого вировища здригнулися стіни.

Валтасар глянув на Набусардара:

— Ти питаєш, що гнітить мою душу. Тепер я тобі відповім, так, і тобі, і всім сановникам, і воєначальникам... Котрийсь із богів прокляв лона жінок, з якими я ділю своє кохання.

¹ Геранос — давньогрецький народний танець.

Гнівний осуд почув я з його вуст, що залишуся останнім з останніх, що в мені висохнуть корені і в лонах жінок не проросте більше пагін життя. Я пізнав гіркоту прокляття. Але котрийсь із богів світу поберег лоно цієї скіф'янки і воно обернулося на мушлю, яка таїла в собі дорогоцінну перлину царського плоду. З Дарії, дочки Сіріуша, міг піти новий рід, нове покоління халдейських правителів. Та ви повстали проти мене й віддали Дарію на смерть. Ви звинуватили її в зраді й розпалили в мені гнів проти неї, щоб я зненавидів її і послав на плаху. О, навіщо ви це скоїли? Навіщо ви це скоїли зі своїм царем і володарем світу, який вирвав вас із Кірових пазурів?

Справедливий муж і заступник справедливих, рабіанум Ідін-Амуррум, намагаючись урятувати безвинних від смерті й угамувати Валтасарів біль і гнів, співчутливо мовив:

— Боги владні утішити твоє засмучене серце, царю царів, і я вірю, що вони його втішать. А нам усім треба покаятись за свої недобрі діяння, тож нехай кожен із нас щиро покається.

— Що мені з вашого каяття? — закричав Валтасар. —

Що мені з нього?

Сльози слабості боролися в ньому з гординою, і він обернувся до Набусардара.

— Скажи мені, великий князю, скажи своєму цареві, — я завжди вірив твоїм словам, — скажи мені чесно: вона жива чи мертва?

— Мертва, твоя святість, — твердо відповів той.

— Мертва, — повторив Валтасар, зовсім прибитий цією відповіддю. — Ти завжди відзначався ясністю розуму, тож порадь, що треба зробити, аби оживити її. Вона потрібна мені жива.

— Це в силі найсвятішого отця Ісме-Адада, — навмисне кивнув Набусардар головою в бік верховного жерця, який сидів праворуч від Валтасара. Ледь помітна усмішка торкнулася його широких уст. — Бо тільки Мардук владен повертати мертвим життя, і зараз, коли ти примирився з ним, він може її оживити для тебе.

— Так, — урвав його суворим тоном Ісме-Адад, — так, це в силі Мардука, владики світу, щоб він повернув їй життя. Та коли ми не хочемо втратити божу прихильність, то залишмо Мардукові те, що належить тільки йому. — Він удавано співчутливо нахилився до скорботного царя й мовив елеїним голосом: — Ти сам, твоя святість, наказав покласати Сіріушеву дочку на вівтар володаря життя як священну жертву, і Мардук уподобав її. Він зробив Дарію своєю

рабинню, найпрекраснішою з усіх рабинь, які йому прислуговують.

— Я не хочу! — вигукнув обурений цар. — Я не хочу, щоб вона була Мардуковою рабинню, якщо вже не може бути наложницею царя! Коли я укладав з Есагілою угоду, ти, святий отче, запевняв мене, що Мардук не стане мною нехтувати, що він буде владарювати тільки на небі, а на землі пануватиму я.

— А хіба Мардук не дотримав свого слова; твоя святість? Хіба він не владарює тільки над тим, що йому належить? Дарія покинула твоє царство, і Мардук прийняв її до царства свого. Хіба не ти наказав воїнам покласти її на Мардуків вівтар? Хіба Мардук вимагає назад те, що свого часу подарував тобі? То чому ж ти вимагаєш від нього жертву, яку сам добровільно приніс йому?

Валтасар нахмурило лоба й схилився на поруччя крісла. Якусь хвилину він помовчав, важко зводячи дух, а потім сказав, гірко посміхаючись:

— Ти говориш як мудрець, Ісме-Ададе, але тобі добре відомо, що мудреців я не люблю!

Усі боялися нового спалаху царевого гніву. Щоб відволікти Валтасара від небезпечної розмови, його почали припрошувати до наїдків і напоїв, вихваляли гру флейтистів та спритність воїнів, що билися на мечях, захоплювались пишним убранням бенкетного залу й, нарешті, наказали покликати музикантів з лютнями та арфами. Музиканти оточили царя, і найудатніший співець заспівав гіми на честь і славу володаря.

Але все було марно.

Валтасар не зводив з обличчя Ісме-Адада гострого, пронизливого погляду. В мозку його вихорилися шалені думки, буря відчаю лютувала в грудях.

Зненацька цар випростався, обличчя його вкрилося червоними плямами, і він обурено кинув верховному жерцеві:

— Я хочу мати Сірішеву дочку, я вимагаю, щоб Мардук повернув її мені, інакше я поквитаюся і з тобою, і з ним!

Валтасар схопився за руків'я меча і до половини витягнув його з піхов.

— Опам'ятайся, царю! — вигукнув Набусардар.

— І з тобою теж, бо ти хочеш затьмарити мене, свого царя! — погрозив Валтасар верховному воєначальникові.

Набусардарові здавалося, що терпець його от-от увірветься, що він не зможе довше стримувати себе й хвиля гніву змие рештки його самовладання, як повінь змиває греблю. Лише величезним зусиллям волі він загасив у собі спалах.

Осатанілий Валтасар добув меч із піхов і вперся його вістрям у край стола.

Царська вередливість затьмарила загальну радість. Усі завмерли від страху, що боги от-от поведуть когось у царство мертвих.

Тільки один Валтасар прийшов на свято оперезаний мечем. Тільки він один має право підкріпити свою силу силою зброї, тимчасом як жоден із присутніх у залі не смів мати при собі навіть кинджала. Така була воля володаря світу, володаря Вавилона, що здолав Кіра, продиктована невідступним страхом за своє життя, який не давав цареві спокою ні вдень ні вночі.

Отже, тільки він один може оголити меч і визначити, на кого дивиться з царства тіней чорне око Нергала.

І тоді з-за столу посеред залу непомітно підвівся вельможа Сібар-Сін і швидко подався на жіночу половину, де цариця пригощала дружин князів та вельмож.

Він попросив Телкізу, щоб та прийшла угамувати царя.

Телкіза охоче погодилася.

Вигулькнувши несподівано з-за колони і ще здалеку вп'явшись очима у Валтасарове обличчя, спотворене гнівом, вона з удаваним спокоєм наближалася до підвищення, де він сидів у кріслі.

Побачивши її, Валтасар ще більше сторопів і, коли вона опинилася вже майже біля нього, вигукнув:

— Що ти знову задумала? Чого тобі тут треба?

Але Телкіза не розгубилася від такої зустрічі.

— Чого мені тут треба?.. Я хочу бачити переможця!

— Бачити переможця, — похмуро повторив цар.

Та за хвилину обличчя його проясніло, і, мляво усміхаючись, він знову повторив:

— Бачити переможця!

У всіх відлягло від серця.

Валтасар уклав меч у піхви й мимохить замилювався Телкізою. Йому здавалося, що вона ще ніколи не була така гарна.

Її смоляне волосся виразно відтіняло бірюзовий колір убрання. В завитки кучерів було вплетено золотий вінок з квітами із бірюзи, смарагдів та аметистів. Широкі золоті пряжки скріплювали на плечах її сукню. Руки від зап'ясть аж до круглих пліч обвивали браслети найхімернішої форми. На пальцях мінилися персні. Крізь прозорий поділ довгої сукні поблискували високі підбори, густо всипані самоцвітами. Широкий пояс стягнув її тонкий стан.

Коли вона в цьому вбранні з'явилася в Муджалібі, весь двір зашепотів про її красу. Жінки, запрошені на учту, згоряли від заздрощів. Навіть сама царниа не могла похвалитися такою вишуканістю туалету.

Валтасара теж зачарувала її краса, і що більше він на неї дивився, то більше розпалювалась його уява.

Не відриваючи від Телкізи очей, він сказав:

— Ти прекрасніша за всіх інших, і через те тобі дозволено більше, ніж іншим. Я прощаю тобі те, що ти переступила поріг бенкетного залу. І не тільки прощаю, а й велю приготувати для тебе крісло поряд із царем.

Поки раби ставили крісло, Валтасар без угаву торохтів:

— Ти справді прекрасна. Найчарівніша з усіх жінок, яких я мав. Ти прекрасніша за ту скіф'янку. Коли б ти була врятувала своє лоно від прокляття, я зробив би тебе халдейською царицею. Моєму родові потрібен нащадок, але ти, Телкізо, теж пустеля і попіл. Хоч пустеля й гаряча, і хоч у пустелі яскріють жарини, однак в тобі немає джерела життя... Тому я хочу, щоб Мардук повернув мені мою скіф'янку.

Приголомшена його словами, Телкіза сіла в крісло.

Цар обернувся до Ісме-Адада:

— Тому я хочу, щоб Мардук повернув мені мою скіф'янку! Чи, може, тобі невтямки, святий отче, яка це втрата для царя-звитяжця? Я врятував Вавилон і втратив ту з жінок, над якою не тяжіло прокляття.

Телкіза крадькома глянула на Набусардара. Вона через те так пишно вбрала сьогодні своє тіло, що хотіла привернути до себе його увагу, причарувати своєю красою, аби він визнав тільки її одну гідною свого кохання. Її вже не спокушав халдейський трон. Війна притупила її почуття, а життєві насолоди стомили душу. Тепер вона прагнула простого родинного затишку. Вона сподівалася, що у бенкетному залі їхня любов знову відродиться, що її, Телкізин, погляд нагадає йому про колишнє раювання.

Але Набусардар навмисне відвернувся від неї й тихо бесідував з начальником канцелярії внутрішніх справ, який сидів поруч нього.

Телкізі здалося, що серце її от-от зупиниться.

Жорстоко ображена й принижена, вона спершу зло покепкувала над своїми почуттями. Сама поранена, вона повинна гоїти рани царя. Почуваючи себе ошуканою й свідомою того, що поводить, як навіжена, Телкіза раптом голосно засміялася.

Валтасар обернув до неї своє сумне обличчя.

Вона знову невтримно засміялась йому просто в вічі. Це зачепило царя за живе.

— Чого ти смієшся, Телкізо? — вигукнув він.

— А що мені робити, коли я бачу, як лукаві боги граються з нами? Я, перша жінка Вавилона, приношу їм жертви, а прихильності змушена прохати в них, як послідуша рабиня. Ти — цар Вавилона, кладеш на їхні вівтарі незліченні скарби, а все одно змушений благодіти в них прихильності, як нікчемний раб. Либонь, є щось нечесне в тому, що говорять служителі храмів про наших небожителів. Зажадай пояснення в святого отця Ісме-Адада. Ти ж бо цар!

— Так, він цар, — квапливо відгукнувся верховний жрець, — але він також син богів і в усьому повинен їм коритись, як кориться своїм батькам добра дитина.

— Я вже сьогодні тобі казав, святий отче, що ти говориш, як мудрець, а я мудреців не люблю.

Телкіза знову розсміялася. Її сміх майже не відрізнявся від брутального реготу корабельників із пристані. Цим вона хотіла показати, як мало важить для неї зовнішня пристойність.

— Твій сміх, княгине, — зауважив верховний жрець, — схожий на виття шакала. Так не личить сміятися прекрасним жінкам.

— Як же тут не посміятись від усієї душі, коли святий отче так мудро все пояснив його святості, а той нічого не може второпати... — Телкіза відкинулася на спинку крісла. — Однак я твоя гостя, Валтасаре, тож накажи налити мені вина, — м'яко всміхнулася вона. — Накажи налити мені вина, й нехай грають лютні! Найпрекрасніша з жінок Вавилона хоче сьогодні втопити свій біль у цьому п'янкуму напої і веселитись, веселитись...

Їй налили в чашу вина дев'ятох різних сортів.

Вона випила одним духом, пильно дивлячись на Набусардара.

— Це щоб довго жив той, кого я кохаю! — вигукнула вона й поставила на стіл осушену чашу. — А тепер я розтлумачу тобі, Валтасаре, як гарно тобі святий отче Ісме-Адад усе пояснив. Він сказав, що ти — син богів. Так, ти син богів. Весь народ визнає і шанує тебе, як сина божого. Тільки Ісме-Адад забув додати, що боги найбільше люблять тих своїх синів, які мають очі, однак не бачать, мають вуха, однак не чують, мають серце, однак не відчують.

— Княгине! — обурено скрикнув жрець.

— О, — всміхнулася йому Телкіза, — мені підмішали у вино правди, тож дозволю хоч раз у житті висловити її.

Князі й вельможі прагнули розважитись, а Телкізніні слова обіцяли їм розвагу. Вони з галасом випили за її здоров'я й дали знак музикантам заграти на лютнях.

— Я не хотіла сказати нічого поганого, Валтасаре.— Телкіза нахилилася до царя і, приховуючи справжній сенс своїх слів, провадила далі: — Ти маєш очі, однак не бачиш, що тебе оточують жінки, ще прекрасніші, ніж та скіф'янка. Ти маєш вуха, однак не чуєш, як благають твоєї ласки найпрекрасніші діви. Ти маєш серце, однак, засліплений тією одною-єдиною, не відчуваєш, як усі інші прагнуть замість її холоду влити в нього вогонь кохання. Досі воно в тебе було камінне, тож доведи, що воно з плоті й крові і жадає милості Іштар. Не тільки мечем, а й коханням доведи, що ти цар. Кохай, і тебе теж кохатимуть. Тебе кохатимуть усі жінки світу... І не погидувай випити зі мною ще одну чашу вина!

— Гаразд, Телкізо! — пристрасно відгукнувся цар і наказав налити собі і їй золотистого напою в золоті чаші.— Твоя правда, не варто так побиватися за одною-єдиною жінкою.

Вони обоє осушили чаші до дна.

Голова у Валтасара пішла обертом, і, повівши довкола осоловленими очима, він вигукнув:

— Налити всім вина, нехай усі п'ють! Я хочу знову стати таким веселим, як був колись, коли не знав ніяких турбот і коли на троні сидів Набонід.

У всіх кінцях бенкетного залу задзвеніли чаші, полилося вино.

— Я хочу також, щоб лунала музика й щоб танцювали діви! Покликати сюди музикантів з усього двору, з усього Вавілона, з усього світу! Танцівниці, сюди! Хай сьогодні тут бувають радість і краса життя!

Немов за помахом чарівної палички, з усіх боків до залу впурхнули зграйки чарівних дівчат.

Під радісні звуки найрізноманітніших струнних інструментів і флейт усі піднесли чаші й випили за здоров'я переможця персів.

Верховний жрець одним із перших осушив свою чашу, подаючи цим добрий приклад Валтасарові, бо знав, що чим більше цар віддаватиметься своєму давньому порокові, себто гульбошам, вину й жінкам, тим слухнянішим знарядям стане він у руках Есагілі. Жерці Храмового Міста не забули про свою колишню могутність, і їм було байдуже, якими засобами вони знову повернуть її собі.

Ісме-Адад і Валтасар одночасно поставили на бенкетній стіл осушені чаші й мимохить глянули один одному в очі.

Ісме-Адад з удаваним натхненням вигукнув:

— Нехай твоя слава сягне зірок, царю!

— Вище зірок! — поправив його Валтасар.— Вище царства Мардукового!

— Може, й вище зірок, якщо ти шануватимеш єдиного з богів, усемогутнього Мардука,— полестив йому верховний жрець.

— Сподіваюсь, ти не думаєш, святій отче, що поряд з Мардуком я шануватиму ще й Ягве? — зареготав Валтасар.— Я вижену його з халдейського царства! Я вже знайшов спосіб!

— А ти не дуже уважний до тієї, яка...— Телкіза вдала з себе ображену, бажаючи цим дошкулити Набусардарові.

Так, хай і він не знає щастя, якщо вже не може звідати його вона. Хай і його душа обернеться на клубок змії, хай і його пожирають муки ревнощів.

— А ти не дуже уважний до тієї,— повторила вона,— яка показала тобі на найчарівніших, найніжніших і найпривабливіших жінок у царстві. Невже ти забув, царю, що саме завдяки мені ти володів ними перший? Та найпрекраснішою не тільки від жінок кіпрських, а й від жінок скіфських, ба навіть від самої Дарії, є Гамаданова дочка, і про неї теж розповіла тобі я. Так чи ні?

Телкіза з нетерпінням чекала відповіді, дивлячись то на царя, то понад його головою на великого полководця Набусардара, якого хотіла приголомшити цим своїм зловмисним зізнанням.

Але Набусардар сидів незворушний, мов статуя, тільки відзначив у думці: «Отже, це вона... сказала цареві...»

Так, це Телкіза сказала Валтасарові про Нанаї і в цю хвилину всією душею шкодувала, що не змогла помститись йому ще болючіше.

— Піддані мають у всьому годити своєму цареві,— відповів Валтасар.— Я ж бо цар!

— А я цариця, хоч і не коронована!
— Може, ти хочеш сказати, що трон належить тобі або Набусардарові? Не дратуй Валтасара, не примушуй його сказати тобі: так, ти цариця, але цариця розпусниць!..

Цього Телкіза від нього не сподівалася. Темні зіниці її очей ковзнули під опущені повіки, мов два чорні вужі в річкову глибину. Вона прийшла сюди, щоб сподобатися Набусардарові, прийшла горда, в золоті й бірюзі, а Валтасар однією фразою втоптав її в багно.

Що ж, нехай буде й так...

Вона випросталася її ожила, як оживає на світанку квітка:

— Якщо вже ми почали зводити порахунки, то треба зводити їх якнайретьельніше. Сподіваюсь, багато чого з того, що я скажу, цікаво буде почути всім, хто ще вірить у могутність золотих тронів і в могутність золотих богів.

Гості, які сиділи за найвіддаленішими столами, напружили слух, багато хто навіть підвівся, щоб краще бачити й чути «вавілонську тигрицю».

Телкіза сказала:

— Ти хотів образити мене, Валтасаре, й назвав царицею розпусниць, хоч тобі добре відомо, що за законом я — перша жінка царства. Ти назвав мене так перед двома тисячами князів і перед двома тисячами вельмож Бабілу. Ну гаразд, я розпусниця, я ще більша розпусниця, ніж будь-хто може собі й уявити. Але якщо це ганебно і принизливо, то я висуваю тут, перед усіма князями й вельможами Вічного Міста, звинувачення царському роду Валтасара. Його батько Набонід за намовою Есагіли ще майже дитиною віддав мене, як суку кобелям, лідійським послам, щоб вони були поступливіші під час підписання угоди. Чиста й невинна, я мусила тоді наситити своїм тілом Крезових слуг, щоб вони погодилися на умови, які виставляв Вавілон. Ви мені сказали, — Телкіза лютим поглядом уп'ялася в обличчя Ісме-Адада, — що мене жадають боги. Наступного дня я бачила, як ці боги разом із царем Набонідом і верховним жерцем Ісме-Ададом ходять по землі. — Вона важко звела дух. — То скажи мені, святий отче, скільки уявних Мардуків змінилося за цей час у його пристановищі? Скільки мерзоти уже скоїв твій бог?

— Благородна Телкізо! — з удаваним подивом вигукнув верховний жрець.

— Благородна Телкізо! — глузливо посміхнулася вона. — Ще б пак! Тепер ви ладні назвати мене навіть царицею Бабілу, аби я тільки мовчала... Але ні, ні! — Вона вигнулася, мов ударена змія. — Я більше не мовчатиму. Я довгі роки ношу в собі цю ганьбу. Я стала найрозпуснішою з жінок тільки завдяки Мардукові, володареві світу й найжорстокішому серед богів. Це він зробив мене такою, аби я не змогла стати халдейською царицею.

Навіть Валтасар отетерів і обвів швидким поглядом бенкетників. Вони не спускали з Телкізи очей і на їхніх обличчях відбився неймовірний подив.

Цар спробував її зупинити:

— Ти збожевільна, Телкізо!

Вона окинула його презирливим поглядом.

— Раб власного безволля, раб Мардука, раб Ісме-Адада!

Цього верховний жрець уже не витерпів і недвозначно підтримав царя:

— Так, вона божевільна!

— Хоч я й божевільна, — просичала Телкіза, — але на решті сказала вам усе, що хотіла!

Так, вона сказала все, приголомшивши князів і вельмож. Проте на душі в неї після цього все одно не полегшало: важкий камінь, який гнітив душу й тіло, ще дужче придавив її.

Знемагаючи від цього тягара, вона сказала:

— Тепер ти можеш уже відпустити мене, Валтасаре.

— Іди, — дозволив цар.

Телкіза підвелася, і блиск її очей погас. Вона думала, що розповідь про глум Есагіли і Набоніда над її тілом викличе обурення в серці Набусардара, однак воно лишилося глухим і байдужим до її болю.

Приголомшена його байдужістю, Телкіза пішла до виходу. Проходячи поміж рядами столів, оздоблених гірляндами квітів і заставлених золотим посудом, вона почула, як Ісме-Адад іще раз сердито повторив:

— Далєбі, вона таки божевільна.

— Ет, — махнув рукою Валтасар, даючи цим зрозуміти, що більше говорити про неї не варто.

Його голос примусив Телкізу озирнутись. Зупинившись на порозі, вона ще раз окинула поглядом бенкетний зал. М'який килим із троянд раптом обернувся для неї на колюче терня, гірлянди лотоса під стелею видалися їй за шморгами шибениць, дзвін чаш — стукотом ожиліх скелетів, усмішки п'яних облич — вищиром самої смерті.

Ні в чому не було вже ні життя, ні краси. Вона відчула неймовірну втому...

Вельможка Сібар-Сін підвівся з-за столу й, підійшовши до Телкізи, запропонував провести її.

— Гаразд, — погодилася вона, — а всі ці хай будуть прокляті, прокляті...

— Твоїм устам негоже вимовляти такі слова, княгине. Вони створені для насолоди, а не для прокльонів.

— Я сита, сита всім по саму зав'язку. Хтось із богів зжалься наді мною й навів мені думку про останню насолоду, якої я ще не спізнала... він навів мені думку про смерть.

Сібар-Сін зареготав над її навіженством і вийшов з нею в коридор.

Зненацька вона зупинила його й рвучко схопила за руку.

— Ти чуєш, Сібар-Сіне?

Бенкетний зал виповнювався дзвінкими звуками арф.

— Ти чуєш? — запитала вона знову, конвульсивно стискаючи його руку.

— Чую, — кивнув головою вельможа-звабник. — Від цієї музики слабшає воля й руйнуються задуми. — І додав: — Та ми з тобою завжди були непохитними.

— Справді, Сібар-Сіне, що нам до музики... вона для богів, а не для людей. — Телкіза важко зітхнула. — Щойно я аж палала від бажання помститися Валтасарові. Але зараз думки чогось почали плутатися мені в голові. Ось одна з них щойно шепнула мені, що краще було б це прагнути помсти, а знову стати невинною дівчинкою й безжурно гратися в царській алеї різнокольоровими крем'яками.

— Ти плачеш, Телкізо...

— О! — Вона опустила вії й розмазала ними дві мерехтливі сльозини.

— Ти мусиш бути сильною. Ти княгиня, а слабкість властива тільки рабам. Ти сказала, що жадаєш помсти. Помстися, і тобі полегшає на душі. А до пори дитинства повернутись уже неможливо. Людина мусить іти, іти й довести до кінця те, що визначено їй богами.

— Іти, іти й довести до кінця те, що визначено богами... — повторила Телкіза. — Що ж, нехай буде так...

Вона вирвала з гірлянди на стіні дві билени нарду й розім'яла в пальцях. Потім підкинула їх угору й стежила, як вони летять униз. Коли билени впали на пелюстки прим'ятих троянд, Телкіза наступила на них ногою й розтоптала.

— Все марнота марнот... — мовила вона сумно й пригнічено. І провела рукою по холодному чолю. — Тепер я прагну вже тільки смерті. Я хотіла б помирати довго-довго...

— Вино затьмарило тобі розум, Телкізо. Тільки раб може мріяти про смерть.

— Мені треба повернутися на жіночу половину, — мовила вона майже нечутно й заквапилася до протилежного крила палацу.

Сібар-Сін залишився сам.

Телкіза повернулася на жіночу половину, де бенкет теж був у розпалі, й примусила себе люб'язно усміхатися. Чарівна й сліпуча, вона сіла за стіл, ловлячи на собі заздрісні й сповнені захвату погляди княгиць.

Телкіза побачила, що цариці в кімнаті немає — мабуть, скористалася її відсутністю й понесла пророкові Даниїлові їсти й пити зі святкового столу. Її це нітрохи не здивувало.

Зв'язок цариці з цим мудрецем ніколи не викликав у Телкізи особливих почуттів. Тим байдужіше було їй до нього сьогодні.

Вдихаючи пахощі смоли й квітів, вона замислено дивилася в далечінь, хоч душею й досі лишалася в бенкетному залі. Думала про Набусардара.

Щойно вмовкли звуки струн і завмерли останні звуки пісень, Набусардар вислухав повідомлення военачальників Ісма-Еля про те, що на вавилонському передпіллі все спокійно і що місту не загрожує жодна небезпека, передчуття якої так тривожило душу верховного военачальника. Під час учти він майже не пив і в думках ще й досі перебував на фортечних мурах. Лише один раз задивився на прозору краплю вина й побачив у ній огорнений питьмою барсіпський палац. З ніжністю уявив собі в ньому Нанаї, яка спить під охороною варті, Теку, Гедеку і вчителя Улу. Його виповнювало почуття невимовної вдячності до сплячої Нанаї, яка вже кілька тижнів носить під серцем його первістка. Набусардар стер краплю вина, а голос Валтасара сполохав це видиво...

— Я все-таки вижену його! — вигукнув він з твердою впевненістю.

Аби зрозумів і бог іудеїв, що в Вавілонії владарює Валтасар і що його волю неухильно виконуватимуть його піддані, він накаже випити на свою честь і славу із священного посуду, який привіз із ерусалимського храму Соломона Навуходоносор і який у кількості чотирьох тисяч п'ятисот предметів зберігається серед скарбів, котрі недавно, за домовленістю, повернула Валтасарові Есагіла. Посуд цей священний, і ніхто із смертних не сміє до нього торкатися, але саме тому він накаже принести його сюди, наповнити вином і випити за здоров'я царя Валтасара, повелителя світу. Не вагаючись і хвилини, Валтасар звелів управителеві палацу принести посуд до бенкетного залу.

Ісма-Адад, укладаючи з царем союз, зобов'язався повернути цей посуд (Храмове Місто викрало його з царської скарбниці після смерті Навуходоносора) і слова свого додержав. Він не збирався чинити цареві перешкод, але, потерпаючи за своє життя, нагадав йому, що посуд цей священний і ніхто, крім богів, не сміє торкатися його своїми устами.

— А я хіба не син богів? — здивувався цар словам верховного жерця.

— Навіть син богів не сміє цього допустити, так велить Мардук.

— А хіба Мардук, а не Валтасар править халдейським царством? — закричав цар, і очі його блиснули гнівом. — Я знаю, ви всі маєте мене за недоумка! У мене всюди є вуха, і я знаю, що про мене патякають. Але я саме для того й скликав вас, щоб ви переконалися в моїй силі.

Тоді підвівся мудрий рабіанум Ідін-Амуррум і шанобливо мовив:

— Навіть Навуходеносор, хоч він і був царем могутнім і непереможним, не дозволяв собі....

— А хіба я не могутніший за Навуходеносора? — спалахнув Валтасар. — Хто переміг Кіра — Навуходеносор чи я?

Щоб заспокоїти його, бенкетники лицемірно загукали:

— Ти, ти, великий наш царю!

— Отож-бо! — Валтасар сприйняв ці слова за щирю правду, і йому відлягло від серця.

Тим часом раби вже вносили до залу священний посуд, який виблискував золотом, і розставляли його на бенкетних столах. Згідно з волею царя, його поставили навіть перед наложницями й відомими на весь Вавілон розпусниками.

До залу, тримаючи на плечах вузькогорлі гірські глеки, наповнені найвишуканішими винами з найзнаменитіших сортів винограду на острові Хіос, у місті Лампсак, на острові Крит і в містах Загра та Гурнія, на острові Лесбос і в місті Бібл, — вино з цього міста пахло ранніми фіалками, — під звуки подвійних флейт і єгипетських сестрів убігло чотирьох підчасих.

Валтасар наказав гостям зняти з голів золоті обручі й сам скинув свою дорогоцінну тіару. Потім до залу ввійшли раби зі срібними тацями. На одних лежали купи миртових вінків, на інших стояли широкі мікенські вази з дорогою есенцією. Рабині, які низкою впливли до залу, брали вінки зі срібних таць, умочали їх у дорогі есенції й надівали на голови гостям.

Найкращий вінок з віття лавра й золотих ягід, змочений у найдорожчій есенції, перев'язаний стрічками й оздоблений коштовним камінням, поклали на голову цареві.

Підчаші зняли з пліч срібні глеки, і в золоті чаші полилися насичені гарячим благодатним сонцем вина.

Для його святості Валтасара наповнили золоту двовуху чашу, яка виділялася з-поміж інших своїми розмірами та формою, наповнили її вином, густим і червоним, як кров.

Він схопив посудину обома руками й підвівся з крісла. Очі його палали, щоки лисніли, а високий лоб здавався

міцним, мов гранітний лоб священного бика. Голос його дзвенів, коли він припрошував гостей:

— Пийте, мої князі й вельможі! Пийте на славу Валтасара!

Він першим підняв чашу й приклав до вуст.

І тієї самої миті, коли губи його торкнулись краю посудини, племінці свічок затрепетали й погасли. Крижаний вітер промчав тисячоколонним залом.

На величезній стіні з'явилася людська рука і, сповнивши всіх невимовним жахом, написала перстом:

«МЕНЕ, МЕНЕ, ТЕКЕЛ, УФАРСІН»¹.

Чаша випала з рук Валтасара.

Він прикипів очима до напису, відчуваючи, як усе його тіло охоплює дрож. Чоло його вкрилося краплями поту. Все довкола завмерло.

Довго стояв він так, заціпенілий, і все живе в бенкетному залі завмерло разом з ним. Коли ж хтось наважився поворухнутись, Валтасар простогнав:

— Знамення долі! Застереження!

Нарешті, трохи отямившись, він наказав скликати всіх мудреців, звідарів і тлумачів.

Проте ніхто з мудрих і осяяних мудрістю не знав, що означають ці загадкові слова.

Звістка про подію миттю облетіла весь палац, і до бенкетного залу з жіночої половини прибігла царниця. Вона порадила Валтасарові вдатися до пророка Даниїла, який неодмінно витлумачить ці слова.

Даниїл увійшов до залу в супроводі охоронців. З першого ж погляду було видно, як потьмяніли від в'язничної темряви його очі й скільки нових зморшок з'явилося на його старечому обличчі. Але розум, дар природи, ніщо не змогло ослабити, і Даниїл витлумачив цей віщий напис.

Він витлумачив його так:

— «Мене» означає «обличив бог царство твоє і поклав йому кінець»; «Текел» — «тебе зважено на вагах і визнано дуже легким»; «Уфарсін» — «розділено царство твоє і віддано мідійцям та персам».

— Так, — витиснув із себе Валтасар, відчуваючи, як язик дерев'яніє йому в роті і як поступово німіє все тіло.

Біль і відчай на мить заслонили йому все довкола. Вихор думок загасив блиск в очах, і вони, темніючи, крадькома оглядали гостей.

¹ Мене, мене, текел, уфарсін (арамей.) — полічений, полічений, зважений, розділений.

Валтасар чекав, що хтось із князів розвіє тривогу свого царя, втішить його, переконано скрикне, що це не знамення небес, а підла хитрість. Адже Мойсей обернув палицю на змію, а камінь — на воду. То цілком можливо, що цей таємничий напис на стіні бенкетного залу — справа рук іудеїв. Однак ніхто не захотів розвіяти його тривоги.

Невже вони й справді бояться й вірять, що хтось, сильніший за Валтасара, визначив край його царюванню і що наближається його кінець?

Валтасарові губи розтулилися, і крізь них несподівано вирвався тупий, конвульсивний сміх, від якого скривилося все його обличчя. Так він висловлює свою зневагу до тих, хто не захотів знайти слів підбадьорення для свого царя і покинув його в хвилини цього страшного відчаю.

Валтасар нахилився і сам підняв з підлоги золоту двовуху чашу. Поставивши її на стіл, він звелів знову налити в неї вина.

Ще тоді, коли вона впала на підлогу, в неї закотилася криваво-червона троянда. Валтасар наказав залити її вином, білим і густим сірійським вином. Багрянець її пелюсток просвічував крізь золотистий напій і торкався його вуст, коли він пив вино.

Він звелів налити собі знову й знову осушив чашу до дна.

Цар пив, і разом з ним мусили пити і його князі та вельможі. Він пив без перепочинку, аж поки голова його, зовсім очманіла, схилилася на спинку царського крісла. Повівши очима, Валтасар відшукав обличчя пророка Даниїла, який стояв неподалік і ждав, коли цар відпустить його. Валтасар мотнув безпорадно головою, зібрав рештки своєї сили й закричав:

— Одягніть його в пурпур! На груди почепіть золотий ланцюг і оголовіть по всьому царству, що відтепер він — третій муж у халдейській державі. Так винагороджує Валтасар тих, хто вірно йому служить!

Перший радник наблизився до п'яного володаря й нагадав йому, що третім мужем у халдейській державі він оголовив уже великого полководця Набусардара і що не личить цареві ламати своє слово.

Та Валтасар уперто повторював:

— У пурпур одягніть його, золотий ланцюг почепіть на груди й оголовіть по всьому царству, що відтепер він — третій муж у халдейській державі.

Даниїл наважився підійти до підвищення й скромно сказав:

— Я не прошу в твоєї святості ні пурпурових шат, ні золотого ланцюга, ні шани, ні слави.

— Ти нехтуєш царськими дарами? — здивувався Валтасар.

— Ні, твоя святість, — лагідно пояснив ослаблїй в ув'язненні старець, — але дорогі шати, золото й слава, так само як і людське тіло, — все одно, що трава, а почесні — все одно, що польова квітка. Трава висохне, квітка осиплеться, коли на неї віienne подихом смерті. Все марнота марнот і все мнущє.

Валтасар бачив перед собою Даниїлову постать мов у тумані й нічого не розумів з його слів. Безвладним язиком він повторював тільки те, що випадково вловив його слух:

— Квітка осиплеться... трава висохне...

— Так, квітка осиплеться, трава висохне, коли на неї віienne подихом смерті, — підтвердив Даниїл.

Несподівано Валтасар почув його голос і закричав знову:

— У пурпур уберіть його і золотий ланцюг почепіть на груди... а мені вина... вина мені й усім моїм князям!..

Гості вже були п'яні, як піч, але слуги знову слухняно наповнили вином дзвінки золотогранні чаші.

Від сходу сонця в день Свята врожаю й перемоги над Кіром вавілоняни, змучені тривалою війною, ждали сигналу сурм, щоб розпочати бенкет у будинках, гаях і на вулицях.

Разом із першим ковтком вина в тисячоколонному залі Валтасар звелів і народові веселитися та бенкетувати. Отож з першими звуками сурм люди викочували на вулиці барила з вином і пивом, розкладали вогнища й смажили на рожах цілі туші. У величезних казанах булькала сочевиця, приправлена тонкими прянощами, на дошках пахли накраяна цибуля й зубки часнику. В глиняних мисках готували з меду й сала мірсу — улюблені ласощі дітей. Повні фруктів коші стояли прямо під ногами в перехожих.

Зграйки дівчат танцювали просто на вулицях. Їхні шиї оздоблювало тонке намисто, над щиколотками видзвонювали виті браслети з брязкальцями. Кісточками пальців і долонями вони били в білі тамбурини.

Слідом за ними сунули натовпи роззяв і спрагли за жіночою ласкою воїни.

Але найбільші юрби збиралися там, де вершилися суди над чужинцями. Валтасар віддав у руки народові вцілілих полонених персів, ассірійців та мідійців. Єгиптян карали в помсти за те, що фараон перейшов на бік Кіра; лідійців —

з ненависті, що їхній цар Крез погодився стати Кіровим радником і супроводжував його в поході на Вавилон; арабів — за те, що злочасні арабські провінції зрадили Вавилонію й перекинулися до Кіра; іудеїв — за те, що вони осмілились повірити в перемогу Кіра.

Самозакохані й пихаті халдеї, як ніколи, жадали чужої крові і знову щедро омивали нею місто богів.

Перемога й вино запаморочили їм голови, і вони в п'яному шалі гасали по вулицях. Страшна, мученицька смерть спостигала кожного, хто не був халдеєм.

Вавілоняни садовили чужинців на гострі палі й нацьковували на них роз'ярих диких звірів; кидали їх у казани з киплячою смолою, обливали їхні тіла розтопленим оловом; вирізали їм язики; на фортечному мурі сотні воїнів верхи на конях і в бойових колісницях, волочачи за собою тіла живих персів, змагалися в спритності.

Так розважався люд під відкритим небом, тимчасом як цар і знать бенкетували в Муджалібі.

Весь Вавилон поринув у буйні веселощі. Місто сповнилося радісними вигуками. Дика вакханалія наростала з кожною годиною і безсоромно пропонувала свої п'янке груди кожному, хто бажав у цей час припасти до її джерела.

Перш ніж день схилився до вечора, все живе лежало зашмеліле в будинках, на дахах, на терасах, на вулицях, на площах, у садах і галях.

Тверезими залишилися тільки ті, хто потай або явно чекав приходу Кіра і бачив рятунок лише в його царюванні.

Увечері оголосили Валтасарів указ, згідно з яким жінки й дівчата мали віддаватися воїнам на вежах. Спершу підпили діви й зрілі жінки пропонували себе хоробрим воїнам тільки на сходах храмів і біля ніг небесної Іштар, богині родючості. Але коли темрява повила Вавилон, розпусниці й перелюбниці віддавалися в усіх будинках, на дахах і на вулицях. Воїни цілими загонами залишали мурі, змінюючи через кожних кілька годин, щоб усяк досхочу міг насититися дарами перемоги й кохання.

А тим часом на вавілонському передпіллі перське війсьсько невтомно розчищало занесені піском канали й під захистом ночі наближалося до берегів великої ріки, обливаючись потом від виснажливої праці.

Тепер досить було підняти заставки в греблях, щоб вода ринула в канали й оголила русло Євфрату.

Кір чекав лише стріли від Ела.

І стріла нарешті просвистіла в повітрі. На ній було написано:

«Мій царю, твій час настав, тут усі п'яні, і вельможі, і простолод».

І справді, у Вавілоні всі, від малого до великого, були п'яні. Народ і воїни — на вулицях; цар, князі й вельможі — в Муджалібі.

Бенкет у тисячоколонному залі вирував на повну силу. Відчай і тривога, які спершу були закралися під дах Муджаліби, змінилися сміхом і повною розкутістю. Валтасар, щоб приборкати свій розпач, наважився вголос висловити здогад, що той таємничий напис на стіні — інтрига іудеїв. У цьому неважко було впевнитись, коли врахувати, що тільки Даниїл зумів розгадати цю нісенітницю. Всі охоче прийняли таке тлумачення. Це був бажаний промінь світла, який знову розсіяв їхні похмурі думки.

Валтасар і гості пожвавішали.

— Іжте, пийте й веселіться, друзі мої! — припрошував він князів і вельмож.

І ті їли, пили й веселилися.

Іли найвишуканіші страви, пили найдобріші вина, гучно веселилися й віддавалися розпусті з п'яними наложницями.

І лише один Набусардар залишався тверезим. Думки про фортечні мурі й про Нанаї не покидали його й на хвилину. Під страхом смерті він наказав тепер щогодини доповідати йому, чи не діється на вавілонському передпіллі щось підозріле. Вартові, як і раніше, не помічали нічого такого, що могло б викликати тривогу. Невеличкий загін персів, як і досі, копав рови, — це все, що було видно з мурів.

Отже, на вавілонському передпіллі не діялось нічого підозрілого, тож знать і народ могли спокійно віддаватися втіхам.

І все ж таки Набусардар відчував якийсь неспокій. Він сам не знав, за що потерпає більше — за свою кохану чи за Вавилон. Для певності він послав до Барсіппи таємного гінця, щоб той приніс вісточку, чи не сталося якої біди в його палаці. Він і сам з великою радістю помчав би туди й пригорнув до грудей ту, що стала для нього сонцем і зорями, теплом і світлом життя, найдорожчим і найпрекраснішим дарунком. Та оскільки він не міг сам помчати до неї, то ненадовго вийшов із залу, щоб скласти їй палке послання.

На-бистрому кілікійському скакуні вершник повіз це послання до Барсіппи.

І саме в ту мить, коли він мчав мостом, перси підняли заставки в греблях, які відділяли води Євфрату від каналів.

Могутні потоки ринули в розчищені від піску русла. Канали швидко заповнювались, а вода в Євфраті почала спадати.

Кір, Угбару та багато інших вищих воєначальників стояли на березі й дивилися на велику справу своїх рук, на те, як канали ковтають воду і як Євфрат плине новим річищем.

Коли подекуди вже почало оголюватись дно, перський цар послав до міста загін розвідників. На превеликий свій подив, вони виявили: залізні брами, які замикали вулиці, що збігали до Євфрату, ніким не охороняються й не замкнені. Це було промовистим свідченням того, що Кірив планишився в таємниці і що Набусардар не чекає нападу з цього боку. Воїни без перешкод проникли до центру Вічного Міста, змішалися з юрбами вавілонян, які танцювали й раділи, і почали веселитися разом з ними. Не викликаючи ні в кого підозри, вони виконали своє завдання і, підбадьорені успіхом, повернулися до табору.

Навіть Кір не сподівався, що все складеться так сприятливо. Треба було скористатися темрявою і ввійти до Вавілона, перш ніж почне розвиднятися.

Угбару негайно повів свої зағони порожнім річищем Євфрату. Помічником у нього був Сан-Уррі, який добре знав місцевість. Головним їхнім завданням було пробитись до Муджаліби, де зібралися всі вавілонські вельможі й цар.

Багато хто з вавілонян бачив, як вулицями марширують військові зағони, але прийняв їх у темряві за воїнів Набусардара. Опір перси зустріли тільки біля мурів і брам Муджаліби.

Перші сотні перських найманців на чолі з Угбару й Сан-Уррі вдерлись у двори Муджаліби й звідти рушили просто до бенкетного залу.

Валтасар саме корчив гримаси, глузуючи з пророка Даниїла. Ледве тримаючись у кріслі, він повертав у його бік перекивлене, п'яне обличчя й мимрив:

— Я хотів дати йому золотий ланцюг на груди... одягти в пурпур... третім мужем у царстві хотів зробити... І був би зробив... якби Мардук не осяяв мене... якби не нав'яв мені, що переді мною облудник, лицемір і мерзотник! Завтра ж посадить його на палю... хай він там повчає круків, які прилетять дзьобати його тіло, хай він там повчає, що трава сохне, а квіти осипаються...

Він примушував себе реготати, але сили вже покидали його. Голова впала на груди, руки звисли з билець крісла. В одній із них він конвульсивно стискав двовуху чашу.

Нараз цар нашорошив вуха. Набусардар підвів очі й теж прислухався.

— Що за шум у коридорах, що там таке? — занепокоєно спитав він і рвучко підхопився із стільця.

Тієї ж миті чиясь рука відгорнула зелено-білі завіси з важкого шовку, що затуляли головний вхід до залу, в проїмні дверей з'явився перський воїн, за плечима якого виднілися голови інших ворогів.

— Твоя святість! Князі! — закричав Набусардар.

Валтасар почув його крик, але сп'яну нічого не втюрпав. Розвалившись у кріслі й розгойдуючи чашею, він безперервно бурмотів:

— Квітка осипається... трава сохне... Квітка осипається... трава сохне...

Більше нічого він уже не сказав.

З усіх боків до тисячоколонного залу ринули перські воїни. Вони ринули лавиною, не зустрічаючи на своєму шляху навіть найменшого опору.

Набусардар зрозумів, що всьому кінець. Спершу від думки про це він похолов, а потім його вкинуло в жар. Найстрашніше було те, що ніхто з бенкетників не мав при собі зброї.

Він стрибнув до царя й хотів вихопити з його піхов меч. Та перси виявилися проворнішими й випередили його. Він так і не встиг оголити Валтасарового меча — перед ним тієї ж миті постав не хто інший, як сам злий демон, сам зрадник Сан-Уррі.

З-під його низького лоба в Набусардара вп'ялися сповнені смертельної ненависті очі, й він люто просичав, мов змія:

— Нарешті я зможу послати тебе в морок потойбічного світу! — І він з дикою силою увігнав вістря свого меча в його широкі груди.

Набусардар захрипів і, обливаючись кров'ю, повалився на підлогу.

М'які пелюстки червоних троянд обережно прийняли його в свої обійми. Потім поруч нього опустилася навколішки якась біла дівка і, обвивши його руками, дедалі міцніше стискала лещатами своїх обіймів. З її вуст замість теплого дихання виривався крижаний вітер, від якого на чолі в Набусардара виступив холодний піт. Він відчував кожну його краплину, і вони здавалися йому такими важкими, немовби хтось розкладав на його чолі срібні монети.

Поряд простяглося безживне тіло Валтасара. Його заковов Угбару, верховний воєначальник Кірових військ. Цар

сконав відразу. Коли Угбару витяг меч із його грудей, Валтасар був уже мертвий.

Цар важко впав на встелену трояндами підлогу, лавровий вінок зсунувся з його голови й повис на оздобі одного з приступців, які вели до царського крісла. Всипані коштовним камінням стрічки розметалися по східцях, і кінець однієї з них торкався правої Валтасарової руки. Ліва його рука судорожно стискала золоту двовуху чашу. Очі були заплющені, але губи розтулилися і, здавалось, жили на цьому мертвому обличчі, все ще шепочучи:

— Квітка осипається... трава сохне...

Набусардар заздрих цареві, що той сконав зразу ж після удару мечем. А йому лиха доля послала повільне вмивання. Він мусив стати свідком спустошення й руйнування.

Він бачив, як перси вбивали царських радників і сановників, як зривали з них золото й прикраси з коштовного каміння, як хапали зі столів дорогий посуд і виносили з залу повні оберемки золота. Забрали вони й чотири тисячі п'ятсот золотих чаш храму Соломона, якими вавілонські вельможі кидали в них, боронячи своє життя, але вже не змогли нічого вдіяти. Одне за одним падали додолу тіла, і все скоїлося з такою блискавичною швидкістю, що ніхто навіть не опам'ятався.

Лише намісник Барсіппи встиг крикнути, коли перський воєначальник заніс меч, щоб відрубати йому голову:

— Не вбивай мене! Я вмовляв Валтасара добровільно здати Вавілон-Кірові!

Але це прохання не допомогло. Намісникова голова скотилася на бенкетний стіл, залишаючи після себе криваву доріжку.

Якимсь дивом залишився сидіти на стільці верховний суддя Вавілона Ідін-Амуррум. Коли різанина в залі припинилася, Набусардар побачив, що його разом з пророком Даниїлом і верховним жерцем Ісме-Ададом узяв під свій захист Сан-Уррі.

Потім він ще побачив, як жменьку вельмож, котрі вже не могли заподіяти ворогові ніякої шкоди, перси зв'язали й погнали поперед себе.

Борючись зі смертю, з білою дівою, що дедалі міцніше стискала його в своїх обіймах, Набусардар стежив, як Кірові вояки грабують сусідні покої... мабуть, вони грабували так усю Муджалібу... весь Вавілон... і всю Барсіппу. Думка про барсіппський палац улила в нього краплю сили, і він спробував підвестись. Але біла діва всміхнулася й знову занурила його голову в густі пахощі троянд.

Потім він почув крики жінок — пронизливі, несамовиті, страхітливі. Він знав, що це означає. Перси вдерлися на жіночу половину й осквернили її.

Багатьох жінок вони виштовхали на подвір'я й погнали до вояків, які стояли на вавілонському передпіллі.

Серед них була й Телкіза, Набусардарова дружина. Угбару призначив її для самого Кіра, виділивши з-поміж найсліпучіших красунь.

Вона плентала в натовпі разом з дружинами князів, вельмож, рабів та Валтасаровими наложницями. Її постать у бірюзовому вбранні, оздобленому ніжною золотою вишивкою, мінилася від світла смолоскипів. Їй залишили навіть коштовне каміння в чорному, мов смола, волоссі, щоб Кірове око побачило її у всій красі.

Валка прямувала до вавілонського передпілля.

Скрізь її зустрічала незліченна кількість перських вояків. Всі брами в фортечних мурах були відчинені, і через них до міста сунули нові й нові зогони. То тут, то там ще виникали запеклі сутички, але про перемогу халдеїв нічого було й думати.

Мардукове місто заповнили перси.

Угбару наказав своїм найманцям не кривдити мирне населення, але зажадав, щоб воно не виходило з будинків і не заважало пересуванню перської армії. Та охоплені панікою вавілоняни вибігали на вулиці й шукали рятунку у втечі. Подекуди вони навіть чинили ворогові опір і кидали на нього з дахів важкі предмети, запалені смолоскипи. У відповідь на це перси вривалися до будинків і вбивали всіх підряд — від немовлят до сивоголових дідів.

Стогін, плач і крики відчаю лунали у всіх кінцях Міста Міст.

То тут, то там спалахували пожежі, і в них гинула велична краса споруд, якими захоплювався весь світ.

Перші язика полум'я шугнули й над Муджалібою, освітивши довкола величезний простір. Перси повиносили з неї все, що їм здавалося цінним, і підпалили її на славу своєї перемоги.

Тоді вельможа Сібар-Сін, якого разом з полоненими жінками теж гнали на передпілля, непомітно підійшов до зв'язаної Телкізи й тихо сказав їй:

— Сан-Уррі заколов мечем Набусардара в бенкетному залі.

Він сподівався побачити на її обличчі вираз жаху, але Телкіза, зовні незворушна, тупо дивилася поперед себе.

— Набусардар мертвий, Телкізо! — виразно повторив він, намагаючись цією жакливою звісткою розворушити її почуття.

Та вона й далі лишалася байдужою. Тільки кутики її вуст ледь скривив якийсь загадковий вираз.

— Ми нітрохи не щасливіші за нього, — нарешті зринула вона.

— О, я дуже ціную своє життя, Телкізо!

Вона важко і стомлено зітхнула, немовби кожен крок коштував їй величезних зусиль, і промовчала.

З Муджаліби до них долинуло гуготіння вогню.

Бранки навіть боялися подумати про тих, хто залишився в палаці.

Телкіза подумки перенеслася до бенкетного залу, прекрасного залу з тисячею колон.

А зал теж уже охопило полум'я.

Набусардар був ще живий.

Він бачив, як полум'я повзе по одязі мертвих і підкрадається до нього. Зі стелі повільно спадали лотосові гірлянди, а з мушель світильників на підлогу стікала вогненна олива. Усе довкола палало й тріщало. В повітрі стояв сморід охоплених вогнем людських тіл, лунали відчайдушні зойки поранених.

Набусардар ніколи не боявся смерті, але зараз його охопив жах від такого кінця. Він благав долю, аби біла дівка якомога міцніше стиснула свої обійми й допомогла йому швидше перейти в царство тіней. Він благав небо, щоб душа покинула його тіло раніше, ніж до нього підповзе вогонь.

Уже зайнялася багрянниця на Валгасарі. Від тліючої галузки троянди загорілось і спалахнуло його волосся.

Кінець був уже зовсім близько й невідворотно насувався на Набусардара...

У його душі наростав жах, в очах потьмарилося. Ні, це був не страх перед смертю, адже на бойовищі він весь час наражався на неї, і вона ніколи не лякала його. Але така смерть була ганебною для воїна, безпорадного, безбройного і беззахисного.

Нестерпний жар торкнувся його руки, і Набусардар раптом відчув, як у нього вривається дихання, як розслаблюються лещата обіймів білої дівки і як її постать віддаляється від його тіла. Ледь помітна усмішка, схожа на м'яке місячне сяйво, розлилася на його обличчі.

Він іще встиг поворухнути губами й нечутно прошепотити:

— Я вмираю... Нанаї, люба моя дружино... — І тут же сконав.

Він сконав, перш ніж його торкнулося полум'я, сконав поруч простертого в калюжі крові царя, рука якого все ще міцно стискала золоту чашу. Цареві пальці зміг розчепити лише вогонь, який звуглив його тіло й тіла всіх тих, хто поліг разом з ним.

«Поговорімо про кохання.

Про кохання говоритиму й співатиму тобі, прекрасна моя обранице, втілення краси, яку тільки бачило людське око на одвічній землі. Такої краси немає навіть на вершинах, що сяють карбункулами. Не знайти її в долинах, що горять щопазами й аметистами. У срібнопінних і голубих водах не побачити. Вуста співців не годні оспівати твою вроду. Навіть зір, що має дар провидіння, нічим не заслужить ласки побачити тебе в усій твоїй досконалії красі.

Така прекрасна, ти завжди в моєму серці, найпрекрасніша з жінок, які будь-коли жили на землі. Через те серце моє народжує ці слова про кохання, і я складаю на твою честь славетну пісню пісень.

Складаю її вранці і ввечері. Співаю пісню пісень про кохання до тебе, єдина моя.

Великородний князь Набусардар»

Це послання привіз гонець із святкової Муджаліби. Привіз до барсіппського палацу і вручив Нанаї.

Вона саме відпочивала на ложі. В головах у неї куняла вірна рабіня Тека, і підборіддя її раз по раз упиралося в черепашкове намисто. В ногах сиділи сивоголовий скульптор Гедека і заглиблений у тиху задуму вчитель Улу.

Нанаї з радісним трепетом прочитала послання, обцілувала на табличці Набусардарів підпис і притиснула її до грудей.

Усміхаючись мовила:

— Як він мене втішив, мій повелитель і великий полководець! Ці рядки мені дорожчі, ніж учта в Муджалібі. Я з нетерпінням ждатиму світанку, коли він повернеться до мене. Передай, гінцю, великому князеві, що мої вірні друзі весь час біля мене і що я весь час душею з ним у тисячоколонному залі.

Вершник схрестив на грудях руки, уклонився й вийшов, щоб повернутися до Муджаліби.

Після того як він пішов, Нанаї знову перечитала Набусардарове послання. Вона втішалася кожним словом, го-

лубила оком кожен знак, переливала в себе зміст кожної фрази, аж поки серце її не завмерло від щастя, а душа не затрепетала, як струни псалтиря¹. Тиха музика бриніла в її душі, рвалася з грудей, п'янчи свідомість і запаморочуючи голову, хвилювала молодечу кров.

Нанаї довго розкошувала цим почуттям, аж поки втома витіснила всі видива. Зібравши рештки сили, вона спробувала затримати ці солодкі хвилини, яких так жадало її зболіле, стражденне серце.

І саме в ту мить, коли вона шкодувала, що це щастя таке скороминуще, її охопив страх: що, як за дверима її ждуть нові муки й страждання? Набусардар, її обранець і велитель, засумнівався в тому, що армія Кіра вертається до Персії. Можливо, дні жорстокості, крові й смерті ще не скінчилися. Йй хотілося змінити заведені в світі порядки, хотілося позбавити світ від нищих пристрастей, які призводять до воєн, урятувати від смерті дружинам чоловіків, батькам — дітей, дітям — батьків, сестрам — братів, а матерям — синів; йй хотілося уберегти людські оселі від горя й нужди.

Але від безпорадності вона опустила руки з Набусардаровим посланням і злякано, немовби затуляючи паросток життя, який проріс під її серцем, поклала їх на живіт.

Потім глянула на Улу й сказала:

— Ти мудрий, брате Улу, і ти, напевне, розтлумачиш мені це. Мене мучить думка, чому люди прагнуть лише одного — панувати над іншими? Якби вони цього не прагнули, скількох із нас обминуло б горе! Скажи мені, хто їх навчив цього зла?

Улу підвів на неї замислений погляд і відповів:

— Хто ж іще, як не боги! Вони панують над нами, і людина, створена за їхньою подобою, намагається їх наслідувати. Неспроможна владарювати над богами, вона владарює над подібними до себе.

— Кажуть, що боги досконалі, але хіба мудро вчинили вони з людиною? Якщо вже вони створили істоту, подібну до себе, то чому не позбавили її заздрості, ненависті, мстивості й себелюбства?

— Тому, що вони самі теж сповнені заздрості, ненависті, мстивості й себелюбства.

— Тоді я ладна повірити Набусардарові, моему велителю та обранцеві, що не боги створили людину, а людина

¹ Псалтир — давньогрецький і давньоєврейський багатострунний музичний інструмент.

створила богів. Сама недосконала, вона й богів створила таких, як сама. Але якщо людина створила богів, то хто ж тоді створив її?

— Це велика таємниця природи.

— А богам вона відома? Чи ця таємниця природи й для них лишається таємницею, і вони, як і я, запитують: звідки взялася людина і звідки взялися небо й земля? Хто навчив людину розмовляти, птаха — літати, рибу — плавати, квітлю — рости? Хто дав людині дихання, квітці — запах, меду — солодкість, росі — вологу? Хто визначив, що вода повинна текти, а суша перебувати в непорушності? Хто дав початок життю і смерті?

Улу схилив голову й поринув у глибоку задуму. Коли він знову підвів очі, вони якось дивно зблинули.

— Мене теж усе життя переслідують ці питання, але з певністю відповісти на них я не вмію, — натхненно відповів він.

Вони так і не докінчили почату розмову, бо двері раптом розчахнулися, завіси розгорнулись, і до опочивальні стрімко вбіг начальник палацової охорони.

— Муджаліба горить! — вигукнув він.

З коридорів долинув тривожний тупіт ніг. Помічникові начальника вистачило одного слова, щоб підняти на ноги всю охорону палацу.

— Муджаліба горить?! — скрикнула Нанаї, пересилуючи гомін голосів і тупіт ніг, і, охоплена недобрим передчуттям, скочила з ложа.

Тека теж прокинулася й сиділа, злякано озируючись на всі боки.

Тільки скульптор Гедека міцно спав у глибокому кріслі, дихаючи тихо й спокійно.

Нанаї зберігала повну ясність думки, лише в очах її відбився жах, а груди високо здіймалися від прискороного дихання.

Вибігши з опочивальні, вона за хвилину повернулася в накинутому на плечі плащі й наказала Улу:

— Мерщій на коней — і гайда до Вавілона!

Коли вони на вижньому подвір'ї вже сіли на прудконогох огирів, хтось нетерпляче закалатав у величезну браму. Варта відчинила, й під арку влетів вершник, який нещодавно привіз Нанаї послання від Набусардара. Він ледве зовдих дух, по скронях у нього струменів піт.

— Міст зруйновано, — повідомив він розгублено, — а Муджаліба вся охоплена вогнем. Що це може означати, о Мардуку? Я мусив повернутися.

Тека заплакала і, здійнявши руки, почала голосно молитися.

— У мене таке передчуття, що це перся,— стривожено сказала Нанаї.

— А я боюся,— переконливо заперечив їй вершник,— що все це — наслідок Валтасарових витівок.

— Що ж нам робити? — занепокоєно спитав Улу.

— Найкраще, мабуть, перечекати в палаці,— порадив начальник охорони.

— О, ні,— рішуче заперечила Нанаї.— За палацом край берега прив'язаний човен. Переправимось ним на той бік. Ти, начальнику, не покидай палацу й пильно його охороняй. Гоніць великого князя теж залишиться з тобою. А ми з братом Улу попливемо.

На весла Тека порадила їм посадити двох рабів.

Але Нанаї відмовилась. Вона почувала себе досить сильною для того, щоб сісти на весла разом з Улу.

Вони спустилися до річки. Тека присвічувала їм ліхтарем.

Вже наміряючись сісти в човен, вони враз остовпіли, мов громом прибиті: річка була безводна. Мабуть, зустріч із самою смертю не здивувала б їх так.

Першим опам'ятався Улу.

— Що будемо робити? — разгублено запитав він.

— Підемо пішки,— відповіла Нанаї, долаючи жах, який скував її.

— Слушно, благородна моя пані,— підтримала її Тека, тремтячи всім тілом, і підняла ліхтар якомога вище,— ідіть, бо я бачу, що сталося чудо: ти так сподобалася Мардукові, що заради тебе він розгорнув води Євфрату, аби ти змогла перейти річку по дну.

Нанаї й Улу мовчки спустилися на дно річища. Дорогу їм освітлювала заграва пожежі, яка бурхала на тому боці. Після перших же кроків вони переконалися, що йти буде нелегко. Дно було вкрите товстим шаром мулу, і що далі вони посувалися, то в'язкішим він ставав. Ледве переставляючи ноги, Нанаї й Улу нарешті обмінялися мовчазними поглядами: цей мул — не чудо Мардука, а скоріше клич смерті.

Вони спинилися перепочити.

Пожежа розросталася вшир і вгору. Над зубцями мурів і вежами палацу радості й світла рука якогось велетня підкидала гігантські клуби диму. Всепоглинаюча стихія вогню вперто рвалася до неба крізь морок ночі.

Нанаї відвела погляд від заграви і, немовби бажаючи проникнути в самісіньку глибину душі Улу, пильно глянула йому в вічі.

— Як ти вважаєш, Набусардар жив неправедним життям?

— Ти боїшся за нього?

Вона опустила очі, в яких зачайлися біль і туга. Нічого не відповівши, рушила далі; Улу пішов слідом за нею.

Знесилені, ледве тримаючись на ногах, вони вже майже дісталися протилежного берега, як раптом побачили, що назустріч їм рухається військовий загін. Воїн, що йшов попереду, крикнув їм зупинитись.

— Хто ви? — запитав він, наблизившись.

— Жрець бога Набу з Барсіппи,— відповів Улу і, обнявши Нанаї за плечі, притулив до себе, бо зрозумів — о леле! — що це перські вояки.

— А ця жінка?

— Вона — моя сестра,— збрехав Улу, намагаючись урятувати Нанаї, бо добре розумів, яка доля спіткала б її, коли б він сказав, що це Набусардарова обраниця.

— Зв'язати їх! — наказав перс.

Вояки виконали наказ, і один з них освітив смолоскипом обличчя затриманих.

— А ти гарна,— усміхнувся він Нанаї,— я віддам тебе нашому цареві.

В жилах Улу закипіла кров:

— Хто ти такий, що осмілюєшся вирішувати долю моєї сестри?

Вояк зареготав:

— Ця жінка — твоя сестра, а Кір — мій пан, мій цар, і все, що є на цій землі і в цьому місті, з сьогоднішньої ночі належить йому. І ти, і твоя сестра. Ви обое — його раби!

Нанаї захиталася. Вона вже все зрозуміла. Що могло бути промовистіше за ці слова? Перси проникли до Вавилону, який святкував перемогу, і Набусардар попався в їхні сільця. Потерпаючи за його долю, вона не стала вести обережних розпитів і запитала невпростець:

— А Муджаліба?

Вояки регочучи відповіли:

— Палає на честь нашої перемоги!

— А цар Валтасар? — з жахом запитав Улу.

— Він мертвий, як і всі, хто бенкетував цієї ночі разом з ним.

У Нанаї підкосилися ноги, і вона, навіть не скрикнувши, звалилася просто в багнюку.

Улу хотів допомогти їй підвестися, але раптом усвідомив, що він більше не вільна людина і що руки в нього зв'язані. Скорившись своїй долі, він попросив вояків підняти Нанаї й винести її на берег.

Начальник загону пообіцяв розслабити вірьовку, якщо він покаже їм палац великого князя Набусардара. Вони йшли туди, щоб визволити з ув'язнення Кірового улюбленця, князя Устігу.

Однак Улу вдав, що не знає, котрий із палаців належить Набусардарові, бо, мовляв, живе в Барсіппі зовсім недавно.

Але в цю хвилину до нього прийшла Нанаї й простягла зв'язані руки в бік темного громаддя палацу.

Начальник пригрозив їм смертю, якщо вони збрехали, потім наказав двом воякам вивести Нанаї й Улу за місто й там їх розв'язати, а сам разом із загonom поспішив по в'язкому річищі Євфрату, щоб якомога швидше визволити начальника перської розвідки.

Нанаї мимохіть обернулася вслід загонові й востаннє побачила на тлі неба контури палацу, притулку своєї любові. Глибоким, уривчастим зітханням вона попрощалася з ним, попрощалася навіки з усім, що називалося красою, щастям і життям. Гострий біль країв їй груди, біль, який став ще нестерпнішим, коли вона перевела погляд на Муджалібу, що в цю хвилину нагадувала розпечену кулю біля величного підніжжя висячих садів.

Їй здавалося, що в моторошному гуготінні вогню вона чує:

«Цар Валтасар мертвий, як і всі, хто бенкетував цієї ночі разом з ним!»

Їй хотілося перекричати божевільне гуготіння полум'я, хотілося завити від розпуки, але перський вояк підштовхнув її вперед, і вона пішла поряд з мовчазним Улу.

Серця їхні розривалися від болю, однак вони не сміли виявити цього ні зітханням, ні поглядом, ні порухом губ. Ішли мовчки, як раби, як справжні раби володаря світу.

Вибравшись нарешті на берег, Нанаї й Улу вийшли через хвіртку в мурі на вавілонські вулиці.

І тут їхнім очам відкрилася жахлива картина.

Брама фортечного муру була відчинена навстіж, і в неї нестримним потоком ринули перси. Валки возів під'їжджали до будинків вельмож, і на них вантажили золото та коштовності. Бруківка була встелена тілами вбитих і п'яних. Халдейські воїни з мечами, луками, списами та дротиками в руках лежали без ознак життя упереміш з жінками, дітьми й старими.

Площі й вулиці Вічного Міста мали страхітливий вигляд — гори трупів і калюжі крові, які зливалися в потоки. Сандалії Улу й поділ Нанаїної спідниці наскрізь просякли нею. Вони раз по раз заплющували очі, силкуючись не дивитись на ці картини жаху та людських страждань. Але до їхнього слуху все одно долинали зойки й стогін поранених.

Нарешті їм удалося вибратись із цього содому за межі міста, де був табір і полонених і де стояв намет царя Кіра.

Улу розлучили з Нанаї, і її, обраницю Набусардарового серця, повели до жінок, одібраних для наймогутнішого володаря світу, великого поборника справедливості — Кіра.

Полонянки чекали біля входу до його намету.

Та Кір, здавалось, не помічав їх. Він дивився понад їхніми головами на криваві злодіяння свого війська, і його зіниці освітлював вогонь пожеж. Губи в царя були суворо стиснені. Спершись на залізну опору намету, він мовчав, тільки груди його схвильовано здіймалися.

Крила вогненного птаха зі сходу розпростерлися над Бабілу — містом Мардука.

Вавілон опинився в руках персів. Армія Набусардара змушена була скласти зброю. Наймогутніше в усьому світі халдейське царство стало перською провінцією.

У колісниці, запряженій четверяком білих коней, Кір з тріумфом в'їхав до палацу покonanого ворога. Есагіла й ті, хто чекав його як справедливого й милосердного царя, вистелили йому дорогу пальмовим і лавровим віттям. Біля в'їзду до Храмового Міста Кіра зустрічав верховний жрець Іеме-Адад у святковій ризи і з коштовними дарунками в ебеновій скриньці.

Новий володар сів у царському палаці на трон, на якому досі сиділи великі, овіяні славою халдейські правителі. Цар Великої Персії виголосив першу промову у місті святого Мардука. Він виголосив її перед жерцями Есагіли, зрадницькою знаттю, багатими купцями з головної вавілонської вулиці, представниками халдейського простолоду на чолі з Сурмою, якого визволили з темниці воїни Угбару, і перед представниками іудейського племені на чолі з майбутнім його царем Зоробабелем. Він виголосив її перед вищими перськими сановниками, серед яких були цар Крез — колишній союзник халдеїв, верховний воєначальник Угбару, вищий воєначальник Сан-Уррі, а також Забада й Ел разом з князем Устігою.

Кір сказав так:

— Милістю богів ми звершили найбільше діяння від початку світу. Ми вели сувору й мужню боротьбу. Опір ворога часто примушував нас бути жорстокими. Пролилося багато крові заради великої мети — об'єднання всіх народів Старого Світу, якому загрожує небезпека з півночі. Новий Світ на чолі з греками й римлянами озброюється, щоб напасти на нашу любу вітчизну. Боги навіяли мені думку об'єднати всі землі від Фінікійського моря до Перського, від Червоного моря до ріки Інд, бо, тільки об'єднавшись, ми вистоїмо перед натиском ворога. Волю богів сповнено, і я, цар Великої Перської держави, всі свої сили віддам на те, щоб наша боротьба не виявилася даремною, а наша перемога — скороминущою. Не легко підкорити собі народи, але ще важче утримати їх під своєю рукою. А тому ви, перси, які перемогли разом зі мною противників нового союзу наших народів, повинні не тільки розкошувати здобутими благами, а й далі спільно зі мною продовжувати почату справу. Ви повинні працюю, невпинною своєю працею примножувати багатства тих земель, за які пролили стільки крові й принесли в жертву стільки життів. Досі перс був рабом інших. Відтепер він буде паном світу. Все, що ви бачили в Мідії, Сирії, Аравії, Фрігії, Ассирії, Каппадокії, Лідії, Вірменії, і все, що ви бачите в колишньому великому халдейському царстві, — ваше. Всі народи цих країн стануть данниками Великої Персії, яку жде розквіт і щасливе майбутнє. Віднині стають рабами персів усі, кого ми примусили скласти мечі. Ви, халдеї, що не відгукнулись на заклик царя царів і стали з ним на прю, втратили не лише свободу, а й усе своє майно. Відтепер вам уже ніщо не належатиме на цій землі. Ви будете покійно й віддано служити мені, цареві царів. А щоб ви знали, що перський володар і повелитель світу вміє бути добрим і милостивим, я залишаю вам ваших богів і їхні святилища. Можете вільно приносити жертви й молитися перед ликом святого Мардука, але я вимагаю, щоб ви молилися також перед ликом Ахурамазди, бога любові й справедливості, який сотворив перса, аби він владарював над вами.

У цю хвилину якийсь чоловік раптом відокремився від юрби вавілонян і рушив просто до трону.

Кір перервав промову й наказав охоронцям зупинити сміливця.

Устіга, Забада й Ел відразу ж упізнали в ньому Сурму. Це йому прищеплювали вони, що їхній цар — поборник добра і правди, що він поборник рівності й свободи всіх народів Старого Світу. Але Сурма зміг уже на власні очі

пересвідчитись, що Кірові діяння далекі від його обіцянок, і, слухаючи зараз цареву промову, весь аж затремтів від обурення, бо почував себе обманутим і зганыбленим у своїй вірі. Не за рабство, а за свободу свого народу бордвся він і не рабом, а вільною людиною хоче бути.

Сурма не дуже розумівся на тонкощах царського етикету, та коли вже Кір запевняє, що не ставить себе вище навіть за раба, то неодмінно вислухає Сурму. А йому цього дуже хотілося.

Кір неабияк здивувався, однак запитав:

— Хто ти такій, що хочеш розмовляти з царем?

— Я — Сурма. Князь Устіга, Забада й Ел знають мене. Дозволь, царю царів, у кількох словах передати тобі волю халдеїв, бо я певен, що ти не нехтуєш порадами своїх підданих.

— Я не нехтую порадами своїх підданих. Але ти — халдеї, і тебе я вважаю не підданим своїм, а рабом. Я бачу, що ти людина проста й, мабуть, не відаєш, що перепиняти царя, коли він промовляє, неможливо.

— Я людина й справді проста, але в мене теж є душа й розум. Почувши про тебе, я відразу ж став твоїм прихильником і почав боротися за справедливість у світі. Я підбурював халдеїв проти їхнього царя, жерців та князів, бо вони були жорстокі, поклонялися брехні, а не правді. Ті, кого я привернув на свій бік, чекали тебе, як жар-птицю, що несе на своїх крилах свободу уярмленим. А ти рабів царя Вальтасара, рабів халдейської знаті й жерців, обернув на рабів власних. Тож чи є правда на світі, питаю я тебе, царю царів? Кір пильно дивився на нього й ледве стримував свою лють.

— Я тільки-но сів на трон, а ти вже починаєш бунтувати проти мене? Народ, яким я правлю, повинен бути задоволений і згуртований. Тільки царі Вавілона терпіли тих, хто підривав їхню могутність.

Він обвів невдоволеним поглядом присутніх і прочитав застереження в глибоких очах Устіги. Князь підніс руку й попросив, щоб йому дозволили мовити слово.

Коли йому дозволили, він сказав:

— Царю й володарю мій, за два роки, проведені в темниці, я пізнав справжню ціну свободи. Тобі, великому й мудрому, мабуть, немає потреби дослухатись до слів чужинців. Але якщо ти будеш такий ласкавий і вислухаєш мою пораду, то я скажу тобі ось що: дай халдеям волю думати й чинити по-своєму, якщо протягом року вони покажуть, що гідні цього. Поверни їм частину майна, а другу насти-

ну залиш у винагороду своїм воїнам. Дозволь їм самим правити собою й відкрити школи. Зроби так, щоб людина була рівна людині. Тільки так ти забезпечиш мир і лад у своїй державі, і народи, поки світу й сонця, не забудуть твого царювання. Якщо ж ти почнеш одних надмірно звеличувати, а інших надмірно принижувати, то ніколи не знатимеш спокою.

— Любий мій Устіго,— мовив Кір уже лагіднішим тоном,— у всьому світі існує неписаний закон, згідно з яким переможені стають рабами переможця та його підданих. Юрба перських воєначальників схвально загула.

Устіга заговорив голосніше:

— Досі й справді мав силу такий закон, але хіба життя не дає світові великих людей, які проголошують і утверджують нові великі права? Твоє діяння було б новим і неочінуванням, якби ти проголосив рівність між людьми і братерство між народами.

— Рівність між людьми... і братерство між народами...— повторив Кір, зосереджено дивлячись поперед себе, й очі його світилися думкою.

Але радники запротестували. Перси доблесно довели цю війну до кінця. Перси перемогли. Перси засвідчили свою перевагу над усіма іншими народами. Вони достойні привілеїв і кращого життя. Інакше за віщо ж проливали вони свою кров і жертвували собою?

— За краще й справедливіше життя в усьому світі!— переконано мовив Устіга, відчувши, що сотні людей з надією звернули до нього свої погляди. Серед них був і палаючий погляд Сурми, і сповнений мудрості погляд Ідін-Амуррума, і пильний, позначений ясністю думки погляд Даниїла.

Однак цю надію зруйнував протест перських воєначальників, новоявлених завойовників світу:

— Чому саме перси повинні принести себе в жертву всьому людству?

— Тому,— відповів Устіга,— що вони здатні звершувати величні діяння, а не тільки віддаватись розкошам і втіхам. Щоб розкошувати й утішатись благами життя, не треба бути обранцем Ахурамазди — скористатися ними потраплять і безумці, і раби. Життя визначає на великі діяння лише вибраних і обдарованих мудрістю.

— Ми обранці Ахурамазди!— вигукнув воєначальник Угбару.— Халдейське царство впродовж багатьох століть тримало в рабстві всі народи Старого Світу, тож нехай тепер халдеї звідають, що означає носити ярмо на шиї. Царю

мій, ти не знаєш Мардукового племені. Це змія, що зачалася під твоїм лавровим вінком! Тільки батоги й мозолі, які вони наб'ють собі на руках і ногах, зроблять їх покірнішими. Не виявляй до своїх ворогів любові й милості, бо збунтується твоє власне військо, і підкорені народи погублять твоє царство.

— Не поспішай, Угбару, мій верховний воєначальнику,— перепинив його Кір,— у тобі говорить скорше ненависть і мста, ніж розсудливість. Ні, мені не личить бути жорстоким і несправедливим. Ні твою, ні Устіжину пораду я не можу прийняти беззастережно. Однак вихід із становища ми знайдемо.— І обернувся до Сурми:— Ні, мені не личить бути жорстоким і несправедливим. Скажи мені— чого ти, власне, домагаєшся?

— Я прошу за свій народ, царю царів.— І Сурма упав перед ним долілиць.

— Устань!— наказав йому Кір.— Переді мною навіть раби не б'ють чолом, і я нікому не дозволяю лизати прах з його взуття.

Сурма підвівся й мовив:

— Будь милостивим, володарю світу, будь милостивим до тих, кому все життя довелося бути рабами. Подаруй їм волю, вони любитимуть тебе ще відданіше, ніж усіх халдейських царів, жерців і князів разом узятих.

— Ти мрійник, Сурмо,— привітно всміхнувся Кір,— а я віддаю перевагу мужам розсудливим. Хоч я й умію бути поблажливим до людських слабостей, тебе я відпускаю тільки тому, що твої слова спонукають мене до обачливості. Якби на цьому троні сидів халдей, він звелів би відрубати тобі голову. Але щоб ти переконався, що перський цар милостивий і добрий, я відпускаю тебе живим.— І він наказав своїм охоронцям:— Виведіть його з палацу й відпустіть з миром.

Устіга спробував виправдати поведінку Сурми його молодістю. Він нагадав, з яким нетерпінням той чекав приходу персів до Валтасарового царства, а з ними — перемогти правди й любові.

Однак Кір залишився непохитним.

— Ні, мій Устіго,— сказав він,— мрійництво вельми небезпечне. Тому халдейським людом нехай управляє рабам Ідін-Амуррум.

Поки охоронці виводили Сурму за браму царської цитаделі, новий володар світу продовжив свою урочисту промову.

Сурма поплентався вулицями.

У Вавілоні ще палали пожежі, то тут, то там тліли зга-рища. Довкола них, мов неприкаяні, блукали люди, роз-питуючи про долю своїх рідних і впізнаючи в руїнах свої оселі. Їхні обличчя були сповнені печалі, а душі нили гли-боким болем.

Сурма проходив повз них, замислений і пригнічений. Йому здавалося, що він або мовчки задихнеться від неймо-вірного тягара в грудях, або закричить на повен голос. Він кусав губи й стискав кулаки.

Невже тільки через свою сліпоту він повірив, що Кір буде милостивішим? Невже вогненний птах зі сходу, який несе на своїх крилах халдейському народові волю і справедли-вість,— тільки його химерна мрія?

Від душевних нестерпних мук слабло і його тіло. Іноді він заплюшував очі й брів наосліп; так він опинився на Тор-жищі.

Воно все було сплюндроване. Базальтові колони, як пе-реможені велети, лежали на бруку, засипані цеглою й грудками земляної смоли — рештками зруйнованих будин-ків та аркад. Цю руїну патрулювали перські дозорці і вряди-годи мелькала постать халдея з похиленою головою.

Кроки перських вояків чітко відлунювали в похмурій порожнечі. З протилежного боку площі раптом долинула пісня, яку співав старечий чоловічий голос.

Сурма зупинився й почав слухати.

Це була героїчна пісня про Гільгамеша. І хоч її співав тремтячий старечий голос, вона брала за душу. Здавалось, ніби сам Гільгамеш устав із мертвих і скликав до себе осиротілий халдейський люд.

Сурма пішов на цей голос. Перські дозорці теж звернули в той бік. Серед руїн вони побачили жебрака з виколотими очима. Із свіжих ран витікали цівки крові й засихали на його обличчі. Перси не розуміли слів пісні, й один із них зі співчуттям кинув співцеві на долоню золоту перську мо-нету. Співець обмацав її й заплакав. З очних ям котилися пекучі сльози. Якби в цю хвилину в його руках був меч, він простромив би ним своє серце. Але меч у нього відібра-ли перси, викололи ним обоє його очей і виштовхали за браму Телкізиноного палацу.

Коли вояки відійшли, його спотворені болем уста роз-тулилися і він прошепотів:

— Я заприсягся перед тобою, пане, що цим мечем при-служуся своєму народові. Я заприсягся, що житиму й помру разом з тобою. О пане, прости своєму слугі...

Тремтячою рукою бідолаха витер град сліз, які котилися по його щоках від тяжкої розпуки, і, не чуючи більше кро-ків чужинців, провадив далі, щоб хоч трохи розважити свою душу:

— О пане, прости своєму слугі — сліпий і беззбройний, він не зміг нічого вдіяти. З моїх рук вирвали меч, викололи очі, але серце з грудей не видерли. В ньому й досі живуть твої слова. О пане, ти мені сказав: «Люби рідну вітчизну всією душею, як подобає людині. Бо тільки звірові байдуже, кому належить ліс, у якому він живе».

Сурма, нечутно присівши поблизу між руїн, слухав ту-жіння співця.

І коли той вимовив: «Бо тільки звірові байдуже, кому належить ліс, у якому він живе»,— юнак поворухнувся й запитав:

— Хто ти?

Старий злякався й почав мацати довкола себе руками, щоб підвестися.

— Не бійся, я теж халдей, а перси вже далеко. Скажи, хто ти?

— Я жебрак і піснею живлю свої уста.

— Ми всі жебраки й раби Кіра. Душа моя протестує проти цього, і твоя пісня про Гільгамеша запалила в ній вогонь. Твої слова сповнюють мене відвагою. Ти сказав, що тільки звірові байдуже, кому належить ліс, у якому він живе.

— Так сказав мій благородний пан.

— О, тепер я вже знаю, хто ти! — вигукнув Сурма.— Ти Кіру, Набусардарів раб. Я боровся проти нього, коли він був живий. Тепер, коли він мертвий, я з радістю боровся б на його боці. Я люблю волю й сонце, як і Набусардар. Якби в мене були мечі, я підняв би повстання проти персів, бо в їхньому цареві я не знайшов ні любові, ні правди. Якби в мене були надійні соратники, я б удерся з ними до цар-ського палацу й заколов би його на троні своїми руками. Але що може вдіяти незброєна людина, до того ж сама-одна?

— Набусардар попервах теж був сам-один. Він не мав ні воїнів, ні мечів. Але в нього були відвага, сила, віра й любов до своєї вітчизни. Ходи вулицями Вавілона й шукай мужів, сповнених відваги, сили, віри й любові до землі сво-їх батьків. У халупах бідняків ви знайдете заховану зброю.

З-за рогу з'явився перський дозир і рушив просто до жебрака.

— Перси,— попередив його Сурма.

— Іди,— сказав Кіру,— і хай боги благословлять твоє діяння.

Сурма пішов геть, а Кіру знову заспівав.

Голос його прояснів, і в ньому тепер звучала впевненість. У слова пісні влилася тиха радість і супроводжувала луну Сурминої ходи. Кіру бачив у своїй уяві, як поруч цього юнака крокує Набусардарів дух. На його закривавленому обличчі розлилася усмішка, голос дужчав, пісня розгорялася, наче полум'я в багатті. Вона росла, ширилася і, здавалось, відчиняла браму потойбічного царства, з якої виходили великі небіжчики співати разом з Кіру пісню про Гільгамеша, щоб нагадати живим про тисячолітню славу шумерів і халдеїв. Щоб згуртувати переможених у нові лави.

Минуло кілька днів, і в Мардуковому місті спалахнуло повстання. Його підняли Сурма і воєначальник Ісма-Ель, якому в фатальну ніч бенкету пощастило врятуватись із пазурів ворога — в останню хвилину він устиг переодягтись торговцем чудодійних мазей.

Кілька тисяч озброєних халдеїв ринули на пагорб Хілла й перебили перських сановників у державних будинках. На вулицях до них приєднався простолюд і з радісними вигуками кинувся до царського палацу, щоб розправитися з Кіром. Але цитадель ретельно охоронялася, а казарми в дворах були заповнені відчайдушними вояками Угбару. Перські важкоозброєні воїни виступили проти повстанців і після жорстокої сутички розбили їх.

Щоб покарати непокірних, Кір наказав вигнати з міста ще кілька тисяч халдеїв і відправити їх до Персії. Він знав: чим менше залишиться у Вавілоні халдеїв, тим легше буде йому правити містом. Хоч він був осяяний мудрістю й сповнений намірів милосердно поводитись з простолюдом, однак безперервні заворушення в Місті-Міст примусили його видати гранично суворі закони. Тепер він зрозумів, що чим приниженішими, затурканішими й беззахиснішими будуть халдеї, тим легше зможе дати собі з ними раду.

Бунти й сутички не припинялися щодня, хоч кара смерті загрожувала халдеям за найменший вияв непослуху, за найменшу провину. Верховний воєначальник Угбару змушений був, зрештою, подвоїти міський дозір, а Кір для охорони своєї особи збільшив загін добірних списоносців до десяти тисяч. Здавалось, народ Набоніда й Валтасара загинув, але відродився народ Саргона, Хаммурапі й Навуходоносора. Гордість, відвага й войовничість знову заговорили в крові халдеїв. Вони не хотіли визнавати персів

ві як своїх панів, ні як друзів. У їхніх очах перс був зайдою, загарбником халдейського царства, поневолювачем народу. Ненависть до завойовників зростала з дня на день. Люди воліли вмерти, ніж гнути спину під перським нагаєм.

Для Кіра настали тяжкі часи. Він здобув перемогу, рівної якій не знав світ, і все ж таки душу його точив неспокій. А йому так хотілося побачити втихомиреним це розбурхане море, побачити мир і лад на землях, якими він правив.

Кір усвідомлював, що добро породжує добро, а від зла завжди буває тільки зло. Хоч цю війну він розпочав з благодородною метою, впевнений, що зможе нарешті принести народам щастя, однак тепер, коли настав час робити підсумки своїх ратних походів, він не міг не визнати, що війна в суті своїй — зло і що всяке, хай навіть найменше зло, коли його обирають як засіб для досягнення мети, неминуче розростається до страхітливих розмірів. Він мусив задати собі запитання, чи ця війна справді була така необхідна і чи не можна було інакше захистити себе від ворогів, що набрали сили,— Греції й Риму. І ще на одне запитання йому треба було дати собі відповідь: чи за цією підставою для війни не стояло прагнення запанувати над усім світом? Яку справедливість, власне, приніс він народам? Мав рацію Сурма, коли сказав: «Тебе чекали, як жар-птицю, що несе на своїх крилах свободу уярмленим. А ти рабів царя Валтасара, жерців і князів халдейських обернув на рабів власних. Тож чи є правда на світі, питаю я тебе, царю царів?» А як повівся він? Звинуватив Сурму в підбурюванні й наказав вигнати з царського палацу, замість того щоб замислитись над його словами і своїми вчинками. Поступово життя відкривало Кірові очі. Йому захотілося багато чого пом'якшити в своїх починаннях. Хотілося стати справжнім володарем царства, бути милостивим до народу і керуватись мудрістю у своїх вчинках.

Він негайно наказав почепити на міських брамах таблиці з текстом перською й халдейською мовами, які сповіщали вавілонянам про те, що Кір жадає примиритися з ними і в винагороду за їхню покірність поверне їм права та майно.

Люд валом повалив до брам. Грамотії вголос читали іншим, які наміри щодо них має новий володар.

Юрми ще стояли перед таблицями, коли в напрямку Царського Міста скаженим галопом промчав перський вершник. Він влетів у двір царської цитаделі й зажадав негайно провести його до тронного залу, де сидів Кір.

Вершник приніс із Екбатан вість, що на східні рубежі правічної Персії напали масагети і що до них приєдналися

також скіфи. Вони скористалися тим, що Кір застряв у Вавілоні. Син Кіра, наслідний царевич Камбіз, уже виступив проти них з військом, яке батько залишив йому для захисту Персії, але просить підмоги.

У Кіра на хвилину потьмарилося в голові. Стомлений тривалою війною, він мріяв про відпочинок. Але до його нелегких державних турбот долучилися нові — побоювання за східні рубежі. Колесо долі невпинно крутилося далі, і персам не вдалося спинити його ціною здобуття Бабілу, Вічного Міста, міста Вавілона.

Войовнича цариця масагетів, мудра правителька Томіріс, вибрала зручну нагоду для нападу на Велику Персію. Марно Кір задобрював її дарами й вихваляв її красу, ба навіть просив руки. Хитра гра з царицею обернулася проти нього — Томіріс одповіла війною.

Не лишалося нічого іншого, як послати з Вавілона частину армії в битву на схід, і Кір не зволікаючи наказав Угбару зібрати під вавілонськими мурами кілька полків.

Разом з ними до Персії мали вирушити й тисячі бранців.

Окраєць хліба, шматок в'яленого м'яса завбільшки з долоню і бурдюк води одержали на дорогу ті, кого більше не охороняло всевидюче Мардукове око й віддало на погону перським воякам-переможцям. Позбавлені майна і всього того, що було для них на цій землі дорогим, бранці вирушали в далеку дорогу за Еламські гори, де за поживу їм правитиме важка цегла, а за пісню — свист батогів.

Валки нових рабів ждали за мурами Вавілона, коли їх поженуть до Персії. Сумними поглядами прощалися вони з виступами веж Етеменанкі й Еврїмананкі. До останньої хвилини ще ждали порятунку з цих твердинь віри й надії, навіть не підозрюючи, що верховний жрець Ісме-Адад, духовний владика халдейського світу, підлещується до персів, аби зберегти свою могутність, а не свій народ.

Надії на порятунок не було ніякої. Бранців чекало вже тільки останнє прощання й далека дорога.

Цар Кір ще вибирав у натовпах вавілонянок наложниць і рабниць для свого палацу.

Погляд його з насолодою затримався на перших двох — на Телкізі, дружині Набусардара, й на Нанаї, обранці Набусардарового серця.

— Ти найпрекрасніша з жінок, — ласкаво й з легким хвилюванням сказав він Телкізі, — і ти одержуватимеш від мене найдорожчі подарунки.

Вона презирливо глянула на нього і, тихо розсміявшись, відповіла:

— Тільки раби прагнуть подарунків. Я вже наситилася розкішшю й життям. Чим може подивувати мене перський цар, коли не було такої коштовності в усьому світі, яку не подарував би мені цар халдейський? І хоч ти гарний собою, я кохалася з мужами, набагато гарнішими за тебе. Погодься сам, що ти мене вже нічим не здивуєш.

Кір добре розумів її й через те не спалахнув гнівом. Випадок із Сурмою переконав його, що запальність — поганий порадник і ненадійна зброя. Відбір рабниць і наложниць для свого палацу він вирішив зробити якомога спокійніше, аби ці халдейки пересвідчилися, що перський цар умеє бути добрим і ласкавим володарем. До того ж жінка, яка стояла зараз перед ним, привабила й зачарувала його не лише струнким станом, затягнутим у зеленкаве вбрання з золотими й бірюзовими пряжками, а й власною гідністю та сміливими речами.

Він вирішив узяти її до свого гарему і, щоб здобути її прихильність, сказав:

— О, ти прекрасна, як плоди пальм. І, напевне, палка в коханні, як розпечена сонцем земля. Але чим пильніше я дивлюся на тебе, тим більше мені здається, що ти — тигриця, хижка й прекрасна тигриця.

— Так, — байдуже процідила крізь зуби Телкіза, — мене називали тигрицею Вавілона й ненаситною жінкою, бо не було такого випадку, щоб я знехтувала любовною втіхою. — Вона знову засміялася, загадково і в'їдливо. — Але ти надто довго брав Вавілон і запізнився, бо я за цей час переситилася і мене вже покинули всі жадання любовних утіх. Писар людських дол, бог Набу з Езиди, визначив мені долю Зашір-Бела. Якщо тобі стане терпцю вислухати мене, то я розкажу про нього. За правління мудрого Хаммурапі це був найбільший багатій у Вічному Місті. Ніхто не міг дорівнятися йому ні своїми скарбами, ні красою, ні вмінням утішатися. Ніким іще так не захоплювався світ і нікому ще не заздрив так, як йому. Але з ним сталося те, що й зі мною: він переситився, і вже ніщо не цікавило його. Якось він справив учту, слава про яку пережила тисячоліття. Під час учти, коли всі гості вже добре підпили, він сягнув рукою за свій золототканий пояс і витяг маленький флакончик. «Я пізнав уже всі насолоди, і тільки насолода вмирання й смерті ще невідома мені», — сказав він і, відкривши з нього в рот якусь зілля, впав мертвий на прикрашений гирляндами стіл.

Розповідаючи, Телкіза не спускала з Кіра очей. Поступово глузливий вираз сховався з її обличчя, і коли вона змовкла, то схожа була на побиту морозом розквітлу оливу. Згасла, змучена й знесилена, вона підвела руку й відкрила кришку великої застібки, яка сколювала на її грудях сукню. Без трепету в пальцях, без страху в очах вона вийняла з неї маленький флакончик з кольорового скла і, затиснувши його в долонях, додала:

— Так і мені, царю, невідома вже тільки насолода вмивання й смерті.

І як колись багатій Зашір-Бел, Телкіза піднесла флакончик до губ, вицідила з нього в рот отруту і, перш ніж Кір устиг опам'ятатись, мертва звалилася до його ніг.

— Хто ця жінка? — скрикнув цар і озирнувся на Устігу, що стояв трохи віддалік.

Йому відповіли, що це благородна Телкіза, Набусардарова дружина.

Почувши це, Кір затулив долонями очі й важко зітхнув.

Нанаї скористалася цією нагодою, схилилась до мертвої й прошепотіла:

— Ти відходиш у царство тіней, ти відходиш до Набусардара.

Цар відслонив обличчя, і Нанаї збентежено підвелася. Помітивши цей її рух, він запитав:

— Ти її родичка? Може, ти теж хочеш померти?

— Ні, царю царів, — благально мовила вона, — я хочу жити й прошу на це твоєї милості, бо ношу під серцем дитинку.

— Ти хочеш повернутися до палацу чи вирушити з вигнанцями до Персії?

— З вигнанцями до Персії, якщо твоя ласка.

— Що ж, іди з вигнанцями до Персії, — вирішив цар. Тільки-но пролунав цей присуд, як до нього наблизився Устіга і, не згадавши й словом про те, що кохає Гамаданову дочку, попросив Кіра подарувати йому цю бранку.

— Бери, — не вагаючись, кивнув головою той, — твій суд над нею, без сумніву, буде найсправедливіший.

Князів погляд уже кілька разів спинявся на обличчі Нанаї, поки володар світу вибирав собі жінок для насолоди душі й тіла в своєму палаці. Тих, кому не судилося стати царезими наложницями, він наказав погнати до Персії в рабство.

Нарешті Кір попрощався з Устігою, який від'їздив до Екбатан, щоб після двох років згубного ув'язнення відпочити в рідному гнізді.

Тисячі бранців вирушили в дорогу разом з військовими загонами, яких чекала битва з масагетами.

Халдеї покидали рідний край, у землі якого з незапам'ятних часів тліли кістки їхніх прашурів. З похиленими головами прямували вони на північ, до непривітної чужини, де їм доведеться знемагати під тягарем непосильної праці й де над ними, як вічна пересторога, свистітиме перський нагай. Обличчя в багатьох були залиті рясними сльозами, багато хто тамував у собі ридання. Та багато хто зберігав мужність і ніс у своєму серці пробіски надії на те, що й для рабів колись зійде сонце.

У валці майбутніх рабів ішов і Улу.

Він зрадив, коли побачив, що князь Устіга дозволив Нанаї сісти в його колісницю й навіть затулив її своїм військовим плащем від пекучого сонця. Інакше вона, мабуть, не витерпіла б цієї тяжкої дороги на північ після стількох жахів і мук. Устіга турбувався про Нанаї, і Улу був йому за це вдячний. Цією маленькою послугою князь здобув його прихильність, і Улу перестав відчувати до нього люту неприязнь.

У цій самій колісниці їхав і пророк Даниїл, якого Кір послав своєму синові Камбізові, щоб той служив у нього порадином, поки він сам повернеться до Екбатан. Даниїл потай думав про халдейську царицю. Востаннє він бачив її, коли вона разом з мудрецами й звіздарями стояла перед Валтасаром у бенкетному залі, а що сталося з нею потому, ніхто не знав. Даниїл розпитував про її долю, але ніхто не міг сказати нічого певного. Може, її закололи перські вояки, може, вона загинула в охопленій вогнем Муджалібі, а може, їй пощастило втекти потаємним ходом... Цариця зникла без сліду. Марно Даниїл день і ніч сушив собі цим голову, марно мучив себе цим і зараз, похитуючись на твердій лаві бойової колісниці.

Усі троє сиділи поруч, однак ніхто не промовив і слова. Чути було тільки тупіт кінських копит і ляскання батога. Вони мовчки їхали спустошеним краєм. Дороги були завалені сухими пальмами й фруктовими деревами, які порубали перси, щоб люди не мали з них пожитку. Бранці гаками й сокирами розчищали завали.

Коли валка зупинилася знову, Устіга пильно подивився на Нанаї й сказав:

— Хай тебе не лякає переселення до моєї вітчизни. Ти вступиш до неї не рабиною, а моєю дружиною. Знай — я випросив тебе в царя, і ти відтепер належатимеш мені.

Я випросив тебе тому, що серце мое ніколи не зможе по-кохати іншу жінку. Коли перський загін прийшов визволити мене з Барсіппи, я думав не так про себе й свій порятунок, як про тебе і про твою долю. Я наказав обшукати всі покої й усі закапелки в палаці і покинув його тільки тоді, коли побачив, що всі мої зусилля марні. З кохання до тебе я не дозволив скривдити ні Теку, ні Гедеку й відпустив їх на волю. У мене не було з собою ніяких скарбів, але я обдарував їх із скарбниць Набусардара. Вони не хотіли нічого брати, проте я їх примусив. Воїнам я наказав стерегти палац до мого повернення. Я хочу вернутися з тобою до Барсіппи. Ти станеш моєю дружиною, господинею й охоронницею мого маєтку. В Персії я поберуся з тобою за законами моєї вітчизни.

Нанаї навіть бровою не повела й тупо дивилася на дно колісниць.

— Може, тобі не по душі мої слова? — запитав він лагідно.

Нанаї сиділа, мов нежива, уста її, здавалось, заімліли. Вона нічого не відповіла Устізі. Не відповіла вголос, хоч слова готові були зірватися їй з язика. Якби вони були перелилися в звук, то Устіга почув би:

«Пробач, князю, що я змушена знехтувати твоєю добротою. Хоч не можу не признатися, що шаную тебе й до самої смерті збережу про тебе пам'ять у своїй душі як про людину благородну, але не вимагай, щоб я осквернила пам'ять Набусардара. Я ношу під серцем його дитину».

Вона уявила собі, як Устіга погладив би її руку і сказав би ще привітніше:

«Я стану батьком Набусардаровій дитині й любитиму вас обох однаково».

Він так і відповів би, але навіть цим не прихилив би Нанаї до себе, бо її мовчазне рішення непохитне.

Нанаї здавалось ганебним жити в розкошах в годину всенародного лиха. Вона відчувала, що, тільки розділивши гірку долю своїх співвітчизників, зможе потім дивитись їм у вічі.

Коли Устіга заговорив знову, пестячи її своїм ніжним поглядом, Нанаї ще нижче схилила голову, й на очі їй набігли сльози.

За хвилину вона випросталася й, глянувши понад плечем візничого, побачила попереду поворот дороги, знайомий з дитинства, з яким було пов'язано стільки милих її серцю

спогадів; поворот дороги, що звивисто зміїлася до Села Золотого Колосся. На далекому пагорбі здіймалися руїни святилища Елліля. Ще донедавна навколо цього пагорба тулилися будинки з випаленої цегли й хатки з очерету та глини. Тепер тут розкинулася пустка, отруєна смородом згарищ.

Картина спустошення потьмарила Нанаїну свідомість, і вона перестала сприймати, що говорять їй Устіга. Вона відчувала тільки те, як лютий біль бурхливою рікою заливає все її ество.

Гуркотлива колісниця поволі вїхала до села й порівнялася з пустирем, де колись була садиба її батька, садиба Гамадана. Від хатки залишилася хіба купка попелу.

Нанаї задушила в собі ридання, і тільки губи її тремтіли.

Устіга розумів, як їй зараз важко, і, намагаючись утішити, повторив:

— Через те я й пропоную тобі захист на моїй батьківщині.

Нанаїні повіки ледь здригнулись, і рух цей нагадував помах крила підбитого й знесиленого птаха.

— Ох князю! — зітхнула вона, не спроможна більше стримувати сльози.

— Своєю любов'ю я хочу винагородити тебе за все, що ти втратила.

Але Нанаї лишилася глухою й до цієї обіцянки. На коротку мить вона відчула тільки якийсь невиразний жаль до князя, проте це почуття не похитнуло її твердого рішення.

Вона попросила Устігу зупинити коней і дозволити їй попрощатися з землею, в яку її рід вростав корінням не одне століття.

Коні стали, і Нанаї зійшла з колісниць.

Бранці, яким Устіга теж дозволив перепочити, побачили, як вона підійшла до згарища і, взявши жменю попелу з отчого дому, почала пересипати його в долонях. Не заховалося від них і те, як Нанаї озирнулася довкола, сподіваючись побачити серед звалищ хоча б одну живу істоту. Та довкола не було ні душі. Від руїн віяло пусткою й смутком.

Вона нахилилася ще раз, набрала в жменю попелу й повернулася до колісниць.

Устіга подав їй руку, щоб допомогти сісти поруч себе.

Але вона не взяла її і, на превеликий його подив, мовила:

— Я більше не маю чим винагородити тебе, князю, отож візьми від мене на пам'ять цю жменьку попелу, бо я хочу

тебе про щось попросити. Я ніколи не сумнівалася в твоїх добрих намірах щодо мене. Жаль, що таких добрих намірів ти не мав і щодо нашої, тепер уже поневоленої, вітчизни. Але якщо ти й справді хочеш зробити мені добро, то дозволяй залишитися тут, де мене народила на світ мати.

Вона повернула його руку долонею догори й висипала на неї сірий і легкий, наче пух, попіл.

— Ні, ні, Нанаї. Як я міг би покинути тебе в цій пустелі, де немає жодної живої душі й де никають тільки хижі звірі! І потім, я не відважусь повернутися до Персії без тебе. Я теж хочу спробувати бодай у чомусь відшкодувати ті кривди й те горе, яких ця війна завдала твоїм співвітчизникам. Я й гадки не мав про те, що діється за мурами моєї темниці. Два роки я був відірваний у ній від світу. Простімо все одне одному. Прости й ти мені, як я простив тобі, і добровільно, без принуки їдь зі мною до Екбатан.

Нанаї не стала його більше переконувати — ні словами, ні слізьми, а мовчки витягла з-під білого плаща дідівський кинджал і вп'ялася в нього очима. Обличчя її в цю хвилину виражало непохитну рішучість.

Устіга все зрозумів.

Він усе зрозумів і відчув, як під ним руйнується міст, що його так уперто будував у своїй душі через прірву, котра розділяла їх і мала такі страхітливі назви: ворог, війна. Він думав, що, незважаючи ні на які перепони, йому вдалося перекинути міст через підступні глибини; вірив, що людська любов здатна зближувати гірські вершини й прокладати в піднебесних обширах дороги від серця до серця. А виявляється, досить показати шматок кованого, гостро відточеного заліза, щоб усвідомити — людина людині протистоїть на віки вічні, мов дві непорушні круті скелі.

В першу мить Устізі здалося, що в нього обривається серце, але потім він пересилив себе й на полиск гострого Нанаїного кинджала відповів сповненим ніжності й любові усміхом. Добувши з кишені зв'язку ключів, з боєм у душі розважливо мовив:

— Сховай кинджал, Нанаї, і захищай ним своє життя в цій самотині. Візьми на додаток ще ось ці ключі — вони від барсіпського палацу. Як, ти відмовляєшся від них? Ну що ж... — Він подивився на неї довгим поглядом і, відкинувши на своєму персні кришечку з дорогоцінним каменем, всипав у заглибину під нею щіпку попелу. — Я з вдячністю візьму те, що ти мені даруєш — пучку землі. Вона живитиме в мені надію, що, стунаючи по землі, людина завжди може повернутися до людини.

Нанаї попросила ще дозволу попрощатися з Улу. Потерпаючи за її життя, Устіга був би з великою радістю залишив учителя з нею.

Але вона сказала:

— Брате Улу, не кидай своєї народ. Він відчуватиме в тобі більшу потребу, ніж я.

Улу послухався її й повернувся до сумної валки бранців, яка, підкоряючись наказові Устіги, знову рушила в дорогу.

Коли покотилася колісниця Устіги, пророк Даниїл нахилився до Гамаданової дочки й підбадьорив її кількома словами, щоб вона кріпилася й не занепадала духом.

Останні слова його злилися з гуркотом коліс і стуком кінських копит — князева колісниця поїхала за бранцями.

Нанаї дивилася їм услід, аж поки вони зникли з очей. Рука долі з кожною хвилиною збільшувала відстань між ними й нею, розділяла їх. Маленькими цятками видалися вони їй на останньому повороті, а потім їх заслонив пагорб з руїнами Еллілевого святилища.

Нанаї зосталася сама серед цієї страшної пустки.

Колись над цим оазисом, здавалось, безперервно світило сонце, і через його сліпуче сяяння людина часто не наважувалася звести очі на небосхил. Нині ж небо похмуро висить над головою, а під ногами лежить попіл спустошеного краю.

Колись тут хвилювалася золотиста пшениця, і туге, налите колосся кланялось людині аж до ніг. Нині ж від обрію до обрію, мов непорушні крила велетенського підстреленого птаха, простягається безплідна рівнина.

Колись віття пальм, гранатових дерев та виноградна лоза аж вгиналися від плодів, і вітер розносив довкола їхній дух. Нині ж тільки вихори гуляють серед повалених стовбурів дерев і виводять над просторами свої тужливі пісні.

Колись у серцях тутешніх людей розпускалися квіти, схожі на вогненні троянди в неозорих садах. Їхні пахощі були такі міцні, що метелик, який літав у небі, падав на землю зачмелений, а мандрівники за цим запахом здалеку визначали шлях до країни Субарту. Нині ж сморід запущених каналів і сморід згарищ забиває дихання усьому живому.

Колись порослий травою косогір, увінчаний зеленню Оливкового гаю, радів передзвонові дзвіночків на шиях у овечок, що паслися там, і слухав, як вівчарі виграють на

сопілках пісні про кохання. Нині ж прокляття тяжіє над цим краєм.

Колись тут стояла Нанаї, задивившись на світло зірок, до яких линули мрії її юності. Нині ж після довгої відсутності вона стоїть тут знову, але вслухається у стогін землі, поійнята смутком самотини.

Колись вона мала дужі крила, і очі її були бездонні, мов блакить неба. Нині ж у неї залишилася тільки пара обважнілих рук і погляд, занурений у себе, на дно коліски під серцем, де з цвіту її материнства виростає дитячко, що незабаром ошчасливить її такою рідною й невинною усмішкою.

Заради цієї усмішки свого дитяти вона відважилась лишитися тут, сповнилась рішучості підняти з попелу отчий дім, виростити на безплідній землі стебла з налитим колоссям, розчистити канали, щоб води знову потекли в долину, обсадити береги деревами, щоб люди могли втішатися їхніми плодами, почепити дзвіночки на шиї овечок і вигнати їх на пасовище, знову засвітити на небі всі світила й перенести їх у людську душу замість мороку, болю й смутку, що панують нині там.

Замисливши здійснити все це, Нанаї обернулася обличчям до згарища, коли колісниця Устіги зникла за пагорбом з руїнами храму Елліля і князь розтанув у даліні.

Вона ще раз окинула поглядом мертве село й ще раз переконалася, що, крім неї, тут немає ні душі.

Нанаї повільно обійшла згарище. В одному місці вціліла частина огорожі. За нею валялися цебро і мотика, які колись належали її батькові. Мабуть, тут його настигли перси й тут він випустив їх із рук. Мабуть, тут вони зв'язали сердегу і, підпаливши хату, кинули його в гуготливе полум'я, де він і сконав у страхітливих муках.

Серцю хотілося тужити за ним, а очам — оплакувати його. Та пора смутку теж не безмежна, і рани людської душі теж колись заживають.

Нанаї нахилилася, підняла мотику й цебро і пішла до каналу. Вона почала його розчищати й набирати у цебро глинистого мулу. Цебро за цебром носила вона його на згарище. Коли глина трохи підсохла, вона почала ліпити з неї цеглу й сушити її на сонці.

Нанаї працювала до знемоги й живилася фініками та водою. Це була боротьба не на життя, а на смерть.

Коли вона почала класти підмурівок хатки, до села вже поволі поверталися люди.

Вони теж почали носити з каналів глину, ліпити цеглу

й сушити її на сонці. Працювали тихо, але вперто. Будували оселі для себе і для своїх дітей.

Та що вище здіймалися стіни хатин, то більші сумніви брали їх: чи не марна їхня праця? Що, як із півночі знову налетить ураган і розвіє прахом дахи і стіни? Що, як вогонь знову вижене їх з осель між диких звірів до лісу? Що, як ворожий меч знову рубатиме їхні голови й поливатиме землю їхньою кров'ю?

Коли сусіди прийшли до Нанаї зі своїми тривогами, вона спитала:

— Чого ви плачете?

Люди сумно відповіли:

— Ми втратили все, що в нас було, і боїмося майбутнього.

— Я теж утратила все, проте не плачу й не зневірююсь. Хто втрачає, той і знаходить. Перси живцем спалили мого батька. Перси вбили мого Набусардара. Обеззброїли його військо й осквернили нашу землю. Вони відібрали в нас майно і десятки тисяч наших людей погнали в рабство за Еламські гори. На халдейському троні тепер сидить Кір, а в країні нашій верховодять чужинці. І все ж таки я не впадаю в розпач. Жорстокі випробування навчили мене ще міцніше любити, ще мужніше терпіти злигодні, й ще непохитніше вірити. Добра Таба, про долю якої ніхто з вас нічого не може мені сказати, колись передрекла, що від мене піде нове покоління поборників правди, любові й справедливості. Я ношу під серцем Набусардарового сина. Я навчу його любові, правди й справедливості, щоб життя повернуло йому найдорожче для людини — вітчизну, очищену від ворогів і внутрішніх чвар.

Люди слухали її, затамувавши подих. Одна з жінок зауважила:

— Твій син — княжого роду. Можливо, ти носиш під серцем майбутнього халдейського царя, заради якого Елліль вижене персів з нашої землі.

Нанаї посміхнулася.

— Не тільки царям сприяє доля, — відповіла вона. — Не коштовні камені, а людські вчинки кладе вона на свої терези.

Сусідка здивувалася, як Нанаї мудро їм усе розтлумачила. Може, вона скаже їм і те, чи халдеї віднайдуть ще колись утрачений рай і котрого з богів треба про це благати.

— Я вже переконалася, — відповіла Нанаї, — що це не в

силі богів — допомогти людям віднайти утрачений рай. Щоб земля, по якій вони ходять, стала для них віднайденним раєм, залежить тільки від них самих. Бо не в тлінності світу, а в людському розумі й серці заховано ключ до брам омріяного саду примирення, і людство зможе ввійти туди тільки тоді, коли допоможе добру здолати зло, любові — ненависть, смиренності — пиху, щедрості — скнарність, людяності — жорстокість, а правді — кривду.

Нанаї вмiла відповісти на всі запитання своїх односельців і через те щодень, коли на поля спадали вечірні сутінки, люди приходили до її оселі й сідали поруч неї, щоб почерпнути в її словах сили, бо переконалися, що в годину цього страшного лихоліття вони були для них як хліб для голодного і як вода для спраглого.

Гомоніли до пізньої ночі, поки втома після цілоденної праці не схилила в дрімоті їхні голови. Нанаї сама стерегла їхній сон, як колись стерегла отару білих овець під Оливковим гаєм.

Нарешті сон здолав і її, й вона теж уклалася на спочинок.

Тієї ночі до Села Золотого Колосся несподівано прилетіли південні вітри. Вони продули вбогі хатки, розвіяли пісок та попіл і, торкнувшись обличчя слячої Нанаї, скуйовдили над її чолом пасмо волосся.

А їй саме снилося, що за Селом Золотого Колосся знову половіють хліба, що між каналами хвилюються пшеничні й ячмінні лани і над ними злетів жайворонок. Він кружляв над широкими просторами, немовби бажав своїми крилами й своїм співом обійняти весь світ.

Побачила вона в цьому сні й себе.

Вона сиділа на межі, тримаючи на руках свого синочка. У нього було чорне кучеряве волоссячко і відкритий, вогнений погляд, як у Набусардара. Сяючими очима він зачаровано стежив за сміливим летом птаха. Серце його прискорено забилося — він теж мріяв про такі самі крила, щоб і собі здійматися на них у запаморочливу височінь.

Нанаї міцно притиснула його до себе й сказала:

— У всіх людей, які живуть любов'ю і правдою, виростають крила, щоб вони могли злетіти на них і серцем своїм та розумом обійняти весь світ. Виростуть вони і в тебе, моя крихітко, мій яблуневий цвіте, мій найдорожчий скарбе. Тільки спершу тобі треба підрости, стати мужем і освятити ділами землю, в якій спочиває твій батько, великий Набусардар. Отак, моя крихітко, мій яблуневий цвіте, мій найдорожчий скарбе...

РОМАН ПРО ПАДІННЯ ВАВІЛОНА

Місто розкішних палаців і храмів, запашних садів та іскристих фонтанів, місто, що має гордовите ім'я «Брама бога», різнобарвне, метушливе, місто, яке роздирають внутрішні чвари і підточують неясні передчуття занпаду, але все ще величне, зарозуміле й упевнене в своїй винятковості — таким постає перед нами відтворений уявою словацької письменниці Маргіти Фігулі легендарний Бабілу — Вавилон, столиця Ново-Вавілонського царства.

Спадкоємець стародавніх держав Межиріччя — Шумера та Аккада, які виникли на світанку людської цивілізації в родючій заплаві Євфрату й Тігру, Вавилон від початку другого тисячоліття до н. е. уславився як один з найважливіших центрів древнього світу. Не раз сусідні напівкочові народи — хетти, еламіти, кассіти та ассірійці, приваблені чутками про величезні багатства Вавілонської держави, вдиралися на її територію. Але завжди «Місто Міст» витримувало ці удари, виганяло чи асимілювало завойовників, відбудовувалося й ставало ще кращим. Особливо важкою, затьяжною й кривавою була боротьба з ассірійцями (17—7 ст. до н. е.). Лише після того, як Ассірію виснажили безперервні загарбницькі походи, халдейському вождю Набопаласару пощастило в 626 р. до н. е. скинути з вавілонського трону ассірійського ставленика. В союзі з мідянами, своїми північними сусідами, вавілоняни перемогли, нарешті, свого грізного ворога. В 612 р. до н. е. впала Ніневія, столиця Ассірійської держави. В цій війні особливо відзначився син Набопаласара Навукаднесар. Греки вимовляли його ім'я як Навуходоносор. Так воно і ввійшло в історію. З діяльністю Навуходоносора, який по смерті батька став царем, пов'язаний останній період розквіту Ново-Вавілонського, або, як його іноді називають, халдейського царства.

Протягом свого тривалого правління (604—562 рр. до н. е.) Навуходоносор зміцнив підупалу могутність древньої держави, розсунув її кордони до Середземного моря, зробивши данниками Вавілона багаті торгові міста Сирії та Палестини. За його правління Вавилон досяг зеніту своєї слави. Тисячі рабів — захоплені в переможних походах ассірійці, іудеї, єгиптяни, — споруджували нові палаци та храми, відбуду-

ували старі, прокладали зрошувальні канали, осушували болота. Уяву сучасників особливо вражала знаменита «Вавілонська вежа» Етеменанкі — семиповерховий храм на честь верховного бога Мардука. Будівництво цієї унікальної архітектурної споруди було завершено саме при Навуходоносорі й саме тоді, очевидно, увічнене у відомій біблійній притчі про «Вавілонське стовпотворіння». Крізь казкову оболонку цієї та багатьох інших легенд, пов'язаних з діяльністю Навуходоносора, прозирають реальні історичні факти, які свідчать про грандіозний розмах будівельних робіт, здійснених за правління цього енергійного царя Вавілонії.

Протягом його царювання вся Вавілонія перетворилася на майже неприступну за тих часів фортецю, здатну протистояти будь-яким завоюванням. Та не минуло й чверті віку після смерті Навуходоносора, як створена ним могутня держава розпалася, ніби картковий будиночок, під ударами перського царя Кіра. Навіть для тієї епохи блискавичних злетів і стрімких розпадів клаптикових імперій таке швидке падіння Вавілонської держави надзвичайно вражало. Падіння Вавілона залишилося в народній пам'яті як приклад швидкої й справедливої розплати, яка спостигла зарозуміле місто за те, що воно жило з поту й крові інших народів, поринувши в розкоші й розпусту.

Вавілон назавжди став символом нетривкості тиранічних режимів, приречених на загибель внаслідок несправедливості, жорстокості самих підпор, що їх тримають.

Поетична й мудра народна версія падіння Вавілонського царства, мабуть, і спонукала Маргіту Фігулі звернутися в 40-і роки ХХ століття до тих віддалених, повитих серпанком казковості подій. Роман створювався під час панування клерикально-фашистського режиму в Словаччині, коли все прогресивне, демократичне було під підозрою, переслідувалося, виганялося з життя й літератури. Прагнучи висловити загальне незадоволення, незгоду зі злочинною політикою маріонеткового уряду, що плазував перед Гітлером і послав своїх солдатів на Східний фронт, багато письменників у цей період, щоб обійти цензуру, вдавалися у своїй творчості до мови символів та алегорій, у яких засуджується насильство над людиною й звучить протест проти війни, смерті, політичного та расового терору.

Роман «Вавілон» написаний у формі розгорнутої притчі. Ясна річ, було б неправильно проводити прямі аналогії між епохами, віддаленими одна від одної відстанню в дві з половиною тисячі років. «Вавілон» — це передусім історичний роман. Але вже сама його фабула, опоетизована легендарними переказами, безперечно, дає змогу художникові не лише правдиво відтворити історичні факти, а й надати їм звучання узагальненої історичної метафори. Прагнення і до того, і до того чітко проступає в романі «Вавілон» — саме це визначає своєрідність його художньої побудови, зумовлюючи трактування різних персонажів твору.

Перед нашим зором проходять представники всіх основних прошарків вавілонського суспільства, і ми бачимо їхнє ставлення до перської небезпеки, що поволі наближається. Після смерті могутнього Навуходоносора Вавілоном, по суті, правили жерці. Так само як вежа Етеменанкі панувала над архітектурним ансамблем міста, так і каста жерців підносила над усіма іншими смертними, вимагаючи від них беззаперечного послуху. Потік жертвоприношень, регулярна сплата народом храмової «десятини» дозволила жрецькій верхівці зосередити в своїх руках величезні багатства. Перемога над Ассірією й новий злет могутності Вавілона були використані жерцями для зміцнення власного становища. На зміну традиційній системі більш або менш «рівноправних богів» прийшов культ головного бога, покровителя Вавілона — Мардука. Жерці Есагіли, святилища Мардука, владно втручалися його ім'ям у всі державні справи. Сам акт зведення царя на престол супроводжувався обов'язковим ритуалом, який мав символізувати верховну владу Мардука, а по суті — жерців. Щороку, в строго визначений день, в урочистій обстановці релігійних свят, цар Вавілонії повинен був доторкнутися до золотої статуї Мардука, встановленої в головному храмі Есагіли. Цим самим він ніби отримував нові повноваження від бога, поновлюючи своє право на правління державою. З допомогою цього обряду жерці завжди — в кінцевому підсумку — могли усунути надто самостійного чи непокірного царя. Не дивно, що при наступниках Навуходоносора царська влада все більше перетворювалася на традиційну ширму, за якою ховалися справжні правителі Вавілона — жерці Есагіли.

Цей процес теократизації державної влади яскраво відтворений в романі М. Фігулі. Щоправда, письменниця, можливо, трохи згущає фарби, коли показує царя Набоніда (555—538 рр. до н. е.) абсолютно безвольним правителем, нікчемною маріонеткою в руках верховного жерця (в романі — це підступний і честолюбний Ісме-Адад). Ряд історичних фактів, наприклад, спроба Набоніда ввести культ Сіна, бога Місяця, на противагу офіційному культу Мардука, свідчить про те, що Набонід по своєму пробував боротися з засиллям вавілонських жерців, підносячи значення «провінційних» святинь. На цьому ґрунті він, мабуть, вступив у конфлікт з Есагілою й навіть переніс свою резиденцію з Вавілона в глуху Тейму.

Лицемірній жрецькій олігархії, що звикла представляти інтереси своєї касты як вищі державні інтереси, уявляється, що опиратися персам безглуздо з того самого моменту, коли Кір дає слово не руйнувати вавілонських святинь. Ісме-Ададу, безперечно, була відома принципова лояльність персів — до речі, зафіксована в історичних джерелах — щодо релігійних культів підкорених народів. У цій ситуації чіплятися за «свого» царя не мало ніякого сенсу з погляду таких обачних і досвідчених майстрів політичної інтриги, якими вважали себе халдейські жерці. Між іншим, це вони після падіння Вавілона пустили чутку, ніби сам Мардук обрав Кіра своїм намісником на землі, щоб той правив довіреними йому

народами згідно з його — Мардука — бажаннями. Це він нібито змусив Кіра піти на Вавилон, на своє власне місто, й керував царською армією як друг і благодійник». Так промовляє один з напсів, що зберігся до наших днів і належить жерцям Есагілі.

Досить небезпечною, а головне — невивіженою здавалася боротьба з персами й представникам іншого, дуже впливового прошарку Вавілонії — торгово-лихварській та бюрократичній верхівці. Вони мало вірили в перемогу над Кіром, що не злякався такої могутньої коаліції, як Вавілонія, Мідія, Лідія та Єгипет, і пішов на них війною. Спершу він розбив мідійського царя Астіага (550 р. до н. е.), потім захопив багату Лідію (546 р. до н. е.), зробивши лідійського царя — товстосума Креза одним із своїх найближчих радників. Надійшла черга Вавілонії. Але що це царство могло протиставити знаменитій кінноті персів? Вавілоняни були змушені відсиджуватися за укріпленнями, а перси тим часом напали на торгові каравани й таким чином мали зиск із своєї далекоглядної стратегії. Торгівля занепадала, стала збитковою. То чи не краще добровільно, поки не розгорілася справжня війна, підкоритися Кіру, ввійти до складу його великої держави і, спираючись на багатовіковий досвід, на ушлявлену культуру Вавілонії, прибрати до рук цього «гірського демона»?

Була ще одна досить вагома причина, яка, без сумніву, змушувала представників вавілонської олігархії з надією звертати погляди на північ. Це — тривожне бродіння серед трудових прошарків населення. Читачеві цього роману на перший погляд можуть здатися дещо модернізованими ті його місця, де досить докладно висвітлюється становище змучених постійними поборами селян, бідуючого міського плебсу та рабів, а також їхня боротьба проти експлуатації. Але щодо описів становища цих прошарків і тієї внутрішньої боротьби, яка зав'язується у Вавілонії між привілейованою експлуаторською верхівкою й знедоленими низами (згадаємо в зв'язку з цим сторінки, присвячені діяльності верховного судді Ідін-Амуррума), то тут письменниця не розходиться з історичними фактами. (Певне ж осучаснення матеріалу помітне хіба що в образі Сурми, точніше, в надто чіткій «класовій» логіці його розмірковувань). У наш час, завдяки зусиллям учених-асірологів і, зокрема, працям цілої школи радянських дослідників, які вивчили й проаналізували тисячі клинописних табличок з текстами господарсько-економічного й політичного характеру, можна вважати встановленим, що в VI ст. до н. е., напередодні перської навали, Вавілон був ареною гострих сутичок між трудовим людом та правлячими верхами.

Якщо рабовласники бачили в персах силу, здатну придушити бродіння в низах, то пригноблені прошарки, котрі мріяли про зміну свого злиденного становища, бачили в Кірові свого рятівника. Легенди про доброту та справедливість цього царя, які з легкої руки персів широко розповсюдилися на Сході, глибоко проникли в свідомість простого люду Вавілонії. Не лише раби та поселенці-іноплеменники, а й корінні жителі

Межиріччя чекали Кіра як месію-визволителя, як казкового «вогненного птаха», посланого небесами, щоб покарати їхніх кривдників. Подібно до багатьох жителів Села Золотого Колосся, описаного в романі, вони ховають у своїх хатинах перських вивідачів, «діляться з ними хлібом». Війна з персами не була популярною в народі, а це, по суті, й визначило долю держави. На могутніх бастіонах Мідійського муру та Вавілона у вирішальну мить не виявилось стійких захисників.

Частина халдейської аристократії все-таки намагалася організувати опір перській навалі. В переможній війні вони бачили непоганий засіб для усунення засилля жерців, для встановлення пріоритету світської влади. Ставленником цих сил був, очевидно, син Набоніда, спадкоємний принц Валтасар, який після від'їзду Набоніда до Тейми фактично залишався правителем Вавілона. Про його діяльність не збереглося докладних свідчень. Відомо тільки, що саме Валтасар очолив вавілонську армію в боротьбі з персами. Така мізерність фактичних свідчень дозволила письменниці дати своє узагальнено-алегоричне трактування цієї особи.

Образ Валтасара належить до числа ключових у романі, найбільш довершених у художньому відношенні. Цьому останньому володарю Вавілона явно не під силу та роль, що випала на його долю. Позбавлений дару полководця й державної мудрості своїх предків, він був неспроможний навіть усвідомити масштаби катастрофи, яка насувалася на Вавілонію. Зарозумілий і впертий, боягузливий і підозріливий, сластолюбний і непостійний, Валтасар уособлює граничну деградацію деспотичної системи, що втратила моральне право на подальше існування.

Змальовуючи образ тирана, М. Фігулі явно спиралася на відому трактовку Валтасара, подану в Біблії, у «Книзі Даниїла». Зокрема, письменниця скористалася легендою про останній Валтасарів бенкет, у розпалі якого на двірцевій стіні з'явилися таємничі, написані вогненною десницею письменна, котрі віщували в ту саму ніч загибель Вавілона та його неправедного володаря. Введення цих легендарних свідчень у загальне русло розповіді — прийом, притаманний художній структурі роману. Саме віддаленість, «напівказковість» відтвореної епохи дає письменниці можливість вільно суміщати реальне й фантастичне, факти й стилізацію. Ветхозавітні сюжети й навіть персонажі (пророк Даниїл), мотиви древнього шумеро-вавілонського епосу про Гільгамаша й т. д. — уся ця фольклорна стихія, що заповнює роман, має набагато важливішу функцію, ніж може здатися на перший погляд. Мова йде не стільки про надання розповіді екзотичного колориту, скільки про виявлення основного, глибинного смислу твору. Роман пронизує ідея вищої справедливості, споконвічна мрія людини про перемогу добра над злом, про часи, коли «люди житимуть у любові й справедливості», про героїв, які здіймають меч не заради кровопролиття, а в ім'я блага людського й утвердження миру на багатостраждальній землі. Ця древня гуманістична спадщина, залишена безіменними народними творцями, співцями та

оповідачами, стає в романі найважливішим морально-етичним критерієм, з висоти якого оцінюються вчинки тих чи тих персонажів.

З цього погляду історія вавілоно-перського конфлікту постає перед нами як зіткнення й боротьба двох протилежних стичних начал, водо-діл між якими не завжди збігається з лінією, що розмежовує ворогуючі сторони. І в таборі вавілонян, і в таборі персів є герої, з однаковою симпатією змальовані письменницею. Це благородні лицарі ідеї, керовані високими помислами — відчуттям обов'язку й честі, правди й загально-людської справедливості. Обставини — проти них. Відцентровою силою війни їх розкидало в різні боки, але мислять вони близькими категоріями, мріють, по суті, про одне й те саме. Драматичне переплетіння долі цих героїв, поєднання любовної інтриги й політичної дії є романтичним стрижнем твору. Причому любовній темі письменниця надає смислу чутливого морального барометра, що свідчить про духовне здоров'я, відродження чи деградацію людини й суспільства.

Таким внутрішнім підтекстом супроводжується розповідь про чисте, «ідеальне» кохання, яке поєднало двох центральних персонажів роману — красуню Нанаї та мужнього Набусардара. Вона — проста селянка, дівчина з роду, що пишається своєю безкорисливою відданістю державі. Він — потомствений аристократ, верховний воєначальник вавілонського війська, друга після царя особа в державі. Романтична ви-нятковість стосунків, які встановлюються між цими соціально нерівноправними партнерами, стає цілком очевидною, коли врахувати замкнутий кастовий характер вавілонського суспільства. Адже Нанаї в романі — це не просто втілення ідеальної жіночності, це передусім — уособлення високого морального початка, яке живе в народі. Внутрішня чистота, душевна цілісність її особи — ось що притягує до неї духовно змученого Набусардара.

Розумний і проникливий політик, вольовий державний діяч і полководець — таким постає в романі цей найвпливовіший і найпереконаніший прибічник активного опору жерцям. Як ніхто інший, він розуміє всю складність завдання, що випало на його долю. В прогнилому Вавілоні, де кожний шукає лише розваг та особистої вигоди, де снують свої нескінченні інтриги жерці, а на троні сидить безталанний, боягузливий і самовдоволений цар, він відчуває себе страшенно самотнім у святому горінні за долю вітчизни: «Великі боги за якісь там гріхи засліпили халдейську знать... мені єдиному залишили зір, щоб я бачив лихо, що насувається на нас». Зустріч з Нанаї для нього — знак долі. З цього моменту Набусардар віднаходить душевні сили, такі необхідні йому для звершення великого подвигу. Якщо раніше ним керувала передусім зневажливість до підступних і корисливих жерців, а вже потім гідність воїна та кастова гордість халдея-аристократа, який не міг припуститися навіть думки про те, щоб без боротьби схилити голову перед «гірським варваром», то тепер ним керує вища мета — захист вітчизни й народу від спустошливої перської навали. Осяяному коханням Набусардару від-

кривається велика істина: державу може врятувати лише сам народ: «Якщо знать не вважає за свій обов'язок боронити царство, то його оборонить простий народ, на який я лише й покладаю надії. Через те я й дав йому зброю. А вавілонським вельможам можеш переказати, що навіть послідуший раб із копалень для мене дорожчий, ніж вони». Зусиллями Набусардара та небагатьох відданих йому соратників було створене військо, здатне протистояти персам. Вавілон успішно витримував облогу доти, доки Набусардарові не перешкоджали керувати обороною. Поринувши в боротьбу з персами, він, проте, не встсжив за підступами своїх численних недругів і заздрисників. Помисловий і навіжений Валтасар, який боявся зростання авторитету свого верховного воєначальника, піддавшись підступним напучуванням жерців, став усе частіше втручатися в справу оборони. У кінцевому підсумку це й згубило місто.

Набусардар підноситься над усіма іншими персонажами роману як носій ідеї справедливої війни. Лише перський князь Устіга ні розумом, ні душевним благородством не поступається своєму суперникові. Суперникові в буквальному смислі слова, тому що обидва люблять ту саму дівчину — Нанаї.

Устіга — з роду філософів, які глибоко переймаються проблемами сенсу людського буття, вищого призначення людини. Він дивиться на події з висоти кінцевих цілей боротьби — утвердження «любові та справедливості» на землі, мріє про той час, коли під мудрим і великодушним правлінням Кіра всі народи, забувши про свої колишні чвари та образи, стануть єдиною рівноправною й щасливою родиною. Саме перси, ще не уражені духом наживи й морального розкладу, покликані, на думку Устіги, стати знаряддям справедливості, завдяки якій вона утвердиться в усьому світі. І тоді не буде бідних і багатих, тоді настане «рівність між людьми й братерство між народами».

Крізь природну стилізацію, викликану прагненням не вибитися з загального колориту далекої епохи, в розмірковуваннях Устіги чітко проступають гуманістичні ідеали, які надихають письменницю ХХ століття. Створюючи привабливий образ цього філософа — шукача правди, М. Фігулі стверджує принцип моральної спадкоємності поколінь, прадавню мрію людини про побудову дійсно справедливого суспільного ладу.

З образом Устіги пов'язаний ще один важливий аспект твору, безпосередньо звернутий до сучасності. Згадаємо, що роман «Вавілон» створювався письменницею в самий розпал другої світової війни, коли фашистські полчища під гаслом встановлення «нового порядку» в Європі, зведення нового бастиону проти «комуністичної небезпеки» залили кров'ю величезну територію від Волги до Північної Африки. Прагнення до світового панування становило основу офіційної ідеології гітлерівського рейху. Війну було названо «вищим проявом арійського духу». У зв'язку з цим стає особливо зрозумілим, чому в романі гостро засуджується ідея загарбницьких війн, якими б мотивами вона не підкріп-

лювалась. Особливо чітко ця думка висловлена письменницею саме в еволюції образу Устіги.

Боротьба між ним і Набусардаром за серце Нанаї має глибоко символічний смисл. «Поразка» Устіги наперед визначена внутрішньою вадою його філософії. Нанаї, що відчуває до нього щирий потяг, змушена ненавидіти його як ворога. І це не просто класичний розрив між почуттям та обов'язком. Нанаї, в образі якої втілено ідею священного права народу на самостійне влаштування своєї долі, органічно не сприймає розмірковувань Устіги про шляхи, що ведуть у щасливе майбутнє. Вона інстинктивно відчуває внутрішню неузгодженість між світлими цілями, про які говорить Устіга, і засобами досягнення їх.

В кінці роману письменниця дає Устізі можливість стати свідком краху його власних ілюзій. В підкореному Вавілоні Кір поводить себе як будь-який інший завойовник — рубає голови, відправляє бранців до Персії, нещадно розправляється з «бунтівниками», що чекали Кіра, як носія правди й справедливості. Це до Кіра звернуті сповнені гіркоти слова Сурми, полум'яного послідовника Устіги у Вавілоні: «Ті, кого я привернув на свій бік, чекали тебе, як жар-птицю, що несе на своїх крилах свободу уярмленим. А ти, рабів царя Валтасара, рабів халдейської знаті й жерців обернув на рабів власних. То ж чи є правда на світі, питаю я тебе, царю царів?» І Кір, обожнюваний Устігою, не може відповісти на питання простого халдейського селянина.

Гуманістичний, антимілітаристський пафос, що притаманний роману «Вавілон», надає цьому твору глибоко актуального смислу. Нескінченна й різнобічна боротьба людини за своє щастя. Та лише тоді вона може бути успішною, коли люди, натхнені ідеалами загального блага, відкидають вчення й доктрини, в основі яких лежать «право» сильних та вибраних. Герої «Вавілона» надзвичайно віддалені від нашої епохи щодо часових вимірів. Але їхні думки, почуття й надії, звернуті до майбутнього, вчать нас ненавидіти зло й несправедливість, боротися за правду, за мир на змученій, втомленій від війн землі...

«Наша молодість, — згадувала недавно М. Фігулі (нар. 1909 р.), — минала між двома найстрашнішими війнами в історії людства — між першою й другою світовими війнами. Чи могла бути наша творчість оспівуванням ідилії життя? Хіба могли ми заплющити очі на збурену незліченними стражданнями людську історію, на кричущі прояви соціальної несправедливості? Звідки взялися б тоді прагнення до революційної перебудови світу?» Пошуками власної художньої відповіді на ці головні питання життя освітлена вся творчість письменниці.

Мистецтво М. Фігулі — це передусім мистецтво морального імперативу. Уже від перших її оповідань, опублікованих на початку 30-х років, і згодом об'єднаних у збірник «Спокуса» (1937), віяло духом вимогливої любові до людини. У павутинні ницості, святенницької буржуазної моралі б'ються герої «Спокуси», марно мріючи про красу душі людської, про природні й справедливі стосунки між людьми. Постична повість

М. Фігулі «Трійка гнідих» (1940), нехитра й вічна як світ історія поєднання двох люблячих сердець, розказана прозорою мовою народної балади, — по-своєму наперед визначила роман «Вавілон». При всій різниці в матеріалі, між цими творами є певна принципова спільність: звернення до фольклорної стихії, прагнення спертися на мудру наївність народних легенд. Фольклорна поетика з її образами-символами, стійкими моральними категоріями добра й зла, правди й кривди, з її схиланням перед справжньою красою, оспівуванням чесної бідності й засудженням несправедливо нажитого багатства якнайкраще відповідала потягу письменниці до аналізу морально-етичного боку людських взаємин. Не стільки сухе знання правди, скільки відчуття правди, справедливості є внутрішнім рушієм вчинків її героїв.

М. Фігулі й у повоєнній творчості багато в чому залишилась вірною своїм колишнім уподобанням. Дві її останні повісті «Дитинство» (1956) та «Нить Аріадни» (1965) — являють собою тонку поетичну розповідь про особливості формування вдачі дитини, що завжди відкриває життя крізь призму наївної дитячої уяви і в той же час — з гострим відчуттям добра і зла, високого й низького в людині.

Проте вершиною творчості М. Фігулі є роман «Вавілон», гуманістичний пафос якого особливо актуальний у наш час, коли одним з найважливіших завдань письменників країн соціалістичної співдружності є боротьба за мир і соціальний прогрес.

Юрій Богданов

З М І С Т

ЧАСТИНА ПЕРША 3
ЧАСТИНА ДРУГА 351

Юрій Богданов.

Роман про падіння Вавилона 679

МАРГИТА ФИГУЛИ

БАВИЛОН

Роман

Перевод со словацкого *Д. С. Андрухова*

Киев, издательство
художественной литературы «Дніпро», 1985
(На украинском языке)

Редактор *А. М. Чердакл.* Художник *Є. Ф. Сендзюк.* Художній редактор
О. Д. Назаренко. Технічний редактор *О. М. Грищенко.* Коректор
Т. В. Карбовнича.

Информ. бланк № 2589

Здано до складання 21.08.84. Підписано до друку 19.03.85. Формат 84×108¹/₂.
Папір друкарський № 3. Гарнітура літературна. Друк високий. Ум. друк.
арк. 36,12. Ум. фарб. відб. 36,12. Обл.-вид. арк. 43,019. Тираж 115 000 пр.
(2-й завод 50 001—115 000 пр.): Зам. 4-853. Ціна 4 крб. 60 к.

Видавництво художньої літератури «Дніпро».
252601, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

Харківська книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе.
310057, Харків, вул. Донець-Захаржевського, 6/8.

Фігулі М.

Ф49 Вавілон: Роман / Із словац. перекл. Д. Андрухів;
Післям. Ю. Богданова.— К.: Дніпро, 1985.—688 с.

У романі відомої словацької письменниці в усій величі й красі постає легендарний стародавній Вавілон. Вічне Місто, неприступна на той час фортеця, готується дати відсіч навалі перського царя Кіра, але внаслідок протиріч, які роздирають вавілонське суспільство, виявляється неспроможним до опору.

Через драматичну історію кохання мужнього й талановитого верховного воєначальника вавілонської армії Набусардара та перського розвідника князя Устіги до простої селянської дівчини Нанаї письменниця пофільософському осмислює різні концепції добра і зла.

Моральні та суспільні проблеми, порушені в романі, виходять далеко за історичні рамки.

Ф 4703040000—243 Б. з. 13.14.85
М205(04)—85

И (Чехосл)